

GEOGRAFIE

SBORNÍK
ČESKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI

2007/1
ROČNÍK 112

GEOGRAFIE
SBORNÍK ČESKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI

GEOGRAPHY
JOURNAL OF CZECH GEOGRAPHIC SOCIETY

Redakční rada – Editorial Board

Šéfredaktor (Editor-in-Chief): BOHUMÍR JANSKÝ (Univerzita Karlova, Praha)
Zástupce šéfredaktora (Associate Editor): RUDOLF BRÁZDIL (Masarykova univerzita, Brno)
Zástupce šéfredaktora (Associate Editor): DUŠAN DRBOHLAV (Univerzita Karlova, Praha)

Technický redaktor (Technical Editor): VÍT JANČÁK (Univerzita Karlova, Praha)

JIŘÍ BLAŽEK (Univerzita Karlova, Praha), MILAN BUČEK (Ekonomická univerzita, Bratislava), ALOIS HYNEK (Masarykova univerzita, Brno), RENÉ MATLOVIČ (Prešovská univerzita, Prešov), PIOTR MIGON (Uniwersytet Wrocławski), PETR PAVLÍNEK (University of Omaha), ZBIGNIEW W. KUNDZEWICZ (Polska Akademia Nauk, Poznań), ADRIAN SMITH (University of London), LUDĚK SÝKORA (Univerzita Karlova, Praha), DAVID UHLÍŘ (Regionální rozvojová agentura jižní Moravy, Brno), VÍT VOŽENÍLEK (Univerzita Palackého, Olomouc), HEINZ WANNER (Universität Bern)

OBSAH – CONTENTS

HLAVNÍ ČLÁNKY – ARTICLES

T o m á n k o v á V e r o n i k a : Rozdělená podpora rozšíření Evropské unie ve veřejném mínění: vícerozměrná LISREL analýza	1
Differentiated Support of the EU Enlargement in the Public Opinion: a Multivariate LISREL Analysis	

M a c e š k o v á M a r i e : Regionální dimenze fiskální politiky na příkladě veřejných investičních výdajů v Česku	17
Regional dimension of fiscal policy on the example of public investment expenditures in Czechia	

B r a b e c P a v e l , L i p s k ý Z d e n ě k : Geoekologické zákonitosti využívání krajiny: případová studie z pramenné oblasti Konopištěského potoka	33
Geoecological regularities of landscape use. Case study from the source area of the Konopištěský Potok brook	

K a b r d a J a n , J a n č á k V í t : Vliv vybraných politických a institucionálních faktorů na české zemědělství a krajinu	48
Impact of selected political and institutional factors on Czech agriculture and landscape	

ROZHLEDY – REVIEWS

L i p s k ý Z d e n ě k , R o m p o r t l D u š a n : Typologie krajiny v Česku a zahraničí: stav problematiky, metody a teoretická východiska	61
Landscape typology in Czechia and abroad: state of the art, methods and theoretical basis	

VERONIKA TOMÁNKOVÁ

ROZDĚLENÁ PODPORA ROZŠÍŘENÍ EVROPSKÉ UNIE VE VEŘEJNÉM MÍNĚNÍ: VÍCEROZMĚRNÁ LISREL ANALÝZA

V. Tomáková: *Differentiated Support of the EU Enlargement in the Public Opinion: a Multivariate LISREL Analysis.* – Geografie–Sborník ČGS, 112, 1, pp. 1–16 (2007). This paper provides an analysis of the public opinion in the EU countries concerning further enlargement. Public opinion plays an important role in the current integration processes and is an integral part of the research concerning the European Union. The differentiation in the support for the EU enlargement across 25 countries can be explained by the multivariate LISREL (linear structural equations) analysis that makes possible to identify a causal system through the explanatory model. The model includes structural and public opinion variables in the set of the twenty-five EU member states. Multivariate statistical analysis shows a low public opinion support for the EU enlargement in rich states and, on the other hand, a clear support in a group of post-communist member states.

KEY WORDS: European Union – public opinion – enlargement/deepening.

1. Úvod

První květen 2004 představuje pro Evropu významný mezník, který završuje další fázi evropské integrace. Ambice osmi postkomunistických států vstoupit do nejdůležitější evropské ekonomické a politické organizace byly naplněny a Česko, Estonsko, Litva, Lotyšsko, Maďarsko, Polsko, Slovensko a Slovinsko, spolu s Kyprem a Maltou se staly členy Evropské unie. Toto bezprecedentní rozšíření na dvacet pět členských států představuje logické dokončení vývoje ve střední a východní Evropě po pádu komunistických režimů.

Geopolitické a geoekonomické změny na konci osmdesátých a začátku devadesátých let ve střední a východní Evropě, které vedly k rozpadu bipolárního světa, znamenají zásadní změny historického významu, zřejmě nejdůležitější od druhé světové války (Dostál, Hampl 1996; Dostál 2000, 2002). K historickému jádru kontinentu a k jeho semiperiferiím přibyla početná skupina dalších států, které prošly obdobími komunistických režimů. Pádem Železné opony se spustil komplexní proces, který změnil „politickou, ekonomickou a kulturní morfologii Evropy“ (Bideleux, Taylor 1996) a předefinoval vztahy mezi Západem a Východem na vztah mezi západními státy a státy střední a východní Evropy (Hudson, Williams 1999).

Většina postkomunistických států projevila svou touhu zapojit se do „západních“ kulturních, politických a ekonomických organizací již od začátku devadesátých let. Hlavní úsilí států střední a východní Evropy (SVE) o přičlenění se k již existujícím organizacím se pochopitelně zaměřilo na struktury spojené s evropským poválečným vývojem, tzn. na Severoatlantickou alianci (NATO) a Evropskou unii (EU).

NATO jako organizace kolektivní obrany a protiváha Varšavské smlouvy byla plynule přetransformována v organizaci kolektivní bezpečnosti. Po dlouhém období Studené války a prvních letech znova obnovené demokracie byl významný historický krok na poli vojenské a bezpečnostní spolupráce učiněn v březnu 1999, kdy se uskutečnilo první rozšíření NATO o státy SVE. Novými členskými zeměmi se staly Česko, Maďarsko a Polsko, následované Bulharskem, Estonskem, Lotyšskem, Litvou, Rumunskem, Slovenskem a Slovenskem, které NATO rozšířily v březnu 2004. V současné době se na členství v NATO připravují v rámci Akčního plánu členství další tři postkomunistické státy: Albánie, Chorvatsko a Makedonie.

Pozice Evropského společenství jako klíčového institucionálního prostředku k vytvoření trvalé a silné evropské integrace se upevnila podepsáním Maastrichtské smlouvy o Evropské unii (1992). Změněná geopolitická mapa Evropy pak nabídla nové možnosti spolupráce na kontinentu: na zasedání Evropské rady v Kodani v roce 1993 bylo oficiálně potvrzeno, že se postkomunistické státy mohou stát členy Evropské unie, pokud budou splňovat podmínky členství, které byly zároveň oznámeny a jsou všeobecně známé jako Kodaňská kritéria. Kodaňská kritéria zahrnují (1.) podmínky politické – zejména stabilitu institucí zaručujících demokracii, právní stát, dodržování lidských práv a práv menšin, (2.) podmínky hospodářské, tj. existenci fungující tržní ekonomiky schopné odolávat konkurenčním tlakům a schopnost zvládnout konkurenční tlak tržních sil v rámci EU, a (3.) ostatní závazky, jmenovitě schopnost převzít závazky členství, včetně akceptování cílů politické, ekonomické a měnové unie¹.

Kritéria členství představují standardy přijaté politickými a ekonomickými elitami Evropského společenství a je zřejmé, že musejí platit všeobecně: jak pro již členské země, tak i pro státy kandidátské. Předchozí rozšíření ES a i první rozšíření EU, které zformovalo evropskou „Patnáctku“ se výrazně lišilo od přístupu postkomunistických států, které musely vyřešit nutné změny fungování institucí a organizačního i individuálního chování, spojené s přechodem k demokracii a tržnímu hospodářství. Právě individuální chování a názor veřejnosti se v současné době stává nedílnou součástí integračních procesů, které jsou chápány jako dosažení „smyslu komunity“, „pocitu sounáležitosti“ a „vzájemné identifikace“ v rámci jednoho teritoria (Deutsch 1957, Sinnott 1995, Dostál 2002). Nedílnou součástí studia integračních procesů by proto měly být analýzy výzkumů veřejného mínění, které mohou odkrýt vzájemný vztah mezi masovým vyjádřením hodnotových orientací a zájmů jednotlivých elektorátů členských zemí EU na jedné straně a evropským integračním procesem na druhé straně.

Cílem tohoto článku je přispět k současným analýzám evropské integrace zdůrazněním masových zájmů, které jsou reflektovány výzkumem veřejného mínění. Hlavním tématem je vysvětlení veřejného mínění ve dvaceti pěti státech EU o současných směrech integračních procesů, zejména pak rozšíření. Druhá část tohoto článku se zaměřuje na základní charakteristiky Evropské unie ve smyslu její homogeneity a heterogeneity. Třetí část představuje informace o výzkumech veřejného mínění v rámci Unie. Část čtvrtá se zabývá statistickou explanací rozdílů v podpoře dalšího rozšíření Unie a závěrečná část shrnuje zjištěné výsledky vycházející z analytické části.

Výsledky veřejného mínění vždy odhalují zajímavé údaje, které slouží jako základna pro další výzkumy a stimuly k vysvětlení současných procesů.

¹ http://ec.europa.eu/enlargement_process/accession_process/criteria/index_en.htm

V tomto ohledu poskytl Eurobarometr na podzim 2004 speciální příležitost, protože poprvé představil výsledky veřejného mínění v kompletní pětadvacítce států. Tato analýza se snaží představit pouze jeden prvek z komplexního procesu probíhajícího v současné Evropě a přispět tak k aktuální diskusi. V souvislosti se stále rostoucím důrazem na občanskou participaci, interpretace výzkumů veřejného mínění bude hrát stále větší roli v objasnění současných procesů ve společnosti.

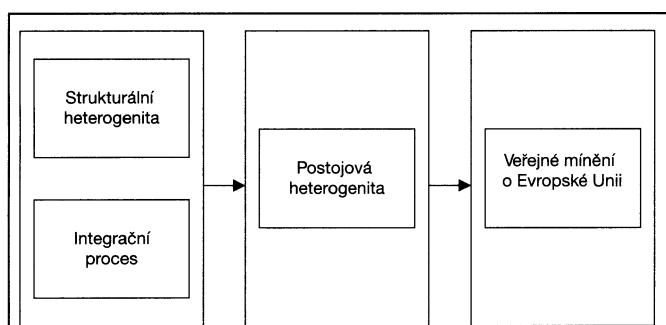
2. Homogenita versus heterogenita v Evropské unii

Evropská unie je hlavní geopolitickou a geoekonomickou dohodou kontinentu (Emerson 1998, Dostál 2001). Při pohledu na evropský integrační proces od jeho začátku v polovině 20. století by se zdálo, že základním směrem evropského vývoje je konvergence: sjednocování norem a standardů a rozšíření společných politik může být považováno za její přímý důsledek. Na druhé straně zde však stále mají místo národní státy, které zdůrazňují spíše divergenční tendence.

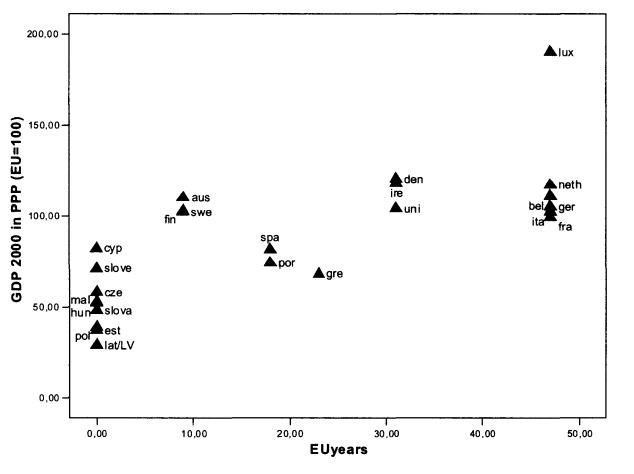
Nejdůležitější faktory určující divergenční síly v rámci Unie jsou představovány historickým dědictvím – zejména etnickými, náboženskými a politickými rozdíly ve smyslu Rokkanových „cleavages“. Homogenizační síly jsou pak představovány hlavně politickými a ekonomickými faktory. Politická homogenizační dimenze je reprezentována především délkou trvání členství v Evropském společenství. Je zřejmé, že občané států, které se účastní integračních procesů od jejich začátku, mají svou vlastní, několika generacemi zkušenosť se spoluprací s ostatními členskými státy. Protože spolupráce se odráží zejména v ekonomické oblasti, důležité jsou i faktory ekonomické: i když smyslem integrace je rozvíjet ekonomickou úroveň Unie jako celku, jednotlivé státy mají odlišnou výchozí úroveň hospodářství, což se jistě odráží i v přístupu k dalšímu politickému sjednocování či přinejmenším k rozdílným názorům na něj.

Hlavní hypotéza článku předpokládá, že populace států s podobnými strukturálními charakteristikami budou sdílet podobné hodnoty, které se projeví ve veřejném mínění občanů. Tato závislost (obr. 1) tvoří základní předpoklad pro použití vícerozměrné analýzy LISREL: 1. Strukturální rozdíly formují strukturální heterogenitu, která spolu s integračním procesem vstupuje do rovnice a obě se považují za nezávislé proměnné. 2. Postojová heterogenita pak je ovlivňována strukturální heterogenitou i integračním procesem a odraží se ve (3.) výsledcích veřejného mínění, týkajících se Unie. Tento teoretický model může být platný pro celou škálu konkrétních proměnných veřejného mínění o Evropské unii: tento článek se zaměřuje na podporu dalšímu rozširovacímu procesu.

Dá se předpokládat, že nejvýznamnějšími strukturálními diferenciacionními znaky, které budou vý-

Obr. 1 – Nástin kauzální závislosti pro LISREL analýzu

Obr. 2 – Diferenciace států Evropské unie podle úrovně ekonomické vyspělosti a délky trvání integračního procesu

představuje schéma na obrázku 2: první skupinu tvoří šest zakládajících členů ES (Francie, Německo, Itálie, Belgie, Nizozemsko a Lucembursko), které podepsaly Pařížskou smlouvu o založení Evropského společenství uhlí a oceli (ESUO) v roce 1951. O šest let později se představitelé těchto států stali i signatáři Římských smluv, které jsou považovány za začátek širších integračních procesů a které daly vzniknou Evropskému hospodářskému společenství (EHS) a Evropskému společenství pro atomovou energii (Euratom). Od podepsání Slučovací smlouvy (1967), která sjednotila všechna vzniklá integrační seskupení (ESUO, EHS a Euratom), pak hovoříme o Evropském společenství (ES)². Šest zakládajících zemí ES představuje historické jádro EU: jejich specifická pozice není dána pouze délkou trvání jejich členství v ES/EU, ale také hospodářskou vyspělostí.

Další skupiny států odpovídají jednotlivým rozšířením: první vlnu rozšíření představují bývalé státy EFTA – Spojené Království, Dánsko a Irsko, které vstoupily do ES v roce 1973. Vzhledem k tomu, že jde o státy také hospodářsky velice vyspělé, představují tyto státy tzv. vnější jádro ES/EU (Dostál 2001, 2002).

Třetí skupina zemí jsou země rozšíření 80. let – Řecko v roce 1981 a Španělsko a Portugalsko v roce 1986. Druhá vlna rozšíření v osmdesátých letech, která se uskutečnila po demokratizačních procesech v mediteránní oblasti, formuje jak z hlediska ekonomické úrovni, tak i geografické polohy periferii ES/EU.

První rozšíření Evropské unie, která vznikla podpisem Maastrichtské smlouvy v roce 1992, se odehrálo v roce 1995, kdy přistoupilo Rakousko, Švédsko a Finsko. Hospodářské charakteristiky těchto zemí se podobají charakteristikám zemí rozšíření v roce 1973, a proto se tato skupina členských států Unie také označuje jako druhé vnější jádro.

Poslední pátá skupina současné Evropské unie je tvořena novými členskými zeměmi, které vstoupily do Unie v květnu 2004. Protože jde o skupinu nejpočetnější, projevuje se u ní i největší variabilita a z geopolitického hlediska

razně ovlivňovat hodnotové orientace elektoriátů a jeho postoje k dalšímu rozšíření Unie, budou úroveň ekonomicke vyspělosti států a délka trvání integračního procesu. Podle obou těchto strukturálních znaků se jednotlivé členské země současné pěta dvacítky výrazně diferencují a tvoří skupiny zemí, které do určité míry vykazují strukturální podobnost.

Diferenciaci států Unie podle zmíněných strukturálních znaků

² http://www.europarl.eu.int/factsheets/default_en.htm

by ji bylo možné ještě rozdělit na více skupin. Jestliže se považovalo Řecko, Španělsko a Portugalsko za periferii Unie, po rozšíření v roce 2004 se jejich status spíše přesouvá směrem k semiperiferii. Za druhou semiperiferní oblast by se daly považovat Malta, Kypr a ekonomicky nejúspěšnější postkomunistické země, které se v hospodářských výsledcích středomořským státům podobají. Současná opravdová periferie EU–25 se tvoří v Pobaltí – jejich perifernost je dána opět jak vzdáleností od evropského jádra, tak hlavně ekonomickými ukazateli. Další rozšíření o nynější kandidátské státy „opravdovou“ periferii rozšíří směrem na jihovýchod vzhledem k jejich geografickým, ekonomickým a v případě Turecka i kulturním rysům.

Kromě ekonomicke vyspělosti států současné EU a délky trvání jejich členství v ES/EU se dají vymezit ještě další významné diferenciacioní znaky, u kterých se předpokládá, že mohou ovlivnit veřejné mínění o dalším rozšíření Unie. Ze strukturálních charakteristik to jsou populační velikost států, převažující náboženská tradice a míra nezaměstnanosti v jednotlivých zemích. Populační velikost států byla zvolena jako diferenciacioní znak ovlivňující názor na další rozšíření, protože je zohledňována v rozhodovacích procesech i v počtech zástupců v některých klíčových institucích, což může být vnímáno veřejným míněním velice výrazně. Náboženství představuje již podle Rokkana (Lipset, Rokkan 1967) významnou štěpnou linii (*cleavage structure*), která je dlouhodobě zakořeněná v sociálním systému, a tudíž se také předpokládá významný vliv i na současné veřejné mínění, a to nejen o dalším rozšíření. Hlavní důvod pro zařazení míry nezaměstnanosti jako diferenciacioního znaku ovlivňujícího názory na další rozšíření spočívá ve vysoké citlivosti veřejného mínění na toto téma: i v hospodářsky velice vyspělých státech rostoucí nezaměstnanost vyvolává ve veřejném mínění kritiku, která se může promítout i do podpory dalšímu rozširovacímu procesu.

Představený nástin kauzálních závislostí zmiňuje kromě strukturálních diferenciacioních znaků také znaky postojové, které formují postojovou heterogenitu států EU. Postojové diferenciacioní znaky se vztahují ke zřetelným přesvědčením, hodnotám a postojům elektorátů jednotlivých členských zemí EU. Podobně jako strukturální diferenciacioní znaky podléhají změnám v průběhu času, tak se mění i přesvědčení, hodnoty a postoje. Zcela zásadní vliv na změnu postojových diferenciacioních znaků má proces, který se objevil ve vyspělých společnostech v posledních dekádách a který mění způsob vnímání a pochopení světa, do té doby dominující. Obecně se tento proces označuje jako posun od materialismu k postmaterialismu.

Nejvýznamnější změny, jež ovlivnily celou průmyslovou společnost v průběhu posunu od modernismu k posmodernismu, podle Ingleharta (1977, 1990, 1997) zahrnují především (1.) snižující se respekt pravomocí a vzrůstající význam sebevyjádření a participace, (2.) vyšší důraz na subjektivní pocit spokojenosti a kvality života, (3.) postupné změny v sexuálním chování, reprodukcí a rodinném životě a (4.) zvyšující se úroveň sekularizace. Zatímco proces modernizace kladl důraz na materialistické priority jako dosažení hospodářské motivace, hospodářského růstu a rationality, posmodernismus a postmaterialismus znamená posun v prioritách: „terminem ‘postmaterialismus’ se označuje soubor cílů, které jsou zdůrazňovány po dosažení a kvůli dosažení hmotného zabezpečení“ (Inglehart 1997, s. 33–36).

Jinými slovy, hodnoty a priority, které hrály klíčovou roli v industriální společnosti byly změněny a některé z trendů, započatých s modernizačním procesem, nabyla nový charakter. To znamená, že postmaterialistické hodnoty neleží v přímém protikladu k materialistickým, ale pouze zdůrazňují jiné

priority: životní spokojenost, toleranci, ekologii, zdraví, význam volného času a přátel jako protiklad k práci, penězům, významu technologií apod. Samotná Evropská unie zdůraznila posun k postmaterialistickým hodnotám ve svých základních dokumentech, konkrétně v několika článcích Amsterodamské smlouvy a Smlouvy z Nice, které pozměňují znění dřívějších smluv a tak podtrhují některé postmaterialistické hodnoty jako např. principy trvale udržitelného rozvoje, zvýšené soudržnosti a ochrany životního prostředí, rovnoprávnost mužů a žen, vzrůstající životní úroveň a kvalitu života a další.

Clánek pracuje s následujícími vstupními předpoklady:

1. Předpokládá se, že z vybraných strukturálních proměnných budou mít největší vliv na veřejné mínění o dalším rozšíření úroveň hospodářské vyspělosti státu a délka zapojení zemí do integračního procesu. Podle úrovně hospodářské vyspělosti jednotlivých států se v současné EU výrazně diferencují státy EU-15 a nové členské země. Vzhledem k příspěvkům do evropského rozpočtu se dá očekávat ve veřejném mínění nechuť bohatších států podporovat další rozšíření, které by pro ně znamenalo další finanční výdaje pro účel redistribuce v rámci regionální politiky.
2. Populační velikost států bude ovlivňovat další závislé proměnné: rozšířením EU na pětadvacet států se značně změnil poměr mezi malými a velkými státy Evropské unie, což by se mělo projevit v posunu některých reakcí ve veřejném mínění v rámci celé Unie. Protože došlo po květnovém rozšíření k relativnímu posílení menších členských zemí na úkor států větších, dá se ve veřejném mínění očekávat podpora dalšímu rozšíření spíše od populačně menších států.
3. Vliv náboženské tradice se dá v explanačním modelu předpokládat ve vztahu k postojové heterogenitě: náboženství je totiž ve společnosti hluboce zakoreněno a současně s jeho vlivem se během staletí formovaly v rámci jednotlivých států hodnotové orientace, které by dále mohly ovlivnit i současné veřejné mínění o dalším rozšíření.
4. Proměnná vyjadřující postmaterialistickou orientaci bude také výrazně ovlivňovat postoje k dalšímu rozširovacímu procesu. Protože postmaterialistická hodnotová orientace mimo jiné zahrnuje také širší zájem o politické dění a kritické postoje k autoritám, dá se očekávat, že státy s vyšším začleněním občanů postmaterialisticky smýšlejících budou k dalším integracním snahám kritičtější, což se projeví v nižší podpoře dalšího rozšíření.

3. Výzkumy veřejného mínění v Evropské unii

Veřejné mínění o Evropské unii je monitorováno Evropskou komisí od roku 1973, kdy byly zahájeny pravidelné výzkumy Eurobarometru. Již historicky první Eurobarometr, uveřejněný v červnu 1974, nastínil svou činnost do budoucích let: „tak jako barometr užívaný k měření atmosferického tlaku nám poskytuje krátkodobou předpověď počasí, Eurobarometr slouží k pozorování a do jisté míry i k předpovědi veřejného mínění o nejdůležitějších současných událostech, přímo či nepřímo spojených s rozvojem Evropského společenství a sjednocením Evropy“ (Eurobarometr č. 1, 1974)³.

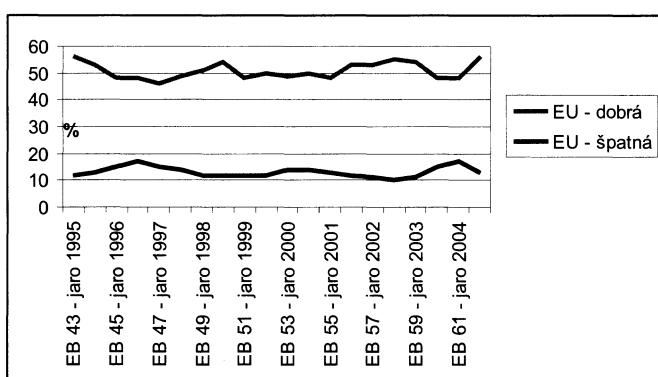
Každý výzkum zahrnuje zhruba tisíc respondentů starších 15 let z každého členského státu: výraznějšími výjimkami jsou Německo s patnácti sty respondenty, Spojené Království s 1 300 respondenty, z toho s 300 ze Severního

³ http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/eb/eb1/eb1_en.htm

Irska, a Lucembursko, Malta a Kypr s 500 dotázanými (Eurobarometr č. 62)⁴. Kromě členských států EU se v současné době výzkumy Eurobarometru uskutečňují také ve dvou kandidátských státech (Chorvatsko, Turecko) a v severní části Kypru. Eurobarometr tedy nyní oslovouje bezmála 30 000 občanů. Ihned od 70. let se výzkumy uskutečňují pravidelně dvakrát ročně, vždy v jarním a podzimním termínu.

Hlavními tématy výzkumů a studií Eurobarometru jsou rozšíření EU, sociální situace, zdraví, kultura, informační technologie, životní prostředí, finance, obrana apod. Zjištěné výstupy se uplatňují při přípravě dokumentů, rozhodovacích procesech, evaluaci dosažených výsledků a v neposlední řadě také poskytují podklady pro široké spektrum sociologických, politologických i dalších sociogeografických výzkumů. Statistické údaje Eurobarometru tedy poskytují podklady, které evokují zásadní otázky týkající se rozdílů ve veřejném mínění. Jinými slovy slouží jako nenahraditelný zdroj dat, jejichž interpretace přispívá k objasnění veřejného mínění občanů EU nejen o základních otázkách směřování integrace, ale i dalších obecných názorech, které mají vliv na tvorbu politiky EU.

Mínění občanů EU o samotné Unii je stěžejní částí každého Eurobarometru. Celkovou evropskou náladu občanů nejlépe vystihuje otázka, považují-li Evropskou unii za „dobrou“ či „špatnou“. Odpovědi představují odraz podpory členství v EU a jejich vývoj vypovídá o eurooptimismu či naopak euroskepticismu jednotlivých zemí i Unie jako celku. Počet občanů Evropské unie, kteří ji považují za „dobrou věc“ se dlouhodobě pohybuje kolem 50 % – nejnižší podpora byla zaznamenána na jaře 1997 a v období před posledním rozšířením Unie, kdy dosáhla 46, resp. 48 %. V témže období největší podíl respondentů odpovědělo, že považuje EU za „špatnou“ – 17 % (obr. 3). Pohled do jednotlivých členských zemí odhaluje daleko větší variabilitu: absolutně největší podpora členství v Unii je dlouhodobě zaznamenávána v Lucembursku, kde si nyní 85 % obyvatel myslí, že je Evropská unie „dobrá“ a 4 % ji považuje za „špatnou“. Opačný extrém tvoří Spojené království, kde vyjadřuje pozitivní vztah k Unii jen 38 % obyvatel a 22 % ji označuje za špatnou (tab. 1). „Euronáleada“ je v jednotlivých zemích poměrně stabilní, a proto hovoříme-li o proevropsky orientovaných zemích je třeba vedle Lucemburska určitě zmínit Irsko a Nizozemsko, a k britským skeptikům přidat skeptiky finské, švédské a rakouské.

Obr. 3 – Eurooptimismus a euroskepticismus ve veřejném mínění občanů EU 1995–2004 (průměr všech států). Zdroj: Eurobarometr 62, podzim 2004.

Článek předpokládá, že na veřejné míňení o dalším rozšíření EU bude mít vliv i podpora členství v jednotlivých státech. Výsledky analýzy LISREL pomohou vymezit vztah mezi zastánci EU jako takové a zastánci rozšíření Unie, tzn. teoretické napětí mezi pro-

⁴ http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/eb/eb62/eb62_en.htm

Tab. 1 – Podpora členství v Evropské unii v letech 2002 – 2004. Zdroj: Dokumenty Evropského společenství – EB 58, 60, 62

	EB 62 – podzim 2004		EB 60 – podzim 2003		EB 58 – podzim 2002	
	EU – dobrá %	EU – špatná %	EU – dobrá %	EU – špatná %	EU – dobrá %	EU – špatná %
Lucembursko	85	4	77	6	83	3
Irsko	77	4	73	6	74	7
Nizozemsko	75	9	62	12	69	7
Belgie	73	6	56	12	60	8
Španělsko	72	7	62	7	68	7
Litva	69	6
Řecko	61	9	62	7	62	8
Dánsko	61	13	57	22	61	14
Německo	60	12	46	10	59	6
Portugalsko	59	9	55	11	56	12
Itálie	57	14	58	10	62	7
Slovensko	57	4
Francie	56	14	44	17	52	13
Slovinsko	52	5
Estonsko	52	10
Kypr	52	15
Polsko	50	8
Maďarsko	49	10
Švédsko	48	24	40	32	43	23
Finsko	48	16	39	22	41	19
Rakousko	46	18	35	20	46	13
Česká republika	45	10
Malta	45	17
Lotyšsko	40	14
Spojené Království	38	22	28	29	31	19

hlubováním a rozširováním evropské integrace. Vstupní předpoklad, týkající se vztahu mezi zastánci EU a podporou dalšímu rozšíření, předesílá značné napětí mezi oběma směry integrace, vzhledem k široké diskusi již před rozšířením v roce 2004, kdy se v evropské rétorice objevovaly otázky, zda integraci rozšířit či prohloubit.

4. Podpora rozšíření EU ve veřejném mínění členských států

Od začátku devadesátých let se staly velice aktuální výsledky veřejného mínění o nečlenských státech, s logickým zřetelem na státy usilující o členství. Před ukončením negociačních jednání s kandidátskými zeměmi (k 13.12.2002) dosahovala podpora rozšíření 52 % občanů Unie pro versus 30 % proti (EB 58)⁵. Největšími zastánci rozšíření byli občané Řecka, Dánska, Irska, Švédská, Itálie, Španělska a Portugalska, jejichž podpora přesahovala šedesátiprocentní hranici. Výsledky veřejného mínění ve Francii, Spojeném království, Německu a Rakousku naopak ukázaly nejnižší procento respondentů podporujících rozšíření v rámci evropské patnáctky a zároveň vysoký podíl občanů proti rozšíření. Poslední Eurobarometr před přijetím nových členů (EB 61)⁶ zaznamenal pokles podpory aktuálního rozšíření na 42 % pro roz-

⁵ http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/eb/eb58/eb58_en.htm

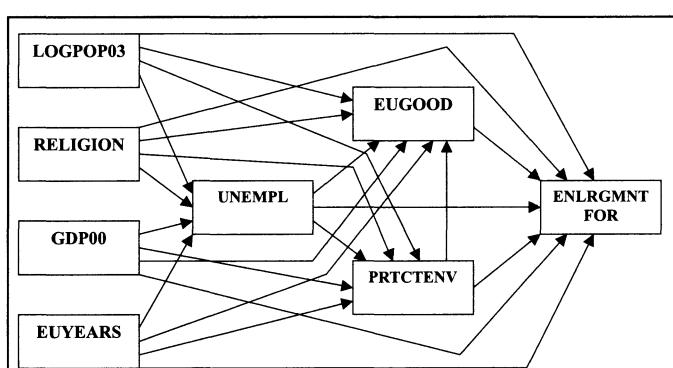
⁶ http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/eb/eb61/eb61_en.htm

šíření a 39 % proti němu. Zároveň ukázal slabou podporu případných dalších rozšíření: na jaře 2004 bylo pro další rozšíření pětadvacetičlenné Unie 37 % občanů evropské patnáctky, proti bylo 43 %. Na podzim 2004 přístup nových členů výrazně ovlivnil výsledky podpory dalších rozšíření: 72 % občanů nových členských států rozšíření podporuje, čímž vzrostla průměrná podpora rozšíření v EU na 53 %.

K vysvětlení vzniku rozdílů ve veřejném mínění občanů Evropské unie o směrování, intenzitě, hlavních tématech a podpoře integračních snah může přispět vícerozměrná analýza LISREL, která umožňuje vytvořit kauzální systém prostřednictvím explanačního modelu. Explanační model je lineární strukturální rovnice: proměnné mohou být statistické údaje nebo jiné (teoretické) proměnné, vztahující se k pozorovaným údajům, které dohromady vytvářejí kauzální systém.

Pro potřeby vysvětlení rozdílné podpory dalšímu rozširování EU je explanační model LISREL rozdělen do dvou částí. První část tvoří skupina strukturálních proměnných: velikost státu, převládající náboženství, úroveň hospodářského vývoje a délka trvání členství v Evropských společenstvích. Velikostí státu se myslí populační velikost, která přímo ovlivňuje distribuci hlasů v rozhodovacích procesech a počet zástupců v institucionálních strukturách. Kategorie „převládající náboženství“ zohledňuje především religiouni a lingvistické rozdíly rozdelením států do skupin s převládajícím katolicismem, protestantismem, pravoslavím, ateismem a románskými, germánskými, slovanskými, baltskými nebo jinými jazyky. Úroveň ekonomického vývoje je indikována standardním kvantitativním ukazatelem, tj. s HDP na obyvatele vyjádřeným v paritě kupní sily. Další proměnná vyjadřuje délku zapojení jednotlivých států do integračního procesu a vstupuje do rovnice také jako nezávislá proměnná, ovlivňující postoje a názory občanů EU. Poslední strukturální proměnná již patří mezi závislé proměnné a je vyjádřena mírou nezaměstnanosti.

Druhá část zahrnuje celkem tři závislé proměnné veřejného mínění: první vyjadřuje hodnotovou orientaci občanů jednotlivých států a určuje postavení jednotlivých států na ose materialismus – postmaterialismus. Druhá proměnná sleduje eurooptimismus občanů, tzn. jejich názory na přínos integrace. Spolu se strukturálními proměnnými tyto dvě další proměnné tvoří určující faktory veřejného mínění o příštím rozšíření Evropské unie. Poslední částí explanačního modelu je tedy závislá proměnná vyjadřující postoj k dalším rozšířením Unie (schéma na obr. 4).

Obr. 4 – Explanační model LISREL – podpora rozšíření EU ve veřejném mínění členských států

Skupina strukturálních proměnných zahrnuje celkem čtyři nezávislé a jednu závislou proměnnou: LOGPOP03, RELIGION, GDP00, EUYEARS a UNEMPL. První proměnná LOGPOP03 vyjadřuje lidnatost jednotlivých států Evropské unie. Pro zmenšení velkého rozdílu v populační velikosti států EU a dosažení

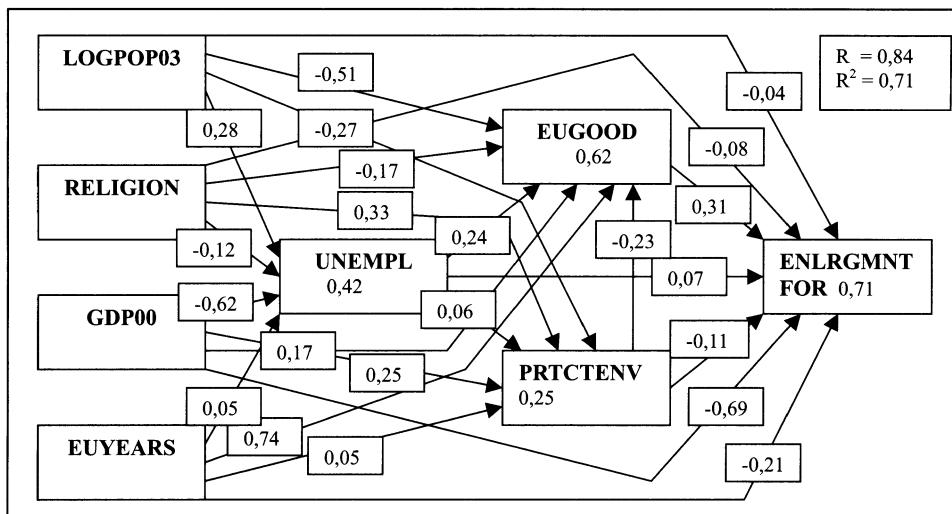
rovnoměrnějšího rozložení je počet obyvatel logaritmicky transformován. Druhá strukturální proměnná RELIGION zohledňuje náboženskou tradici: státy jsou roztríděny do skupin podle převládajícího náboženství, kterým jsou přiřazeny koeficienty v posloupnosti 1 – islám, 2 – pravoslaví, 3 – katolicismus, 4 – katolicismus/protestantismus, 5 – protestantismus.

Úroveň ekonomického vývoje je prezentována proměnnou GDP00, která vyjadřuje hodnotu hrubého domácího produktu na jednoho obyvatele podle parity kupní síly v roce 2000, přepončítaného na průměr Unie. Poslední nezávislou strukturální proměnnou je proměnná EUYEARS, která zohledňuje počet let trvání členství v Evropských společenstvích.

Od počátků analýz veřejného mínění v EU byl ve výzkumech vzorců a trenérů veřejného mínění zdůrazňován přechod veřejného mínění směrem od materialismu k postmaterialistickým hodnotám (Dostál 2001). Bohužel z nejnovějších Eurobarometrů vypadla ze statistického šetření otázka týkající se priorit působení Evropské unie, která ukazovala rozdíly mezi občany jednotlivých členských zemí ve vnímavosti na některé materialistické (boj proti nezaměstnanosti, euro, spotřebitelé) a postmaterialistické (lidská práva, životní prostředí) priority (EB 54). V současných Eurobarometrech se však objevuje jiná otázka, zjišťující nejdůležitější problémy, kterým musí členské země čelit, a ze které se podobně rozdíly v materialistických/postmaterialistických postojích občanů dají rovněž vyvodit (EB 62). Proměnná PRTCTENV vyjadřuje důležitost ochrany životního prostředí a je brána jako ukazatel postmaterialistického přístupu v členských státech EU.

Třetí proměnná EUGOOD vyjadřuje veřejné mínění občanů EU na principiální otázku evropské integrace, tak jak byla nastíněna v kapitole 3, a to povážují-li Unii za „dobrou“ či „špatnou“

Explanační model (obr. 5) vyjadřuje v kauzálním schématu základní závislosti mezi popsanými proměnnými. Vícerozměrná analýza LISREL statisticky odhaduje přímé a nepřímé efekty v komplexních modelech s větším množstvím proměnných (Dostál 2001). Čtyřnásobná regrese tohoto modelu ukazuje, že v souboru 25 členských států EU čtyři strukturální a další tři hodnotové

Obr. 5 – Explanační model LISREL – Podpora rozšíření Evropské unie ve veřejném mínění členských států: finální verze s efekty jednotlivých proměnných

a postojové proměnné společně determinují 71 % celkové variance závislé proměnné ENLRGMNT FOR ($R^2=0,71$), a tak mohou být přímé a nepřímé efekty v modelu interpretovány jako kauzální vztahy. Efekty mezi proměnnými (standardizované regresní koeficienty) ukazují, že posun jedné směrodatné odchylky u nezávislé proměnné způsobí posun na dimenzi závislé proměnné.

Ctyři strukturální proměnné (LOGPOP03, RELIGION, GDP00, EUYEARS) v modelu determinují 42 % celkové variance proměnné UNEMPL. Tato proměnná je nejvíce ovlivněná proměnnou GDP00 (efekt $-0,62$), která prezentuje ekonomickou závislost mezi hospodářskou situací státu a problémy s nezaměstnaností, přičemž negativita efektu odráží významnější problémy s nezaměstnaností u nových členských zemí, které v ekonomické vyspělosti zaostávají za jádrem Unie, stejně tak jako státy rozšíření v 80. letech, především Řecko a Španělsko. Zajímavý je efekt populační velikosti státu LOGPOP03 (0,28), který – i když není z největších v modelu – naznačuje relativní úspěšnost menších států s bojem proti nezaměstnanosti. Efekty ostatních dvou strukturálních proměnných, tj. převládající náboženství a počet let v ES, jsou nízké a s proměnnou UNEMPLOY nevytvářejí žádný signifikantní vztah.

Proměnná PRTCTENV, zastupující v modelu postmaterialistický přístup ve veřejném mínění je v modelu determinována 25 %. Z přímých efektů je významnější efekt proměnné GDP00 (0,25), který ukazuje posun v hospodářsky vyspělých státech od materialistického přístupu k postmaterialistickému. Velikost efektu je však relativně nízký, stejně tak jako efekt proměnné RELIGION (0,33), který ukazuje spojení protestantských církví s postmaterialistickými postoji a i v rámci skupiny vyspělých zemí Unie významně vyděluje skandinávské země s odlišnými postojovými hodnotami. V modelu se ještě projevil efekt proměnné LOGPOP03 (-0,27), která naznačuje spojení postmaterialismu s menšími státy a materialismus se státy lidnatějšími.

Proměnná EUGOOD, čili pohled občanů členských států Unie na Unii samotnou, je v modelu determinována 62 % celkové variance. Největší efektem je efekt proměnné EUYEARS (0,74), který je vůbec největší v celém modelu a ukazuje závislost délky členství na spokojenosť s integračním procesem ve veřejném mínění. Ačkoliv všechny státy posledního rozšíření vyjadřují přistoupením do EU naplnění vývoje od zhroucení komunistických systémů, ve veřejném mínění panuje spíše jakási rozpačitost z nového a vyčkávání, jaké výhody členství přinese. Na druhé straně občané států, které jsou s evropskou integrací spjaty již desítky let, odrážejí ve svých názorech svou vlastní prožitou zkušenosť s EU. Významný efekt proměnné LOGPOP03 (-0,51) naznačuje, že větší spokojenosť s EU panuje v menších státech. Tato závislost zřejmě pramení z obav velkých, bohatých států, které se hůře vyrovňávají se současnými ekonomickými problémy.

Celkem sedm proměnných v souboru 25 států Evropské unie determinuje 71 % variance závislé proměnné ENLRGMNT FOR, která reprezentuje míru podpory dalšímu rozširovacímu procesu. Z přímých efektů na proměnnou ENLRGMNT FOR je významný negativní efekt proměnné EUYEARS (-0,21), který ukazuje, že v zakladajících členských státech ES má dnes další rozšíření menší podporu. Jelikož hrají tyto státy vedoucí úlohu v integračních procesech, dá se u nich očekávat spíše tendence k větší prohlubování integrace a zintenzivňování spolupráce mezi stávajícími členy, zatímco u nových členských států Unie bude v hlavních prioritách zastoupeno více i její další rozšířování. Jeden z největších efektů celého modelu se objevil ve vztahu ekonomické vyspělosti státu (GDP00) vzhledem k podpoře dalšího rozšíření: vysoká ekonomická úroveň členských zemí ukazuje přímý negativní efekt na pro-

Tab. 2 – Efekty explanačních proměnných na veřejné mínění v EU o jejím dalším rozšíření

Explanační proměnné	Celkové efekty	Nepřímé efekty	Přímé efekty
LOGPOP03	-0,11	-0,07	-0,04
RELIGION	-0,21	-0,13	-0,08
GDP00	-0,77	-0,08	-0,69
EUYEARS	0,02	0,23	-0,21
UNEMPL	0,12	0,05	0,07
PRTCTENV	-0,18	-0,07	-0,11
EUGOOD	0,31	-	0,31

měnnou ENLRGMNT FOR (-0,69). Tento efekt podtrhuje malou tendenci k podpoře dalšího rozšíření v bohatých zemích a opět nabízí předpoklad pro další vývoj integračního procesu zdůrazňující zejména prohloubení integrace. Vysvětlení nižší podpory rozšíření EU u vyspělých států lze dát do souvislosti s menší mírou empatie se specifickou historickou zkušeností postkomunistickou zemí, ale hlavně s principem financování Unie, kdy díky přerozdělování prostředků jsou tyto země největšími přispěvateli do rozpočtu EU. Nízká podpora pro rozšíření u bohatých států tedy také ukazuje na stále velkou váhu materialistických hodnot. Zajímavý vztah vzniká mezi proměnnými EUGOOD a ENLRGMNT FOR, který konfrontuje oba směry integračních procesů, čili prohlubování versus rozširování: proměnná EUGOOD ukazuje pozitivní přímý efekt (0,31) na ENLRGMNT FOR. Tento výsledek naznačuje, že případné rozširování neleží ve zcela opačné rovině k prohlubovacím integračním snahám a že zastánci Unie jako takové patří i k podporovatelům eventuálního dalšího rozšíření.

Na závěr je důležité zdůraznit celkové efekty všech sedmi proměnných, které ovlivňují poslední závislou proměnnou (tab. 2). Ve veřejném mínění se výrazně projevily materialistické hodnoty s nejsilnějším celkovým efektem proměnné GDP00 (-0,77). Nabízí se vysvětlení, že rozšíření Unie na 25 států vyvolalo v občanech, zejména z bohatších států, obavy o udržení životního standardu a tudíž se v jejich odpovědích ve výzkumech veřejného mínění objevil větší důraz na materiální hodnoty. Další celkové efekty jsou příliš malé na to, aby byly interpretovány jako signifikantní, a zdůrazňují tak stále velkou míru heterogenity v rámci Unie.

5. Závěr

Hlavní hypotéza článku, tj. že populace států s podobnými strukturálními charakteristikami budou sdílet podobné hodnoty, které se projeví ve veřejném mínění občanů, byla potvrzena vícerozměrnou analýzou LISREL. Explanační model ukázal, že v souboru 25 členských států EU čtyři strukturální a další tři hodnotové a postojové proměnné společně determinují 71 % celkové variance závislé proměnné ENLRGMNT FOR ($R^2=0,71$), která vyjadřuje podporu dalšímu rozširovacímu procesu. Takto vysoká determinace umožňuje interpretovat přímé a nepřímé efekty v modelu jako kauzální vztahy.

Výsledky vícerozměrné analýzy LISREL o současné podpoře rozšíření Evropské unie naznačují, že klíčovou roli ve veřejném mínění hrají strukturální ekonomické proměnné, tzn., že občané bohatších států mají menší tendenci podporovat další rozšíření Unie. Velká podpora se objevuje u skupiny nových členských zemí, které tímto mohou vyjadřovat přání sdílet stejnou pozici v dnešní Evropě s dřívějšími partnery z postkomunistického bloku. Tímto se

potvrdil vstupní předpoklad, který predikoval, že právě ekonomické strukturní proměnné spolu s délkou zapojení do evropské integrace budou hrát v podpoře dalšímu rozšíření Unie klíčovou roli.

Ve vysoké podpoře nových členských zemí dalšímu rozšíření se jistě uplatňuje entuziasmus z jejich přistoupení v květnu 2004, a tak stálost této podpory bude ověřena až po delší době. I když podpora v nových členských zemích po rozšíření trochu klesá, ve srovnání se zakládajícími zeměmi je stále vyšší. Tento fakt může být spojen s relativně nízkými přispěvky do rozpočtu Unie, kam jako největší přispěvatel patří právě zakládající členské státy. Podpora rozšíření tak přispívá k všeobecně přijímané hypotéze, že západovýchodní gradient přetrvává a má dlouhodobý význam (Dostál 2001, 2002).

Z dalších vstupních předpokladů se nepotvrdil vztah mezi populační velikostí státu a podporou dalšímu rozšíření, který předpokládal vyšší podporu dalšímu rozšíření v menších státech, které relativně posilují svůj vliv v rámci celé Unie (efekt $-0,04$). V modelu se projevil vliv protestantství na proměnnou PRTCTENV (efekt 0,33), která vyjadřuje důležitost ochrany životního prostředí a je v modelu brána jako ukazatel postmaterialistického přístupu v členských státech EU. Model také neukázal vztah mezi proměnnou vyjadřující postmaterialistickou orientaci (PRTCTENV) a poslední závislou proměnnou (ENLRGMNT FOR) čili podporou dalšímu rozširovacímu procesu (efekt pouze $-0,11$). Poslední vstupní předpoklad se týkal vztahu mezi zastánci EU a podporou dalšímu rozšíření a predikoval napětí mezi prohloubením a rozšířením integrace. Efekt proměnné EUGOOD na proměnnou ENLRGMNT FOR (0,31) však ukazuje, že oba integrační směry neleží zcela proti sobě: část zastánců EU jako takové patří i mezi zastánce rozšíření.

Zajímavou tendencí ve veřejném mínění je zřejmý efekt děletrvajícího členství v Evropském společenství na kladné vnímání integrace. Zdá se, že zakládající členské státy mají ve veřejném mínění větší tendenci uvažovat o Evropské unii pozitivně, na rozdíl od později přistoupivších členů. Zatímco státy, které se angažují v integračních procesech po dlouhou dobu, mají tendence spíše k prohlubování spolupráce, další členové, zejména pak ti nejnověji přijatí, jsou zastánci rozšíření. Paradoxně, zastánci rozšíření vyjadřují spíše negativní vnímání Unie jako celku. To snad vychází z protichůdných pocitů v současném veřejném mínění postkomunistických států: spokojenost se zakončením přístupového procesu a velké očekávání z členství v pozitivním slova smyslu na jedné straně a na straně druhé zejména obavy z budoucího vývoje v rámci Unie. Vysoký efekt proměnné EUYEARS na proměnnou EUGOOD (0,74) naznačuje, že délka trvání členství v EU významně ovlivňuje postoje k integračním snahám: veřejné mínění ve skupině zemí historického jádra je daleko „eurooptimističtější“ ve srovnání s veřejným míněním ve státech, které přistoupily do ES/EU později.

Literatura:

- BIDELEUX, R., TAYLOR, P. (1996): European Integration and Disintegration, Routledge, Londýn, 298 s.
- DAWSON, A.H. (1993): A Geography of European Integration, Halsted Press, New York, 225 s.
- DEUTSCH, K. et al (1957): Political Community and the North Atlantic Area. Princeton: Princeton University Press.
- DOSTÁL, P. (2001): Rozširování Evropské unie a veřejné mínění: naděje pro Českou republiku? In: Hampl, M. (ed.): Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie, PřF UK, Praha, s. 191–210.

- DOSTÁL, P. (2002): EU enlargement and the Public Opinionon the Czech Republic: an explanatory analysis of the public opinion. *Geografie–Sborník ČGS*, 107, č. 2, s. 121–138.
- EMERSON, M. (1998): Redrawing the Map of Europe, MacMillan Press, Londýn, 268 s.
- FLORA, P. (ed.) (1999): State Formation, Nation-Building and Mass Politics in Europe, the Theory of Stein Rokkan, Oxford University Press, Oxford, 422 s.
- HUDSON, R., WILLIAMS, A. M. (1999): Divided Europe. Society and Territory, Sage Publications, Londýn, 315 s.
- INGLEHART, R. (1997): Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political change in 43 societies, Princeton University Press, Princeton, 440 s.
- JÖNSSON, Ch., TÄGIL, S., TÖRNQVIST, G. (2000): Organizing European Space, Sage Publications, Londýn, 216 s.
- LANE, J. E., ERSSON, S. O. (1996): European politics. An Introduction, Sage Publications, Londýn, 238 s.
- LIPSET, S. M., ROKKAN, S. (1967): Party Systems and Voter Alignments: Cross-national Perspectives. New York, The Free Press.
- PRESTON, CH. (1997): Enlargement and Integration in the European Union, Routledge, Londýn, 259 s.
- ROKKAN, S. (1980): Territories, centres, and Peripheries: Toward a Geoethnic-Geoeconomic-Geopolitical Model of Differentiation Within Western Europe. In: Jean Gottman (ed.) Centre and Periphery: Spatial Variation in Politics. London: Sage Publications.
- ROKKAN, S., URWIN, D., AAREBROT, F. H., MALABA, P., SANDE T. (1987): Centre-Periphery Structures in Europe. In: An ISSC Workbook in Comparative Analysis. Frankfurt/Main, New York: Campus, Verlag.
- SINNOTT, R. (1995): Bringing public opinion back in. In: Niedermayer, O., Sinnott, R. (eds) Public Opinion and Internationalized Governance. Oxford: Oxford University Press, s. 11–32.

S u m m a r y

DIFFERENTIATED SUPPORT OF THE EU ENLARGEMENT IN THE PUBLIC OPINION: A MULTIVARIATE LISREL ANALYSIS

This paper contributes to integration analyses stressing the expression of mass interests through public opinion surveys. The main focus is put on the explanation of public opinion in twenty-five EU member states concerning enlargement. If we look at the European integration since its beginnings in the 1950's, it seems that the convergence process is the crucial direction of the current European development (extension of common policies, adjustment of norms, standards and regulations can be considered as its direct consequence). On the other hand, there is still a quite large field for nation-states representing heterogeneity.

The most important factors that intensify homogeneity are political and economic ones. On the contrary, heterogeneity is due to different historical heritage including namely ethnic, religious and political conflicts, to economic performance on the level of individual member states and to the population size. The basic hypothesis of this paper is that the EU member states with similar structural characteristics share also similar values and attitudes that are mirrored in the similar public opinion of their citizens. This hypothesis can be confirmed by multivariate LISREL analysis.

The basic scheme of LISREL analysis can be described as follows: structural differences form structural heterogeneity that enters to the equation together with the integration process. The variables of both structural heterogeneity and integration processes are considered as independent variables. Attitudinal heterogeneity depends on them and is reflected in results of public opinion. The aim of LISREL analysis is to reveal which of the differentiation pattern that form heterogeneity is the most important for public opinion views on further enlargement.

Public opinion in the European Union has been monitored by the European Commission since 1973 when regular surveys of Eurobarometer have been launched. Recently, these surveys cover approximately one thousand respondents more than 15 years old from each member state: exceptions are Germany with 1,500 respondents, the United Kingdom with 1,300 respondents (including 300 from the Northern Ireland), and Luxembourg, Malta and Cyprus with 500 respondents each (Eurobarometer 62). Besides the 25 EU member states,

Eurobarometer surveys are conducted also in four candidate states (Bulgaria, Romania, Croatia and Turkey) and in the northern part of Cyprus. Nowadays, Eurobarometer thus addresses nearly 30,000 citizens, regularly in spring and autumn terms.

The main topics of the Eurobarometer surveys are economic and social situation, enlargement, health, culture, information technologies, environment, finance, defence, etc. Public opinion concerning enlargement became very interesting during the 1990's. Before closing negotiations with the candidate states (by 13 of December, 2002), the enlargement support reached in the EU member states 52 % in comparison with 30 % that were opposed to it (EB 58). The largest support was manifested in Greece, Denmark and Ireland. On the contrary, public opinion results in France, the UK, Germany and Austria showed the lowest support for enlargement.

The last Eurobarometer before the new EU members' entry (spring 2004, EB 61) registered a decline of enlargement support down to 42 % for enlargement and 39 % against it. At the same time, EB showed a weak support of future prospective enlargements: 43 % of the EU citizens did not support any further enlargement. However, after the accession of new members in May 2004, the support of possible enlargements increased up to 53 % (EU average), evidently due to Central and Eastern European countries where 72 % of citizens are for it.

To explain differences in public opinion concerning enlargement it is possible to use linear structural equations analysis (LISREL). The LISREL model, in its most general form, consists of a set of linear structural equations. The first part consists of structural variables, four independent and one dependent. The first variable LOGPOP03 indicates the population size of the EU member states. It is logarithmically transformed to have a steadier distribution. The second structural variable RELIGION represents the religious tradition: states are classified into groups according to their prevailing religion. The level of economic development is presented by GDP00 variable: gross domestic product per inhabitant in purchasing power parity (PPP) in 2000 calculated as to the EU average. The EUYEARS variable corresponds to the number of years within the European Communities. The first dependent variable UNEMPL is the unemployment rate in October 2004.

The first public opinion variable expresses the importance of environment protection and represents the post-materialist element in the model. The second variable EUGOOD expresses the EU citizens' opinion as to the principal European integration task: if they consider the Union as a good or bad thing. (EUGOOD is the percentage of answers that EU is a good thing). Finally, the last dependent variable shows support of further EU enlargement.

The multivariate LISREL analysis statistically estimates direct and indirect effects in complex models with many variables. Multiple regression of this model shows that in the set of 25 EU member states seven variables determine together 71 % of the total variance of dependent variable ENLRGMNT FOR ($R^2 = 0.71$). Thus, all the direct and indirect effects in the model can be interpreted as causal relations. Effects between the variables are direct effects (standardized regression coefficients). They indicate that a one standard deviation shift in the independent variable causes a shift in the dependent variable (given by the size of the regression coefficient).

The most important direct effects are: (i) negative effect of the EUYEARS variable (-0.21) showing that there is a lower support in the first EU member state, (ii) direct negative effect on the ENLRGMNT FOR variable (-0.69) that underlines a small tendency to the EU enlargement support in wealthy states, and (iii) positive direct effect (0.31) of the EUGOOD variable on ENLRGMNT FOR confronting both directions of integration processes: deepening versus widening.

Finally, the significance of total effects of seven variables has to be mentioned. The level of economic development has the strongest total effect (-0.77). The results of multivariate LISREL analysis on the current EU enlargement support indicate that the key role in public opinion in the set of 25 member states is played by the structural economic variable, i.e. that the citizens of richer countries are less inclined to support a prospective future enlargement. On the other hand, there is a strong support among the newly acceded countries that may express their wishes to enable their former partners from the communistic bloc to share the same position within the present Europe. The enthusiasm for the 2004 enlargement has certainly influenced this result. Further analysis will prove whether these trends tend to be stable or not, i.e. whether the stable public opinion support will be proved with time.

Another interesting tendency in the public opinion is an obvious effect of the

membership duration on the positive perception of the EU. It seems that the founding members tend to think about the Union more positively in contrast to the states that acceded later. This result reflects the current tensions between the vertical and horizontal dimensions of the European integration: while the states that have been involved in the integration process for a long time incline to support deepening, later members – especially the latest ones – are rather advocates of enlargement.

Fig. 1 – Outline of causal dependence for LISREL analysis. From the left: structural heterogeneity, integration process, attitude heterogeneity, public opinion of the European Union.

Fig. 2 – Differentiation of EU states according to the level of their economic development and duration of the integration process. Axis x – years within the EU, axis y – level of economic development (GDP in PPP, EU=100, year 2000).

Fig. 3 – Euro-optimism and euro-scepticism in EU public opinion 1995–2004 (average of all states). Full – EU good, broken – EU bad. Axis x – time, axis y – percentage. Source: Eurobarometer 62, autumn 2004.

Fig. 4 – Explanation model LISREL: support for EU enlargement in public opinion of member states

Fig. 5 – Explanation model LISREL: support for EU enlargement in public opinion of member states: final version with effects of individual variables

(Pracoviště autorky: autorka je absolventkou katedry sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2;
e-mail: tomankova@aaa-studio.cz.)

Do redakce došlo 26. 1. 2006

MARIE MACEŠKOVÁ

REGIONÁLNÍ DIMENZE FISKÁLNÍ POLITIKY NA PŘÍKLADĚ VEŘEJNÝCH INVESTIČNÍCH VÝDAJŮ V ČESKU

M. Macešková: *Regional dimension of fiscal policy on the example of public investment expenditures in Czechia.* – Geografie-Sborník ČGS, 112, 1, pp. 17–32 (2007). – This article deals with a relatively new theme – that of territorial impacts analysis of fiscal policy, or more precisely of implicit regional policy. The nature of public finance regional distribution within fiscal policy has essential regional impacts and implications for regional development. The reason for this statement embodies in the fact that the volume of finance allocated within fiscal policy is several times higher than the one distributed within explicit regional policy. A unique database, including the investment expenditures of the state budget during the period 1995–2003, is used for the purpose of regional analysis. A hypothesis on extremely uneven regional distribution of public capital expenditures in favour of the most socioeconomically developed regions is tested. Furthermore, it is presumed that regional allocation of these financial resources is in accordance with principles of the strategic form of regional policy. Finally, regional analysis of expenditures of the selected state extra-budget funds is undertaken.

KEY WORDS: public investments – fiscal policy – regional policy – Czechia.

1. Úvod

Přestože problematika veřejných financí a fiskální politiky patří tradičně do odborného zájmu ekonomů (např. A. R. Musgrave, B. P. Musgrave 1994; Atkinson, Stiglitz 1980; Peková 2002; Harvey 2005), také geografové se o zmíněné sféře zajímají již několik dekád (např. Bennet 1980; Blažek 1993b, 2002; Heald 1994). Přístup ekonomů a geografů se však významně liší a téma jejich výzkumu jsou velmi různorodé. Zatímco přístup ekonomicke analýzy k veřejným financím je zjednodušeně řečeno do značné míry omezen především na statistické modelování a zjišťování efektivnosti alokace veřejných finančních prostředků, geografická analýza se naproti tomu snaží studiem veřejných rozpočtů nalézt implikace pro regionální rozvoj (např. Porteous 1995, Blažek 2002). Téma regionálních dopadů fiskální politiky patří jak z mezinárodního hlediska, tak zejména v Česku a ostatních postkomunistických zemích střední a východní Evropy mezi téma velmi nová, přičemž se jedná o oblast výzkumu zásadního významu pro porozumění procesu regionálního rozvoje (Martin 1999).

V průběhu transformačního období v 90. letech minulého století docházelo v Česku k prohlubování rozdílů mezi regiony, a to jak v dynamice sociálního a ekonomického vývoje, tak i následně v dosažené socioekonomicke úrovni (Hampl 2001). Na vytváření a prohlubování meziregionální diferenciace v socioekonomicke vyspělosti měla a má vliv celá škála faktorů (viz např. Hampl a kol. 1996, 2001), přičemž za jeden z nich lze považovat redistribuci veřejných finančních zdrojů v území. Tyto finanční prostředky představují v sou-

časnosti přes 42 % HDP Česka a způsob jejich geografické alokace nepochyběně významně ovlivňuje socioekonomický vývoj v jednotlivých regionech. Podstatným důvodem, proč se analýzou regionálních dopadů fiskální politiky zabývá je tak skutečnost, že v rámci fiskální politiky státu je alokováno obrovské množství finančních prostředků (v případě Česka se v roce 2004 z centrálních zdrojů jednalo téměř o 1 bilion korun, z územních rozpočtů v této roce o finanční částku 317 mld. korun), a proto je naprosto nezbytné věnovat pozornost jaké regionální dopady v území má distribuce finančních zdrojů z veřejných rozpočtů, resp. v prvé řadě jde o určitý „monitoring“, do kterých regionů veřejné finanční prostředky vlastně plynou. Regionální distribuce těchto veřejných zdrojů pak s sebou přináší zásadní implikace pro rozvoj konkrétních regionů. Na rozdíl od tématu distribuce finančních prostředků alokovaných v rámci samotné regionální politiky, jemuž je věnována poměrně značná pozornost (např. Armstrong, Taylor 1985; Martin 1999), analýza regionální dimenze alokace financí z celého státního rozpočtu a ostatních veřejných rozpočtů je prozatím sférou spíše opomíjenou. Nicméně někteří autoři upozorňují na zásadní význam, jež mají výdaje finančních prostředků alokovaných v rámci jednotlivých sektorových a horizontálních politik pro regionální rozvoj (např. Molle 1990, s. 423; Blažek 2002; Heald, Short 2002). Současně někteří odborníci poukazují na „regionalizaci“ sektorových politik a jejich regionální dopady, jež nesouvisí pouze s veřejnými výdaji, ale do značné míry také s institucionálním zajištěním veřejných finančních intervencí a zajištěním jednotného přístupu k řešení regionálních problémů (Blažek, Vozáb 2004; Uhlíř 2004).

Tento příspěvek se zaměřuje na dílčí, avšak velmi významnou část fiskální politiky, a to na veřejné investiční výdaje ze státního rozpočtu a vybraných státních mimorozpočtových fondů a jejich kvantitativní regionální analýzu v Česku.

2. Teoretické přístupy ke studiu regionální dimenze fiskální politiky

Fiskální politika je součástí hospodářské politiky státu a její podoba úzce souvisí se směrem ekonomického přístupu, jež je zastáván ve vztahu k veřejným intervencím v obecném slova smyslu. Z pohledu neoklasické a neoliberální ekonomie jsou zásahy státu do ekonomiky nežádoucí, naproti tomu stoupenci keynesiánského přístupu státní intervence podporují, avšak pouze v určité fázi hospodářského vývoje. Podobně schvalují veřejné intervence také neomarxité (Sojka a kol. 1991).

V souvislosti s hodnocením alokace veřejných investičních výdajů dle regionů v závislosti na jejich socioekonomické vyspělosti je z pohledu teorií regionálního rozvoje vhodné zmínit alespoň teorie skupiny „jádro-periferie“, jež se snaží o identifikaci a klasifikaci diferenčních i nivelačních mechanismů a zároveň poukazují na význam vládních zásahů pro regionální rozvoj (Blažek, Uhlíř 2002). G. Myrdal ve své teorii kumulativních příčin navrhuje jako řešení problému regulace nerovnoměrného regionálního rozvoje přesunutí zdrojů na investice, zejména celospolečenského charakteru, které umožní dosáhnout úspor z rozsahu dalším subjektům. A. Hirschman se pak domnívá, že veřejné investice by měly být realizovány nejprve v socioekonomicky nejvyšpělejších regionech, čímž se posílí jádro rozvoje, a následně nástroji fiskální a monetární politiky pomocí periferiím (Blažek, Uhlíř 2002). Povětšinou jsou tedy vládní výdaje těmito teoriemi považovány za mechanismus, který má ur-

čitým způsobem napomoci k regulaci nerovnovážného regionálního rozvoje, který tyto teorie pokládají za přirozený proces. Zásadní otázkou však zůstává, zda-li alokace veřejných výdajů (nebo některý jejich druh) není naopak jedním z mechanismů, který z regionálního hlediska působí diferenciálním směrem a přispívá tak k nerovnovážnému rozvoji.

Fiskální politiku lze definovat jako záměrnou činnost vlády využívající státního rozpočtu, resp. změn ve struktuře jeho příjmů a výdajů, k regulaci peněžních vztahů mezi státem a ostatními ekonomickými subjekty s cílem stabilizovat makroekonomický vývoj (Peková 2002). V zásadě je však fiskální politika ovládána přes celou rozpočtovou soustavu, tj. přes veřejné rozpočty zahrnující kromě státního rozpočtu také územní rozpočty a mimorozpočtové fondy (centralizované i decentralizované). Musgrave a Musgraveová (1994) zdůrazňují kromě stabilizační funkce fiskální politiky, již chápou jako prostředek k zajištění vysoké zaměstnanosti, vhodné míry stability cenové hladiny a rozumné míry ekonomického růstu, také funkci alokační a distribuční.¹

Z ekonomického hlediska je tedy podstatná stabilizace makroekonomická. Avšak stabilizační funkci fiskální politiky je nutné chápat i v dalších dimenzích, přičemž jednou z nich je dimenze regionální (Blažek 1993a, 2002). Opatření přijímaná v rámci fiskální politiky na centrální úrovni s cílem makroekonomické stabilizace totiž mají rozdílné, a v některých případech zásadní dopady v různých regionech státu (např. Armstrong, Taylor 1985). Navíc, obecně přijímané tvrzení o stabilizační funkci fiskální politiky u některých druhů veřejných výdajů nemusí platit. Předpokládá se, že sociálními transfery (tj. běžnými výdaji) do hospodářsky zaostávajících regionů se zvyšují příjmy místních obyvatel a progresivním zdaněním se snižují příjmy obyvatel zejména v socioekonomicky nejvýspějších regionech. Procesem redistribuce veřejných výdajů tak fiskální politika napomáhá k redukci meziregionální diferenciace v příjmech obyvatel, k sociální stabilizaci (de la Fuente 2004) a ke snižování rozdílů v životní úrovni mezi regiony všeobecně, což je jeden ze základních cílů regionální politiky. Na tento mechanismus lze tedy nahlížet jako na jeden z aspektů regionální dimenze stabilizační funkce fiskální politiky. Avšak zásadní otázkou zůstává, zda-li se redistribuce financí v rámci fiskální politiky ve prospěch hospodářsky slabých regionů týká obou základních druhů výdajů, tj. běžných i investičních.

Na základě poznatků z dostupné literatury lze usuzovat, že běžné výdaje plní z regionálního hlediska spíše stabilizační funkci, neboť jak již bylo zmíněno výše, jsou alokovány zejména do regionů hospodářsky slabých a strukturálně postižených (např. European Commission 1998) a tedy v souladu s principy pojišťovací regionální politiky (Blažek 1993a). Na druhé straně se předpokládá, že investiční výdaje ze státního rozpočtu jsou alokovány zejména do ekonomicky vyspělých metropolitních regionů (např. The Impact of Member State Policies on Cohesion 2004), a tedy ve shodě s principy strategické regionální politiky (Blažek 2002).

V souvislosti se dvěma výše zmíněnými formami regionální politiky (tj. pojišťovací a strategická) je nezbytné zdůraznit, že lze hovořit o užším (explicitním) pojetí regionální politiky, tj. „tradičním“ pojetí jako (státní) politiky zaměřené na podporu vybraných, byť nikoli nutně problémových regionů (Blažek 1993a). Dále je možné mluvit o implicitní tj. široce pojímané regionální

¹ Alokační funkcí rozpočtové politiky se rozumí zajištění veřejných statků, resp. proces, ve kterém se celkové použití zdrojů rozděluje mezi produkci soukromých a veřejných statků. Změny v rozdělování finančních prostředků a bohatství v souladu s tím, co společnost považuje za „spravedlivé“ rozdělení, označují jako distribuční funkci (A. R. Musgrave, B. P. Musgrave 1994).

politice (např. Cuadrado, de la Dehesa, Precedo 1993), která zahrnuje prakticky všechny sektorové (např. zemědělská, dopravní, energetická, zdravotnictví, politika zaměstnanosti) a horizontální (např. politika vědy a výzkumu, podpora inovací) politiky státu (příp. EU), ale také tzv. „non-spending policies“ (např. (de)regulační politiky, antimonopolní politika, sociální politiky), jejichž implementace vyvolává rozdílné regionální dopady. Ačkoliv všechny tyto politiky nemají explicitně definovanou regionální dimenzi, nepochyběně přinášejí specifické regionální důsledky a rozdílné dopady na regionální úrovni (např. Cuadrado, de la Dehesa, Precedo 1993; Wishlade, Yuill, Davezies 1997; Robert et al. 2001; Blažek, Vozáb 2004).

Problematiku regionálních dopadů fiskální politiky lze tedy analyzovat v kontextu širšího pojetí regionální politiky, tj. implicitní regionální politiky, přičemž tento příspěvek je zaměřen „pouze“ na regionální dopady vyvolané alokací veřejných finančních prostředků, a to pouze investičních² s cílem ověřit výše nastíněnou hypotézu o alokaci veřejných investic do socioekonomicky nejvyspělejších regionů na příkladě České.

Problematikou regionální alokace veřejných výdajů mezi rozdílně hospodářsky rozvinuté regiony se zabýval již například Hirschman (1964) či Rahman (1964). Mezi státy, kde se odborníci poměrně systematicky věnují regionální analýze veřejných výdajů, lze řadit Velkou Británnii (např. Short 1978; Heald 1994; Heald, Short 2002; Midwinter 2004). Regionální analýze veřejných investičních výdajů ve Španělsku se věnovali např. Guisán a Cancelo (1996) a Angel de la Fuente (2004). V českých podmírkách je tomuto tématu věnována práce Maceškové (2005).

Distribuce veřejných investic s sebou přináší dilema, do jakého typu regionů (zjednodušeně řečeno socioekonomicky vyspělejších nebo do problémových či hospodářsky slabých) by měly být přednostně alokovány. Spíše tradiční přístupy prosazují názor, aby kapitálové výdaje byly směřovány do ekonomicky slabých a strukturálně postižených regionů za účelem vytvoření moderní infrastruktury, vytvoření nových pracovních příležitostí v progresivních odvětvích, odstranění případných ekologických škod z předchozích období aj. Tyto investice by měly napomoci eliminovat infrastrukturní i jiné bariéry růstu, napomoci tak k „vyrovnaní hřiště“ a k nastartování důležitých změn podstatných pro rozvoj a růst zaostávajících regionů. Jiný přístup říká, že investiční výdaje by měly být alokovány do vyspělých metropolitních oblastí země. Na tyto regiony je pohlíženo jako na ekonomická jádra celého státu a takováto alokace veřejných investic je obhajována dvěma hlavními důvody. Prvním je otázka efektivnosti využití alokovaných veřejných investic (např. Caminal 2004; de la Fluente 2004). Druhým důvodem úzce spjatým s prvním je úsilí o dosažení vnější konkurenceschopnosti (např. Blažek 2002). Snahou je posítit hlavní hospodářská centra země, aby obstála v konkurenci s nejvyspělejší

² Termínem investiční (kapitálové) výdaje nejčastěji rozumíme tok výdajů, který má zvýšit nebo udržet reálnou kapitálovou zásobu. Přesnější definice, která v sobě obsahuje předchozí vymezení, chápe investice jako tok výdajů určený na realizaci projektů, jejichž produkce nesluží k bezprostřední spotřebě. Tyto investiční projekty mohou zvyšovat fyzický i lidský kapitál (Pearce et al 1995). V Česku se hmotným majetkem rozumí samostatné movité věci, popřípadě soubory movitých věcí se samostatným technicko-ekonomickým určením, jejichž vstupní cena je vyšší než 40 000 Kč a mají provozně-technické funkce delší než jeden rok. Nehmotným majetkem se rozumí předměty z práv průmyslového vlastnictví, projekty a programové vybavení a jiné poskytované technické nebo jiné hospodářsky využitelné znalosti, kde vstupní cena jednotlivého majetku je vyšší než 60 000 Kč a jeho doba použitelnosti je delší než jeden rok (Zákon č. 586/1992 Sb. o dáních z příjmů).

mi regiony jiných států, což je základním cílem strategické formy regionální politiky. V tomto případě tedy investiční výdaje alokované v rámci fiskální politiky plní funkci finančních prostředků určených na strategickou formu explicitně pojaté regionální politiky.

V poslední době se poměrně intenzivně regionálním dopadům sektorových a horizontálních politik věnuje pozornost na úrovni Evropské unie, přičemž lze rozlišit dvě základní roviny výzkumu – jednak analýzy regionálních dopadů politik členských států a jednak regionální dopady společných politik EU (např. společná zemědělská politika, antimonopolní opatření). První sféra je do velké míry ovlivněna skutečností, že na ekonomickou a sociální kohezi v EU má obrovský vliv regionální distribuce v průměru 47 % HDP členských států v rámci systémů veřejných financí oproti méně než 0,4 % HDP Evropské unie financujícího politiku soudržnosti EU (European Commission 2004). Dále je možné dokumentovat význam fiskálních politik členských států jako faktoru se zásadními implikacemi pro regionální politiku/rozvoj na výsledcích studie Wishlade, Yuill, Davezies (1997) věnující se meziregionálním transferům veřejných financí v 7 členských zemí EU. Z této studie vyplynulo, že z ekonomicky nejbohatších do chudších regionů je systémem daňové politiky přesunuto 4 % jejich HDP, což představuje 8 % HDP chudších regionů. Za předpokladu, že v ostatních členských státech meziregionální transfery veřejných financí sledují obdobný vzorec, finanční částka transferovaná z nejbohatšího regionu ve všech zemí EU do regionů chudších přibližně dvacetkrát převyšuje rozpočet strukturálních fondů (Wishlade, Yuill, Davezies 1997).

Druhý okruh výzkumného zájmu představují společné unijní politiky, jejichž implementace s sebou přináší odlišné regionální dopady v různých regionech (na jednotlivých politikách „vydělávají“ typově odlišné regiony). Tomuto tématu se věnují například studie Directorate-General for Research (1991), práce R. Prud'homme (1993) a Roberta et al. (2001). O systematické postižení problematiky regionálních dopadů „ostatních“ (tj. sektorových a horizontálních, jak na unijní tak na národních úrovních) politik se snaží některé studie v rámci programu ESPON 2006 (The European Spatial Planning Observation Network) usilující též o rozvinutí metody territorial impact assessment pro hodnocení regionálních dopadů (např. Schindegger, Tatzberger 2003).

3. Metodologie studie regionálních dopadů investiční části fiskální politiky v Česku

Rozpočtová soustava České republiky zahrnuje jednak veřejné rozpočty se stavající se ze státního rozpočtu a územních rozpočtů (tj. rozpočtů obcí a krajů), jednak z mimorozpočtových fondů, a to jak centralizovaných, tak i decentralizovaných (Peková 2002). Z tohoto důvodu je nezbytné zohlednit, který z článků rozpočtové soustavy operuje s jakým objemem finančních prostředků. Zmíněné veřejné rozpočty dohromady zahrnují finanční částky v řádu stovek miliard korun ročně, jež jsou v rámci fiskální politiky každoročně alokovány v území, přičemž rozhodující podíl zaujmají běžné výdaje. Navíc absolutní objem veřejných rozpočtů se každoročně zvyšuje. Vzhledem k charakteru analýzy je pak podstatná výše investic z jednotlivých článků rozpočtové soustavy.

Dominantní postavení v soustavě veřejných rozpočtů má státní rozpočet soustředující největší objem finančních prostředků (tab. 1). Nicméně jak dokumentuje tabulka 2, z hlediska absolutní částky připadající na centrální in-

Tab. 1 – Celkové výdaje, kapitálové výdaje státního rozpočtu a podíl kapitálových výdajů na celkových výdajích státního rozpočtu v letech 1995–2004 (v mil. Kč, v %)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Výdaje SR	432 738	484 379	524 668	566 741	596 909	632 268	693 920	750 760	808 718	862 892
Kapitálové výdaje SR	44 120	46 396	50 589	50 537	59 031	60 903	49 559	49 733	56 943	66 712
Podíl kapitálových výdajů na celkových výdajích SR (v %)	10,2	9,6	9,6	8,9	9,9	9,6	7,1	6,6	7,4	7,7

Pramen: Statistická ročenka ČR 1997, 1999, 2001, 2002, 2004, 2005.

Tab. 2 – Výdaje vybraných státních mimorozpočtových fondů v letech 2000–2004 (v mil. Kč)

Název fondu		2000	2001	2002	2003	2004
SF životního prostředí (SFŽP)	Běžné Kapitálové Celkem	284 2 617 2 901	311 3 487 3 798	548 3 670 4 218	574 4 188 4 762	490 3 733 4 223
Státní zemědělský intervenční fond (SZIF)	Běžné Kapitálové Celkem	1 551 0 1 551	4 098 10 4 108	8 744 37 8 781	7 661 57 7 718	8 873 1 971 10 844
SF dopravní infrastruktury (SFDI)	Běžné Kapitálové Celkem	3 491 5 015 8 506	13 397 13 898 30 635 ¹⁾	16 074 24 133 40 187	16 177 25 119 41 296	17 486 34 582 52 068
SF rozvoje bydlení (SFRB)	Běžné Kapitálové Celkem	1 0 1	108 1 476 1 584	49 3 309 3 358	111 4 121 4 232	180 3 658 3 838

Pramen: Statistická ročenka ČR 2000–2004.

¹⁾ ostatní výdaje 3 340

Tab. 3 – Celkové a kapitálové výdaje územních rozpočtů a podíl kapitálových výdajů územních rozpočtů na celkových výdajích územních rozpočtů v letech 2000–2004 (v mil. Kč, v %)

Rok	Celkové výdaje z územních rozpočtů	Kapitálové výdaje z územních rozpočtů	Podíl kapitálových výdajů na celkových výdajích územních rozpočtů (v %)
2000	192 729	62 914	32,6
2001	206 171	65 132	31,6
2002	243 884	70 829	29,0
2003	304 842	78 664	25,8
2004	317 805	86 833	27,3

Pramen: Statistická ročenka ČR 2002, 2003, 2005.

vestiční výdaje³ hrají důležitou roli také státní mimorozpočtové fondy. Značný objem veřejných výdajů je alokován rovněž prostřednictvím územních rozpočtů (tab. 3).

Podstatným aspektem tvorby státního rozpočtu (obecně však všech veřejných rozpočtů) je skutečnost, že při jeho sestavování se téměř absolutně za-

³ Centrální investiční výdaje zahrnují investiční výdaje ze státního rozpočtu a státních mimorozpočtových fondů.

nedbává regionální dimenze a zcela dominantně se uplatňuje sektorový přístup (Robert et al. 2001). Jinými slovy, otázka, kterou řeší osoby zodpovědné za rozhodování o veřejných výdajích zjednodušeně zní, v rámci kterých sfér (odvětví) budou finanční prostředky alokovány, a nikoliv do kterých regionů budou směrovány. Navíc alokace veřejných finančních zdrojů v území může být do určité míry ovlivněna subjektivními faktory jako je například „regionální příslušnost“ politika či vysoce postaveného úředníka.

Dalším charakteristickým rysem státního rozpočtu Česka je aplikace tzv. nabídkového přístupu při jeho sestavování, kdy rozhodující roli o objemu a struktuře budoucího rozpočtu mají jednotlivá ministerstva a byrokratický aparát, tj. jednotlivá ministerstva jsou v pozici tzv. nabízitelů (Ochrana 2003). V Česku je navíc tento systém dvojstupňový v tom smyslu, že po stanovení výdajů podle jednotlivých sfér na úrovni státního rozpočtu (tj. kolik dostane každé ministerstvo, resp. kapitola státního rozpočtu přiděleno finančních prostředků), se následně v rámci každého resortu určí alokace veřejných zdrojů opět na základě sektorového přístupu.

Neméně závažným problémem při tvorbě rozpočtu je uplatňování přírůstkové (indexové) metody. Jednotlivé kapitoly státního rozpočtu totiž získávají každoročně přibližně stejný podíl z celkového objemu finančních prostředků státního rozpočtu. Pouze absolutní částka se zvyšuje dle určitého klíče, resp. indexu (např. inflace). Jinými slovy dochází k rozpočtování na základě historické báze z počátku 90. let minulého století, ačkoliv výchozí podmínky za základě nichž byla původně struktura státního rozpočtu sestavena, se zcela změnily (Ochrana 2003).

Tento příspěvek se soustřeďuje na regionální analýzu investičních výdajů ze státního rozpočtu evidovaných v databázi ISPROFIN (Informační systém programového financování ze státního rozpočtu) z let 1995-2003. V této databázi jsou shromážděny informace o jednotlivých investičních projektech financovaných ze státního rozpočtu. Při zpracování dat bylo nutné překonat celou řadu metodologických problémů vyplývajících již například ze skutečnosti, že řada investičních akcí byla financována z různých zdrojů. Regionální analýza byla provedena do úrovně okresů, přičemž je nezbytné upozornit na metodický problém související s přiřazením investiční akce konkrétnímu okresu. V některých případech se může totiž jednat o evidenci dané investiční akce v okrese, kde má např. sídlo instituce, která investiční prostředky získala (např. Grantová agentura ČR), nicméně faktická realizace mohla být v regionu jiném. Jiným příkladem jsou investice, ze kterých je prospěch dominantně celorepublikový (např. letouny L 159). Nicméně i přesto je regionální dimenze i u takových investic podstatná, neboť tyto investice mají významný multiplikační efekt.

Do analýzy nemohly být z různých důvodů některé investiční akce zahrnuty⁴ (tab. 4). V prvé řadě se jedná o investice bez regionální alokace nebo alokované do zahraničí, o běžné výdaje a záporné položky. Dále byly z analýzy vyloučeny tzv. mimořádné výdaje v objemu 11,3 mld. Kč zahrnující zejména investiční výdaje na obnovu území postižených povodněmi v letech 1997 a 2002. Navíc byly z analýzy vyloučeny z finančního hlediska extrémní investice, které by výrazně ovlivňovaly charakter regionální distribuce investičních výdajů. V prvním kroku se jednalo o zcela výjimečné investice související s nákupem a logistikou letounů L 159 (evidované v Praze a Kutné Hoře). V kroku

⁴ Blíže k metodologickým problémům v rámci regionální analýzy ISPROFIN viz Macešková (2005).

Tab. 4 – Finanční prostředky ISPROFIN 1995–2003 (v tis. Kč, v %)

ISPROFIN	V tisících Kč	Podíl na celkové částce v %
celkem	522 434 786	100
celkem „zahrnuto do analýzy 1“ za okresy	385 930 578	73,9
celkem „zahrnuto do analýzy 2“ za okresy	353 236 064	67,6
ostatní	168 883 770	32,3
z toho alokace regionálně neurčena	66 304 953	12,7
alokace do zahraničí	4 467 428	0,9
záporné položky	579 339	0,1
běžné výdaje	15 973 973	3,1
mimořádné výdaje	11 229 427	2,1
„extrémní“ investice	70 328 650	13,5
z toho letouny L 159	37 634 139	7,2
dálniční síť, I. a II. žel. koridor	32 694 514	6,3

Pozn.:

- celkem „zahrnuto do analýzy 1“ představuje celkem po odečtení položek, které nebyly do analýzy zahrnuty, tj. mimořádné výdaje, běžné výdaje, alokace do zahraničí a regionálně neurčena, záporné položky a investice v souvislosti s letouny L 159
- celkem „zahrnuto do analýzy 2“ představuje celkem po odečtení položek, které nebyly do analýzy zahrnuty, tj. mimořádné výdaje, běžné výdaje, alokace do zahraničí a regionálně neurčena, záporné položky, investice v souvislosti s letouny L 159 a výstavbou dálniční sítě a I. a II. železničního koridoru
- některé běžné výdaje ISPROFIN, „extrémní“ investice a mimořádné výdaje jsou zahrnuty pouze v položce alokace neurčena a alokace zahraničí

Pramen: ISPROFIN, vlastní výpočty.

druhém pak také o investice do výstavby dálniční sítě a I. a II. železničního koridoru (viz tab. 4). Tyto finančně extrémní investice do dopravní infrastruktury a jejich vliv na charakter regionální distribuce investičních výdajů ze státního rozpočtu je nutno posuzovat dvojím pohledem. Jednak tyto finanční prostředky nejsou alokovány do regionů, kde taková infrastruktura již existuje (např. Vysočina – dálnice D1), a tudíž výše investované částky v těchto regionech by byla touto skutečností limitována. Na druhé straně investice například do dálnice D5 v okrese Tachov jsou realizovány primárně z důvodu dálničního napojení Česka na Bavorsko a západní Evropu a nikoliv z důvodu „pomoci“ Tachovsku. Proto nelze vysoký objem investičních prostředků v takových regionech „přečeňovat“.

Celkově byla do regionální analýzy nezahrnující pouze investice do letounů L 159 zahrnuta finanční částka téměř 386 mld. Kč. V případě nezahrnutí také vybraných investic do dopravní infrastruktury objem investic přesahoval 353 mld. Kč alokovaný v letech 1995–2003, tzn. průměrně cca 40 mld. Kč ročně.

Ze státních mimorozpočtových fondů jsou prezentovány investiční výdaje ze Státního fondu dopravní infrastruktury (SFDI) v letech 2001–2004 (téměř 90 mld. Kč) a Státního fondu rozvoje bydlení (SFRB) v letech 2000–2003 (6,1 mld. Kč).⁵

Vzhledem k tomu, že se jedná o vstup do problematiky analýzy regionálních dopadů fiskální politiky Česka, byly k regionální analýze veřejných výdajů použity poměrně jednoduché relativní ukazatele, které byly užity v zahraničí (např. Cuadrado, de la Dehesa, Precedo 1993; Heald, Short 2002).

⁵ Přestože se v případě SFRB nejedná pouze čistě o investice, lze z metodického hlediska přijmout druhově netříděná data, neboť na základě závěrečného účtu fondu investice zcela převažují (tab. 2). Jde přitom o finanční prostředky na podporu výstavby nájemního bydlení a projekty realizované v rámci programu revitalizace panelových sídlišť. Analýza regionální distribuce výdajů z ostatních fondů viz Macešková (2005).

Z pohledu metodického je nezbytné upozornit také na význam časového horizontu ve výzkumu veřejných investičních výdajů. Tyto prostředky jsou určeny na financování akcí s očekávanou dlouhodobou návratností a měly by být v souladu s přijatými principy veřejných politik, resp. s všeobecným společným zájmem.

4. Výsledky

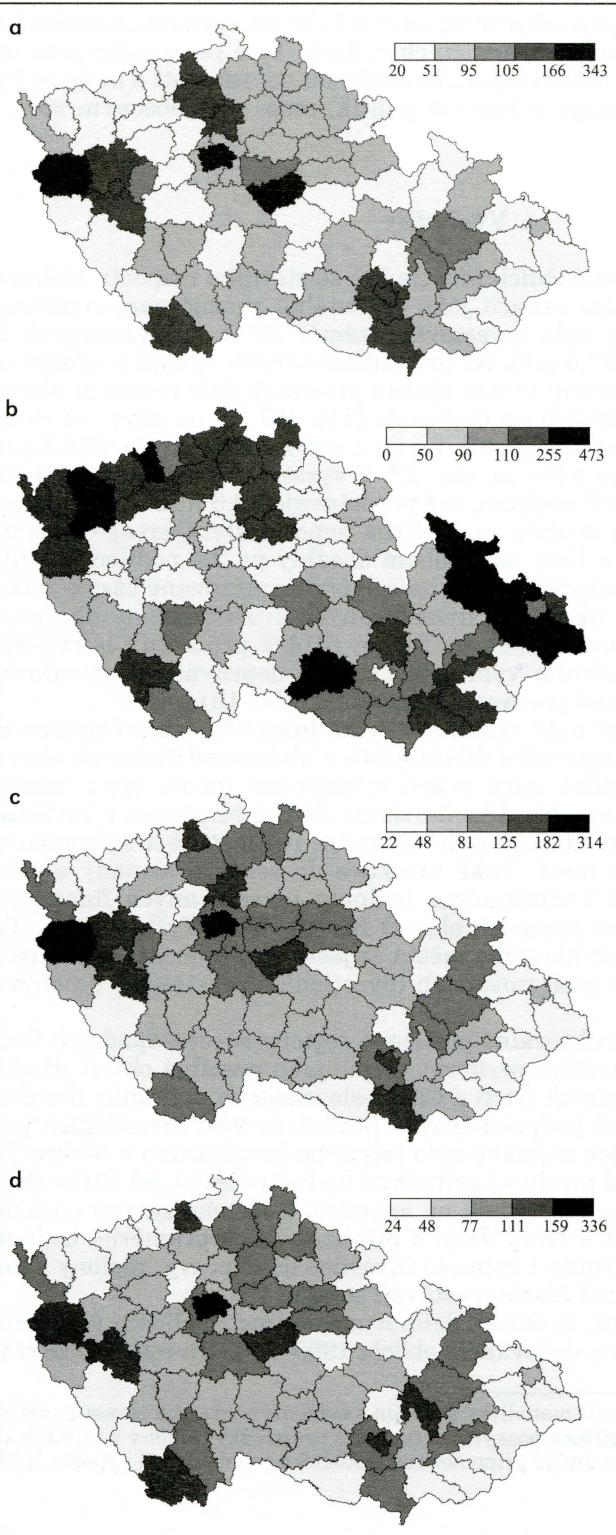
Charakter distribuce investičních prostředků ze státního rozpočtu alokovaných v letech 1995–2003 lze označit jako regionálně značně nerovnoměrný. Do hlavního města Prahy bylo investováno téměř 36 % analyzovaných finančních prostředků, tj. 137,4 mld. Kč (bez mimořádných výdajů a výdajů na letouny). Dominantní postavení tohoto okresu prokazují dále relativní ukazatele vztahující investiční výdaje na obyvatele (115 467 Kč na obyv. ve sledovaném období; obr. 1c), plochu (2,8 mil. Kč na 1 km²) a HDP kraje (276 Kč na 1 000 Kč HDP vytvořeného v Praze; obr. 2)⁶. S výrazným odstupem následoval okres Brno-město s 5,1% podílem, což představuje 19,6 mld. Kč. Nicméně relativní ukazatele jasnou druhou pozici Brna nepotvrdily. Okresy Olomouc, Ostrava-město, Prostějov a Ústí nad Labem dosáhly po 2% podílech a další okresy pak zcela zanedbatelných podílů na celkové analyzované částce investic. Z pohledu relativního ukazatele investovaných prostředků na obyvatele extrémně vysokých hodnot dosáhl okres Tachov (314 % průměru Česka). Nicméně při analýze s vyloučením vybraných staveb dopravní infrastruktury tento okres již tak významné postavení nezaujímá (obr. 1d).

I v případě, že z analýzy byly vyloučeny velké investiční akce zejména do dopravní infrastruktury, regionální diferenciace v alokované částce na obyvatele je podmíněna do značné míry právě investicemi tohoto typu (okresy Plzeň-jih, Děčín, Český Krumlov, Plzeň-město). Jedná se přitom o investice například do silnic I. třídy, silniční obchvaty měst, rekonstrukce železničních tratí a vlakových nádraží apod. Také investice do sektoru armády a celní správy zapříčinují značně nadprůměrné hodnoty investovaných finančních prostředků na obyvatele ve prospěch okresů Kutná Hora, Vyškov, resp. Tachov, Děčín (obr. 1d). Pozice hlavního města se ještě více umocní (39 % investic, 336 % průměru Česka analyzovaných investičních prostředků na obyvatele).

Na druhé straně pak strukturálně postižené regiony severozápadních Čech a severní Moravy, oblast vnitřní periferie, stejně jako rozsáhlá oblast jižních, západní, severních i východních Čech a Česko-slovenského pohraničí dosahují ve většině případů výrazně podprůměrných hodnot ve výši investičních prostředků na obyvatele. Vůbec nejméně bylo relativně investováno v okrese Teplice, a to 22 % (tj. 8 092 Kč na obyv.) průměrné hodnoty Česka, jež činila zhruba 37 500 Kč na obyvatele (bez výdajů na letouny). V těsném závěsu následovaly okresy Karviná, Most a Nový Jičín s přibližně 24 % průměrné hodnoty Česka. Pakliže nejsou zahrnuty i vybrané investice do dopravy, regiony s nejnižšími hodnotami alokované částky zůstávají stejné.

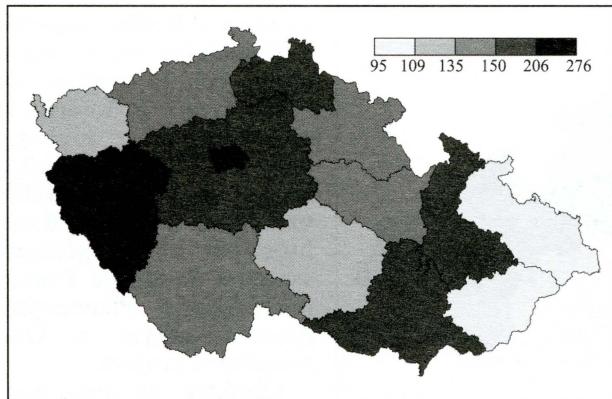
Zjednodušeně lze shrnout, že okresy definované v rámci explicitní regionální politiky (MMR 1998) byly ve sledovaném období 1995–2003 investicemi ze stát-

⁶ Nicméně je nezbytné zdůraznit metodický problém s evidencí některých investičních akcí v místě sídla ústřední instituce poskytující finanční prostředky, nikoliv v místě realizace projektu. Stejně tak vhodné je připomenout metodické problémy při výpočtu HDP.

ního rozpočtu zahrnutých do analýzy téměř nedotčeny. Na druhé straně jsou tyto oblasti přirozeně regiony, kde bylo investováno nejvíce v rámci kategorie regionální politika dle klasifikačního třídění ISPROFIN (viz Macešková 2005 a obr. 1b). Avšak podstatné je zdůraznit diametrální rozdíl v investovaných finančních částkách: 385,9 mld., resp. 353,2 mld. Kč versus 1,4 mld. Kč. Nicméně na druhou stranu je nezbytné upozornit na odlišný charakter investic určených na regionální politiku a některých investic alokovaných v rámci celého státního rozpočtu. Zatímco investice vyhrazené na regionální politiku mají (resp. by měly mít) charakter rozvojových investic, některé investice ze státního rozpočtu mají často povahu podpory státních

Obr. 1 – Investiční výdaje ze státního rozpočtu na 1 obyvatele okresu v letech 1995-2003, Česko= 100 % (v %); a) celkové bez mimořádných výdajů, průměr Česka – 41 190 Kč, b) v rámci kategorie regionální politika, průměr Česka – 140 Kč, c) celkové bez mimořádných výdajů a výdajů na nákup letounů L 159 a zajištění jejich logistiky, průměr Česka – 37 532 Kč, d) celkové bez mimořádných výdajů na nákup letounů L 159 a zajištění jejich logistiky a výdajů na výstavbu dálniční sítě a železničních koridorů, průměr Česka – 34 352 Kč. Pramen: ISPROFIN, Statistická ročenka ČR 2000, vlastní výpočty.

Obr. 2 – Investiční výdaje ze státního rozpočtu bez mimořádných výdajů a výdajů související s letouny L 159 na 1 obyvatele v letech 1995–2003 investované na 1 000 Kč průměrného HDP kraje na 1 obyvatele v letech 1995–2003 daného kraje (v Kč); průměr Česka – 189 Kč na 1 000 Kč HDP.

Pramen: ISPROFIN, Statistická ročenka ČR 1996–2004, vlastní výpočty.

podíl investičních výdajů na 1 obyvatele vztažené k průměrnému HDP kraje na 1 obyvatele v letech 1995–2003. Jinými slovy lze tento obr. interpretovat, kolik bylo v daném kraji v letech 1995–2003 investováno/1 obyvatele na 1 000 Kč HDP/1 obyvatele vytvořeného v daném kraji. Tabulka 5 dále dokumentuje vztah, že v průměru v letech 1995–2003 bylo v okrese Praha ročně investo-

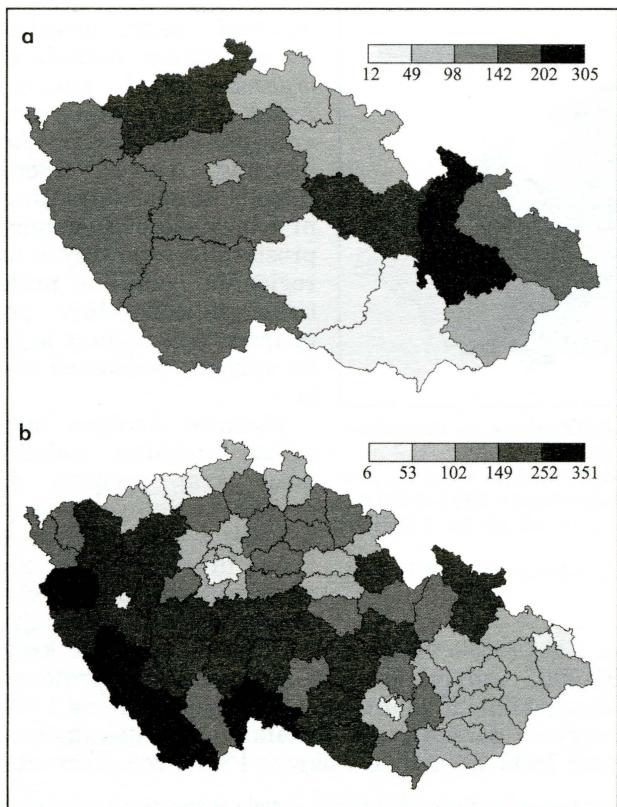
Tab. 5 – Podíl investičních výdajů bez mimořádných výdajů a výdajů souvisejících s letouny L 159 na průměrném HDP v letech 1995–2003 kraje v průměru za jednotlivé roky 1995–2003 a relace k Česku (v %)

Kraj	Podíl výdajů na průměrném HDP kraje, v letech 1995–2003 v průměru za jeden rok (v %)	Podíl výdajů na průměrném HDP kraje, v letech 1995–2003 v průměru za jeden rok, CR=100 %	Průměrné HDP v letech 1995–2003, ČR=100 %
Praha	3,07	146	210
Středočeský kraj	2,11	101	81
Jihočeský kraj	1,56	75	90
Plzeňský kraj	2,89	138	96
Karlovarský kraj	1,37	65	82
Ústecký kraj	1,56	74	85
Liberecký kraj	2,07	98	82
Královehradecký kraj	1,62	77	87
Pardubický kraj	1,65	79	85
Vysocina	1,49	71	79
Jihomoravský kraj	2,27	108	93
Olomoucký kraj	2,24	107	79
Zlínský kraj	1,20	57	83
Moravskoslezský kraj	1,06	50	89
Česko	2,10	100	100

Pramen: ISPROFIN, Statistická ročenka ČR 1996–2004, vlastní výpočty.
Pozn.: kapitálové výdaje i HDP počítáno přes 1 obyvatele.

institucí (např. investice do samotných ústředních orgánů státní správy). Avšak i tyto investice mají multiplikační efekty (Armstrong, Taylor, 1985). Ačkoliv na celostátní úrovni je tedy objem finančních prostředků věnovaných na regionální politiku prakticky zanedbatelný, pro podporované regiony je jeho význam podstatně větší.

Možnost určitým způsobem vyjádřit nakolik daný kraj přispívá do systému veřejných financí a kolik z něj získává ve formě investičních výdajů ze státního rozpočtu nabízí obrázek 2 vyjadřující

Obr. 3 – Výdaje ze státních mimoropočtových fondů na 1 obyvatele okresu, Česko=100 % (v %); a) SF DI v letech 2001–2004, průměr Česka – 960 Kč, b) SFRB v letech 2000–2003, průměr Česka – 772 Kč.

Pramen: Interní materiály SF DI a SFRB, Statistická ročenka ČR 2000–2004, vlastní výpočty.

že finančně nákladné dálniční tahy byly nejprve vybudovány v jádrových regionech a teprve až v posledních letech dochází k jejich výstavbě na periferii. Relativně na jednoho obyvatele byly výdaje ze SFRB ve sledovaném období koncentrovány spíše do Čech, zejména pak do jižní a jihozápadní části (obr. 3b). Nicméně z hlediska absolutního podílu s 10 % dominoval okres Praha.

5. Závěr

Vzhledem k extrémní šíři problematiky regionálních dopadů fiskální politiky byl článek věnován dílčí složce fiskální politiky, a to regionální analýze investičních výdajů. Přestože investiční výdaje tvoří relativně malou část veřejných výdajů, má charakter jejich regionální distribuce zásadní implikace pro regionální rozvoj. Z analýzy investic ze státního rozpočtu vyplynulo, že jejich dominantní část byla alokována do socioekonomicky nejvyspělejšího regionu Česka, a tedy ve shodě s principy strategické regionální politiky. Tyto finanční prostředky přibližně 670krát (rok 2004) převyšují finance alokované v rám-

váno ze státního rozpočtu 3,07 % HDP zde vytvořeného, což je nejvíce ze všech krajů. Průměrné či nadprůměrné hodnoty ukazatele podílu kapitálových výdajů na HDP vzhledem k Česku dosahuje pět krajů, přičemž výrazně dominuje Praha, následovaná Plzeňským, Jihomoravským a Olovemouckým krajem.

Obrázek 3a dokumentuje regionální distribuci investic ze SF DI. Je možné vysledovat tendenci alokace těchto investic spíše do regionů hospodářsky slabých, resp. regionů s nedostatečně rozvinutou dopravní infrastrukturou. Nejvíce bylo investováno v Olomouckém kraji, a to 13 % analyzovaných prostředků, resp. 18 500 Kč/obyvatele. Nicméně je nutné si uvědomit, že některé velké investice do dopravy byly jsou financovány také z jiných článků rozpočtové soustavy. Dále je nezbytné vzít v úvahu časové hledisko v tom smyslu,

ci explicitní regionální politiky, a proto z hlediska implikací pro regionální rozvoj je charakter alokace těchto finančních zdrojů daleko významnější než role „oficiální“ regionální politiky. Nicméně je nezbytné zdůraznit, že z pohledu běžných veřejných výdajů je Praha velmi pravděpodobně regionem, který na systému redistribuce veřejných financí výrazně „prodělává“. Avšak tuto hypotézu je nutné v další fázi výzkumu prověřit, resp. přezkoumat charakter regionální distribuce běžných veřejných výdajů, jejichž alokace pravděpodobně v regionálním pohledu plní stabilizační funkci fiskální politiky. Dále by bylo vhodné prověřit charakter alokace veřejných finančních prostředků do různých regionů v čase a sledovat, zda dochází ke snižování míry jejich koncentrace v určitých regionech. Naprosto zásadní oblastí, na kterou je nezbytné se zaměřit, je však vlastní analýza dopadů veřejných výdajů na socioekonomický rozvoj konkrétních regionů.

Literatura:

- ARMSTRONG, H., TAYLOR, J. (1985): *Regional Economics and Policy*. Philip Allan, Hertfordshire, 340 s.
- ATKINSON, A. B., STIGLITZ, J. E. (1980): *Lectures on Public Economics*. McGraw-Hill Book Company, Berkshire, 619 s.
- BENNET, R. J. (1980): *The Geography of Public Finance*. Methuen, London, 498 s.
- BLAŽEK, J. (1993a): Regionální vývoj a regionální politika: hlavní přístupy v zemích západní Evropy. In: L. Sýkora (eds.): *Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii*. Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova, Praha, s. 120-146.
- BLAŽEK, J. (1993b): Systém místní správy v zemích západní Evropy. In: L. Sýkora (ed.): *Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii*. Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova, Praha, s. 147-166.
- BLAŽEK, J. (2002): Regionální rozvoj a regionální politika – obecné problémy a specifika ČR v období transformace. Habilitační práce. Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova, Praha.
- BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. (2002): Teorie regionálního rozvoje (nástin, kritika, klasifikace). Karolinum, Praha, 211 s.
- BLAŽEK, J., VOZÁB, J. (2004): The Institutional and Programming Context of Regional Development in the Czech Republic: a Critique. In: D. Drbohlav, J. Kalvoda, V. Voženílek (eds.): *Czech Geography at the Dawn of the Millennium*. Olomouc, Palacky University, Olomouc, s. 255-267.
- CAMINAL, R. (2004): Personal redistribution and the regional allocation of public investment. *Regional Science and Urban Economics*, 34, č. 1, s. 55-69.
- CUADRADO, J.R., DE LA DEHESA, G., PRECEDO, A. (1993): Regional imbalances and government compensatory financial flows: the case of Spain. In: A. Giovannini (ed.) *Finance and Development: Issues and Experience*. Cambridge University Press, Cambridge, s. 261-300.
- DIRECTORATE-GENERAL FOR RESEARCH (1991): *The Regional Impact of Community Policies. Research and Documentation Papers. Regional policy and transport, series 17*. Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities.
- EUROPEAN COMMISSION (1998): *Economic and social cohesion in the European Union: The impact of Member States' own policies*. Office for Official Publications of the European Communities, Luxemburg, 253 s.
- EUROPEAN COMMISSION (2004): *A new partnership for cohesion. Convergence, Competitiveness, Cooperation. Third Report on Economic and Social Cohesion*. Office for Official Publications of the European Communities, Luxemburg, 248 s.
- FLUENTE, A. de la (2004): Second-best redistribution through public investment: a characterization, an empirical test and an application to the case of Spain. *Regional Science and Urban Economics*, 34, s. 489-503.
- HAMPL, M. (2001): *Geografie transformace v České republice*. In: M. Hampl a kol.: *Regionální vývoj: Specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie*. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha, s. 27-41.

- HAMPL, M. a kol. (1996): Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha, 395 s.
- HAMPL, M. a kol. (2001): Regionální vývoj: Specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha, 328 s.
- HARVEY, S. R. (2005): Public Finance-7th edition. McGraw-Hill, New York, 609 s.
- HEALD, D., SHORT, J. (2002): The regional dimension of public expenditure in England. *Regional Studies*, 36, č. 7., s. 743-755.
- HEALD, D. (1994): Territorial public expenditure in the United Kingdom. *Public Administration*, 72, Summer 1994, s. 147-175.
- HIRSCHMAN, A. O. (1964): Interregional and International Transmission of Economic Growth. In W. Alonso, J. Friedmann: *Regional Development and Planning. A Reader*. Massachusetts, The M.I.T. Press, Cambridge, s. 623-641.
- GUISAN, M. C., CANCELO, M. T. (1996): Territorial Public Expenditure and Revenue: Economic Impact in the European Regional Growth. Euro-American Association of Economic Development Working Paper no. 8, series of Economic Development, University of Santiago de Compostela, Spain. <http://ideas.uquam.ca/ideas/data/eaacodev.html>, 21 s.
- MACEŠKOVÁ, M. (2005): Analýza regionálních dopadů fiskální politiky: obecné principy a příklad České republiky. Magisterská práce. Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, Praha, 143 s.
- MARTIN, R. (1999): The Regional Dimension in European Public Policy: Convergence or Divergence?. Palgrave Publisher, New York.
- MIDWINTER, A. (2004): The Changing Distribution of Territorial Public Expenditure in the UK. *Regional and Federal Studies*, 14, č. 4, Winter 2004, s. 499-512.
- MMR (1998): Zásady regionální politiky vlády České republiky. Praha, MMR ČR, 64 s.
- MOLLE, W. (1990): *The Economics of European Integration. Theory, Practice, Policy*. Dartmouth Publishing Company Limited, Hants (England), 547 s.
- MUSGRAVE, R. A., MUŠGRAVEOVÁ, P. B. (1994): Veřejné finance v teorii a praxi. Praha, Management Press, 581 s.
- OCHRANA, F. (2003): Veřejná volba a řízení veřejných výdajů. Ekopress, Praha, s. 83-184.
- PEARCE, D. W. et al. (1995): Macmillanův slovník moderní ekonomie. Victoria Publishing, Praha, s. 143.
- PEKOVÁ, J. (2002): Veřejné finance úvod do problematiky. ASPI Publishing, Praha, 453 s.
- PORTEOUS, D. J. (1995): *The Geography of Finance*. Aldershot, Avebury, 230 s.
- PRUD'HOMME, R. (1993): The Potencial role of the EC budget in the reduction of spatial disparities in a European economic and monetary union. In: Commission of the European Communities: *The Economics of Community Public Finance. Reports and Studies. Directorate-General for Economic and Financial Affairs. European Economy*, č. 5., Luxembourg, s. 321-351.
- RAHMAN, M. A. (1964): Regional Allocation of Investment. In W. Alonso, J. Friedmann: *Regional Development and Planning. A Reader*. Massachusetts, The M.I.T. Press, Cambridge, s. 654-667.
- ROBERT, J. et al. (2001): Spatial Impacts of Community Policies and Costs of Non-co-ordination, Study carried out at the request of the Directorate General „Regional Policy“ European Commission. 290 s.
- SHORT, J. (1978): The regional distribution of public expenditure in Great Britain, 1967/70 – 1973/74'. *Regional Studies*, 12, s. 499-510.
- SCHINDEGGER, F., TATZBERGER, G. (2003): TIA minimum requirements – a Guidance for Policy Impact Projects of ESPON (contribution for second interim Report of ESPON 3.1). Austrian Institute for Regional Studies and Spatial Planning. http://www.espon.lu/online/documentation/projects/cross_thematic/816/2.ir-3.1.pdf
- SOJKA, M. a kol. (1991): Dějiny ekonomických teorií. VŠE, Praha, 403 s.
- THE IMACT OF MEMBER STATE POLICIES ON COHESION (2004). Final report. http://europa.eu.int/comm/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/3cr/impact_member.pdf.
- UHLÍŘ, D. (2004): Regional versus National Development: What sort of Policy for new Czech Regions? In: D. Drbohlav, J. Kalvoda, V. Voženílek (eds.): *Czech Geography at the Dawn of the Millenium*. Palacky University, Olomouc, s. 269-277.
- WISHLADE, F., YUILL, D., DAVEZIES, L. (1997): Economic and Social Cohesion in the European Union: The Regional Distribution of Member States' Own Policies. Paper for European Urban and Regional Research Network „Regional Frontiers“ Conference, Frankfurt (Oder), Germany.

Ostatní materiály:

Interní materiály SFDI – rozpočet SFDI 2001-2004 (databáze).

Interní materiály SFRB – rozpočet SFRB 2000-2003 (databáze).

ISPROFIN 1995-2003. Ministerstvo financí ČR, Praha (databáze).

Statistická ročenka ČR 1996-2004. ČSÚ, Praha.

Zákon č. 586/1992 Sb. o daních z příjmů (ve znění všech následujících novel).

S u m m a r y :

REGIONAL DIMENSION OF FISCAL POLICY ON THE EXAMPLE OF PUBLIC INVESTMENT EXPENDITURES IN CZECHIA

The issue of regional dimension and impacts of fiscal policy is one of the very new themes of geographical research both from the international perspective and in Czechia. Interest of geographers in this sphere is closely interrelated to a rather more traditional area of geographical research – that of public finance – and it is supported by investigation of public finance in regional context to detect implications for regional development (Blažek 2002).

The macroeconomic stabilization is one of the principal objectives of fiscal policy (Musgrave, Musgraveová 1994). However, the stabilization needs to be understood in several dimensions, and one of these dimensions is the regional one. The measures in the framework of fiscal policy carried out on the national level with the intention of macroeconomic stabilization may have essential impacts on the regional level (e.g. Armstrong, Taylor 1985; Prud'homme 1993). While drawing up explicit regional policy, regional dimension is inevitably taken into account. However, explicit regional policy represents only a very small part of fiscal policy. On the other hand, when sectoral and horizontal policies are framed, regional aspects are nearly always neglected as the sectoral approach unambiguously dominates over the regional one (Robert et al. 2001). In other words, the question being solved by policy-makers deciding on public expenditures is, into which spheres financial resources will be allocated and not to which regions they will be directed.

The entire fiscal policy, or more precisely sectoral (e.g. agricultural, transport, energy, health service, policy of employment), horizontal (e.g. R&D policy, innovation policy) and so-called non-spending policies (e.g. (de)regulatory policies, social policy), can be considered as implicit regional policy (e.g. Robert et al. 2001; Blažek, Vozáb 2004). Within implicit regional policy a huge volume of financial resources is distributed in a territory, and this amount several times overreaches the potentiality of explicit regional policy. Legislative and institutional frameworks of public (not only financial) interventions play a very important role as well. The nature of public finance distribution among regions brings about fundamental implications for regional development. It is assumed that current expenditures are allocated particularly into socioeconomically weak regions (European Commission 1998), and therefore in accordance with the principles of insurance form of explicit regional policy (Blažek 2002). On the other hand, as far as capital expenditures are concerned, it is presumed that these financial resources are distributed preferably into the most economically developed regions (The Impact of Member State Policies on Cohesion 2004), thus in line with the principles of strategic form of explicit regional policy (Blažek 2002).

The article is intended to test the hypothesis about allocation of central capital expenditures in favour of the most socioeconomically developed regions in Czechia on the level of districts (NUTS 4). The analysis is based on ISPROFIN database (Information system of programming financing from the state budget) from the period of 1995–2003, which includes investments financed from the state budget. The total amount of capital expenditures covered by the database exceeds CZK 522 billion, however, because of the series of methodological constraints, it was necessary to exclude some investment projects from the analysis. Consequently, the entire amount of analysed investments reaches nearly CZK 386 billion. Relative indicators relating investments to population, area and regional GDP were employed. In addition, capital budgets of two state extra-budget funds were included into the regional analysis of public investment expenditures.

The key conclusions emerging from the regional analysis of capital expenditures of state budget have confirmed the dominant role of the city of Prague with the most concentrated

investment activity in Czechia. In this region, almost 36 % of the analysed financial resources were allocated, i.e. CZK 137,4 billion in 1995–2003. In relative terms, this sum represents CZK 115 500 per inhabitant, CZK 276 per CZK 1000 of Prague GDP (the Czech average is CZK 37 500 and CZK 189 respectively). The character of regional distribution of investment expenditures has been found as extremely uneven. Regional differentiation in terms of allocated capital expenditures was conditioned particularly by great – in the sense of finance – projects in the field of transport infrastructure.

It can be summarized that investment expenditures from state budget in 1995–2003 were allocated in accordance with the principles of strategic form of regional policy. However, it is necessary to underline that even if the city of Prague has markedly profited from the capital part of the state budget, from the point of view of the entire state budget (i.e. including its much higher current expenditures), the city of Prague is very much likely the region which contributes to the state budget.

Fig. 1 – Capital expenditures of state budget per 1 inhabitant of a district in 1995–2003, Czechia = 100 % (in %); a: total without extraordinary expenditures; b: expenditures within the category of regional policy; c: total expenditures without extraordinary expenditures and expenditures related to aeroplanes L 159; d: total expenditures without extraordinary expenditures, expenditures related to aeroplanes L 159 and expenditures for selected transport infrastructure. Source: ISPROFIN, The Statistical Yearbook of the Czech Republic 1996–2004, calculations of the author.

Fig. 2 – Capital expenditures of state budget without extraordinary expenditures and expenditures related to aeroplanes L 159 per 1 inhabitant in 1995–2003 invested per CZK 1 000 of average GDP of a self-governing region per 1 inhabitant in 1995–2003 of a self-governing region (in CZK). Source: ISPROFIN, The Statistical Yearbook of the Czech Republic 1996–2004, calculations of the author.

Fig. 3 – Expenditures of the selected state extra-budget funds per 1 inhabitant of a district, Czechia = 100 % (in %); a: State Fund of Transport Infrastructure in 2001–2004; b: State Fund for Housing Development in 2000–2004. Source: Internal materials of the State extra-budget funds, The Statistical Yearbook of the Czech Republic 2000–2004, calculations of the author.

(Pracoviště autorky: autorka je postgraduální studentkou katedry sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2;
e-mail: marie.maceskova@gmail.com.)

Do redakce došlo 24. 9. 2006

PAVEL BRABEC, ZDENĚK LIPSKÝ

GEOEKOLOGICKÉ ZÁKONITOSTI VYUŽÍVÁNÍ KRAJINY: PŘÍPADOVÁ STUDIE Z PRAMENNÉ OBLASTI KONOPIŠTSKÉHO POTOKA

P. Brabec, Z. Lipský: *Geoeological regularities of landscape use. Case study from the source area of the Konopištěský Potok brook.* – Geografie–Sborník ČGS, 112, 1, pp. 33–47 (2007). The paper deals with the topic of landscape use and its relations to natural and societal conditions of the landscape. The problem has been solved as a case study on the example of the upper part of the catchment of the Konopištěský Potok brook in the Central Bohemian Highland. The catchment under investigation of the total area of about 15 sq. km is situated 60 km south of Prague. Land use of the whole model territory has been mapped in the field on the scale 1:10 000. Based on the detailed mapping and knowledge of the natural (physiogeographic) conditions, geoelectrical regularities and relations of present land use to natural conditions valid in the model area have been derived. Consequently, geological, geomorphological, soil, hydrological and biotic factors influencing current land use have been assessed and described both separately and in mutual combinations and relations.

KEY WORDS: geoecology – land use – cultural landscape – natural conditions.

1. Úvod

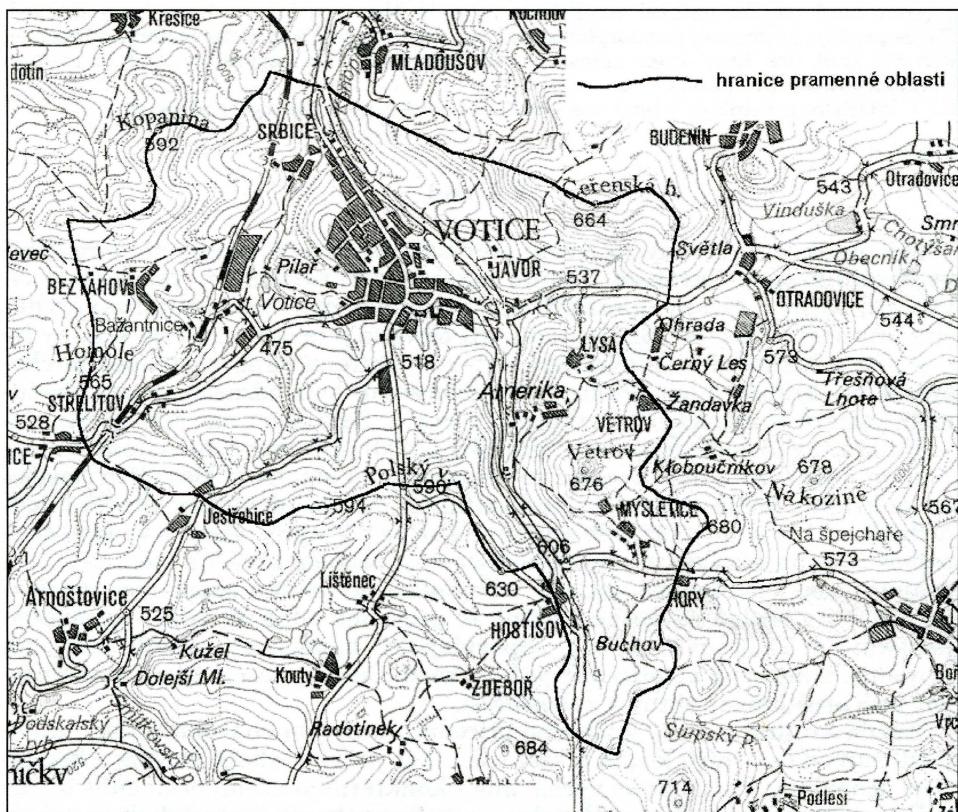
Příspěvek je zaměřený na řešení problematiky geoekologických zákonitostí využívání krajiny člověkem. Těmito zákonitostmi rozumíme vysledované závislosti, vazby a vztahy, jimiž přírodní podmínky ovlivňují a determinují lidskou činnost v krajině. Bez přítomnosti člověka a jeho zásahů do krajiny by pestrost a různorodost krajinných složek (vyjádřená např. zastoupením ekosystémů v krajině a její druhovou biodiverzitou) byla odrazem pouze přírodních poměrů a měnících se vývojových cyklů. Základem mozaikovitosti přírodní krajiny je podle Štorcha a Mihulky (2000) prostorová různorodost abiotických, tedy fyzikálních a chemických parametrů prostředí. Bez vlivu člověka by se krajina jevila ve smyslu horizontální krajinné struktury chudší a jednodušší, než je tomu v případě současné kulturní krajiny. Jsme si vědomi skutečnosti, že hnací silou, která rozhodujícím způsobem utváří a mění kulturní krajinu, jsou společenské aktivity podmíněné především ekonomickými faktory. Ale i v reálné současné krajině se projevuje silná závislost rozmístění jednotlivých krajinných složek, odpovídajících kategoriím využití půdy, na přírodních, zejména abiotických podmínkách. Cílem práce je zjistit a analyzovat tyto prostorové vztahy a zákonitosti.

Každá krajina má své jedinečné přírodní i kulturní charakteristiky, které ji odlišují od ostatních krajin a které se nikde jinde v takové podobě a kombinaci neopakují. V naší práci vycházíme z konkrétního území pramenné oblasti Konopištěského potoka na Voticku a zjištěné zákonitosti se týkají právě tohoto modelového území. Možnosti jejich zobecnění jsou znatelně omezené roz-

manitostí krajinných typů a regionů, přesto lze zobecnit některé vztahy, závislosti a zákonitosti platné i v jiných typech krajin. Obecné závěry by tak mohly přispět k racionálnějším pohledům na využívání krajiny a zlepšit praxe krajinného plánování. Příspěvek vychází z výsledků diplomové práce řešené na katedře fyzické geografie a geoekologie Přírodovědecké fakulty UK v Praze (Brabec 2003).

2. Vymezení a charakteristika sledovaného území

Území pramenné oblasti Konopištěského potoka (14,3 km₂) leží ve Středočeské pahorkatině, na východním okraji Votické vrchoviny. Konopištěský potok odtud stéká na sever do Sázavy. Do území zasahují dva geomorfologické okrsky Votické vrchoviny: Nechvalická vrchovina (severozápadní okraj oblasti) a Miličínská vrchovina (Balatka 2002). Nejvyšším bodem povodí Konopištěského potoka je kóta 693 m n. m. v jižní části území (jen 0,5 km od nejvyššího bodu Miličínské vrchoviny – Mezivrata 713 m), nejnižší bod leží na severu v údolí Konopištěského potoka 436 m n. m. Členitost vrchovinného reliéfu je podmíněna stamiliony let trvajícím geologickým a geomorfologickým vývojem. Územím pramenné oblasti Konopištěského potoka prochází hranice mezi českým moldanubikem a středočeským plutonem, tj. mezi dvěma z nejstarších

Obr. 1 – Mapa pramenné oblasti Konopištěského potoka

geologických útvarů Českého masívu (Čech, Vajner 1972). Současná podoba území byla modelována působením exogenních geomorfologických činitelů s převahou činnosti erozních procesů proudící vody, ale i stopami kryogenních procesů, a v neposlední řadě lidskými aktivitami.

Pramenná oblast patří do krajiny nazývané Česká Sibiř. Tento nezeměpisný název, poprvé uvedený spisovatelem J. Herbenem, byl odvozen z charakteristického drsného podnebí tohoto středočeského prahu, vrcholové oblasti Středočeské pahorkatiny nad Voticemi (Pavlovský 2000). Na mapě klimatických oblastí zde vyniká lokální areál relativně chladnějších a vlhčích klimatických oblastí MT3 a MT5 (Quitt 1970). Harmonická krajina lesnicko-zemědělského charakteru s absencí větších sídel (s výjimkou Votic) si zachovala poměrně kvalitní životní prostředí. Severovýchodní část sledovaného území je od roku 1996 součástí přírodního parku Džbány–Žebrák.

Pramenná oblast Konopišťského potoka byla vymezena jako povodí jeho dvou zdrojnic – Bystrého potoka a zleva přítékajícího Srbického potoka (obr. 1, obr. 2). Celková výměra takto vymezeného území dosahuje 14,3 km². Administrativně spadá převážná část území do správního obvodu města Votice.

3. Metodika práce

Zaměření práce vyžaduje důkladnou znalost řešeného území. Proto byla zpracována jednak jeho komplexní fyzickogeografická (geoekologická) charakteristika, jednak podrobné zmapování využívání krajiny člověkem. Z porovnání těchto dvou vstupních vrstev vyplývá potom odvození vzájemných vztahů a geoekologických zákonitostí využívání krajiny.

Obr. 2 – Východní pohled od vrchu Kopaniny (592 m n. m.) na členitou a mozaikovitou krajinu pramenné oblasti Konopišťského potoka. V popředí luční společenstva s příměsí rozptýlené dřevinné zeleně a remízů. Uprostřed zástavba rodinných domků města Votice pod zalesněným vrcholkem a ovocným sadem na svahu Čeřenské hory (664 m) v pozadí.

Tab. 1 – Mapovací jednotky využití krajiny zájmového území. Upraveno podle Pellantové a kol. (1994)

Mapovací jednotky	Specifikace
Lesy a remízy	<i>Přirozené</i> – porosty s přírodě blízkou druhovou skladbou odpovídající stanovištním podmínkám. <i>Přirodě blízké</i> – vyspělé porosty uměle založené s významným podílem dřevin přirozené dřevinné skladby. <i>Polokulturní</i> – nevyvinutá společenstva a smíšené porosty s pestrou druhovou skladbou a příměsi dřevin přirozené dřevinné skladby. <i>Kulturní</i> – monokultury a směsi stanovištně nevhodných dřevin.
Plošná keřová společenstva	Křoviny a křovinné lesní pláště.
Dřevinná liniová společenstva	Zapojený porost stromů a keřů, zapojené aleje (často doprovází cesty a komunikace).
Soliterní strom	Osamocený strom významný svým stářím, velikostí, umístěním v krajině.
Soliterní keř	Osamocený keř významný zejména umístěním v krajině (např. u el. stožárů).
Vodní plochy umělé s vegetací a přírodě blízkými břehy	Rybničky.
Vodní plochy bez vegetace	Vybetonované nádrže, vybagrované jámy bez rostlinných společenstev.
Zamokřená stanoviště	Rákosiny, porosty vysokých ostřic, prameniště.
Vodní toky přírodě blízké	S přírodě blízkou úpravou břehů a dna, s vyvinutými vodními a pobřežními společenstvy.
Vodní toky s nepropustným opevněním břehů	Nepropustné opevnění břehů i dna s narušenými vodními společenstvy.
Vodní toky zatrubněné	Úseky vodních toků probíhající pod povrchem v potrubí.
Parky a hřbitovy, chatové a zahrádkářské kolonie	Využívané s různou intenzitou.
Zahrady a ovocné sady	Vysokokmenné v drobné držbě nebo na úzkých terasách, extenzivní s doprovodnou vegetací, bylinné patro s přirozeně rostoucími druhy.
Opuštěné staré ovocné sady	Vysokokmenné přestárlé, zarůstající náletovými dřevinami, neobhospodařované.
Polokulturní, polopřirozené a degradující louky	Polokulturní – dříve uměle založené travní porosty s původně nízkým počtem druhů, kde sukcesí postupně dochází ke zvětšování podílu přirozeně se vyskytujících druhů. Polopřirozená a degradující – přirozená a přírodě blízká společenstva, sečená i nesečená, u nichž vývoj probíhá směrem ke snižování druhové diverzity.
Kulturní louky a pastviny	Uměle založené, intenzivně obhospodařované (intenzivně hnjené, několik sečí nebo pastva), s jetelotrvními směskami, druhově chudé, převládají vyšlechtěné odrůdy kulturních druhů.
Orná půda	Jednoleté (víceleté) kultury na orné půdě; drobná políčka, soukromá držba.

Tab. 1 – pokračování

Mapovací jednotky	Specifikace
Postagrární lada	Lada a úhory dočasně neobhospodařované a opuštěné plochy zemědělské půdy, porostlé počátečními sukcesními stádií vznikajících travinobylinných společenstev nitrofilních nebo expanzivních druhů.
Počínající a mladá náletová sukcesní společenstva	Lada, kde díky pokročilé sukcesi rostlinného společenstva je roztroušená přirozená dřeviná vegetace (vrba, bříza, růže šípková apod.) s podílem kulturních a ruderálních dřevin.
Ruderální plochy, rumiště	Ruderální, nitrofilní společenstva dvouletých až vytrvalých bylin na antropicky ovlivněných stanovištích. Společenstva jednoletých bylin na mokrých obnažených půdách s přebytkem dusíku. Dále hnojiště, smetiště skládky odpadu, inertního materiálu apod.
Oplocené zahrady smíšené zeleně	Oplocené pozemky okolo rodinných domků a chalup venkovského nebo městského charakteru s přítomností smíšené, ovocné, parkové či okrasné zeleně na zahradě.
Ostatní zastavěné plochy (s vegetací); zastavěné plochy s oplocenými pozemky	Zastavěné plochy a plochy s oplocenými pozemky (např. areály výrobních podniků, sídliště apod.) s výskytem umělých zpevněných povrchů, trávníků a parkové zeleně.
Plochy s probíhající stavební činností	Plochy, kde jsou prováděny stavební práce (výstavba rodinných domů).
Ostatní plochy	Železnice, silnice, cesty, zpevněné plochy, parkoviště apod.
Lom	Oblast s probíhající povrchovou těžbou stavebního kamene.

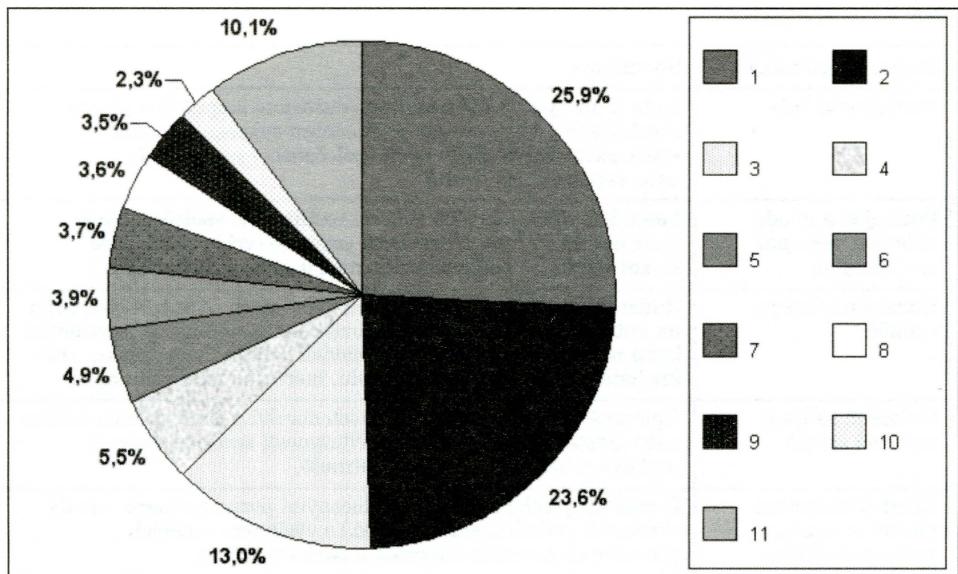
Terénní průzkum představuje vedle literární rešerše základní zdroj detailních informací o území. Aktuální stav využívání krajiny v roce 2002 byl zaznamenán do základní mapy v měřítku 1:10 000 s využitím existujících metodik mapování krajiny (Pellantová a kol. 1994, Vondrušková a kol. 1994). Ponevadž každá z metodik má své přednosti a nevýhody, bylo jako kompromisní řešení vzhledem k potřebám práce a charakteru mapovaného území použito kombinace obou metodik, přičemž metodický základ tvoří upravená a zjednodušená metodika Pellantové a kol. (1994). Naopak z metodiky Vondruškové a kol. (1994) jsme využili některé metodické postupy pro vymezení a definování mapovaných jednotek. Přehled mapovacích jednotek využívání krajiny v modelovém území je uveden v tabulce 1.

Základním výstupem terénního průzkumu je „Mapa využívání krajiny pramenné oblasti Konopištěského potoka v roce 2002“ v měřítku 1:10 000. Tato mapa byla následně digitálně zpracována, což umožnilo vyčíslet procentuální zastoupení jednotlivých mapovacích jednotek (kategorií) využívání krajiny (viz obr. 3). Z charakteristik přírodních poměrů, zastoupení

a prostorového rozmístění jednotlivých kategorií využívání krajiny byly potom odvozeny konkrétní geoekologické zákonitosti využívání krajiny platné ve sledovaném území.

4. Faktory ovlivňující využívání krajiny

Před uvedením geoekologických zákonitostí se pokusíme o určitý přehled výčtu faktorů, které obecně ovlivňují formy a stávající charakter využívání kraji-

Obr. 3 – Podíl zastoupení mapových jednotek využívání krajiny v pramenné oblasti Konojíšského potoka v roce 2002. 1 – lesy a remízy, 2 – orná půda, 3 – polokulturní, polopřirozené a degradující louky, 4 – oplocené zahrady smíšené zeleně, 5 – opuštěné staré ovocné sady, 6 – ostatní zastavěné plochy (s vegetací); zastavěné plochy s oplocenými pozemky, 7 – postagrární lada, 8 – počínající a mladá náletová sukcesní společenstva, 9 – ostatní plochy, 10 – pastviny, 11 – zbývající nespecifikované jednotky. Zdroj: terénní mapování (2002).

Tab. 2 – Výběr faktorů ovlivňujících využívání krajiny. Zdroj: Brabec (2003)

I. Faktory abiotické (neživé složky přírody)	geologické, geomorfologické, půdní, hydrologické a klimatické poměry
II. Faktory biotické (živé složky přírody)	stávající vegetační kryt a fauna
III. Člověk (společenské) a jiné faktory	poloha, aktuální stav a charakter krajiny, ekologická stabilita, funkce krajiny, potenciály a limity využívání krajiny, socioekonomicke a kulturní aktivity, zájmy a prospěch, ekonomické nástroje, územní plánování, zákony a vyhlášky, chráněné prvky apod.

ny. Podle Bičíka (1985) je výzkum využití území na rozhraní analýz socioekonomicke a přírodní sféry krajiny. Je tedy zřejmé, že faktory ovlivňující využívání krajiny by bylo možné zařadit do dvou základních skupin: socioekonomickech a přírodních (geoekologických) faktorů. Jednotlivé faktory působí a regulují formování výsledného obrazu krajiny vždy společně. Vzájemně se ovlivňují a doplňují. Od sebe je odlišují jen různé projevy, intenzity a váhy vlivů, charakteristických pro danou krajинu. Bartoš, Těšitel a Rambousková (1990) uvádějí: „Nároky člověka na možnosti využití krajiny jsou korigovány krajinnou ekologií (určuje ekologicky přípustnou míru zásahu), dostupnou technologií (omezuje ekologicky přípustné možnosti využití) a konečně ekonomickými faktory (určují, jaká část nároků může být skutečně realizována).“ Obecný přehled faktorů ovlivňujících využívání krajiny uvádíme v tabulce 2.

Vymezení výčtu a dělení faktorů může být u jednotlivých autorů velmi rozdílné. Mnohdy je definování faktorů podvědomě podmíněno autorovým zaměřením a potom mohou převážit bud' socioekonomické nebo přírodní prvky.

Z geologických poměrů sledovaného území patří k důležitým faktorům znalost horninového položí a jeho minerálního složení. Ke geomorfologickým faktorům patří jednoznačně charakteristiky aktuálního stavu reliéfu. Z parametrů jsou zvlášť významné informace o sklonitosti terénu, údolním profilu nebo působení geomorfologických činitelů.

Půdní poměry významnou měrou ovlivňují formu využití území. K důležitým ukazatelům patří informace o půdních vlastnostech (hloubka, půdní druhy, typy, půdní horizonty apod.), ale i součinnost s dalšími faktory (sklon, vegetační kryt aj.), např. pro územní identifikaci erozního ohrožení půd.

Z hydrologických a klimatických faktorů lze jmenovat údaje o mezoklimatických podmínkách, o roční bilanci vody (hydrologickém cyklu vody v území), o množství a ročním chodu srážek, chodu teplot, proudění a vlhkosti vzduchu, kvantitativní a kvalitativní ukazatele povrchové a podzemní vody (odtokové poměry, vydatnost pramenišť) apod.

V praxi je významným ukazatelem abiotických přírodních charakteristik ploch tzv. BPEJ (bonitační půdně ekologická jednotka) pětimístného číselného kódu s informacemi o klimatickém regionu, hlavní půdní jednotce, kombinaci sklonitosti s expozicí a kombinaci skeletovitosti s hloubkou půd.

Vybrané faktory jmenovaných přírodních sfér jsou z velké části neměnné a pevně dané. Působení člověka na krajinu může být daleko variabilnější. Ačkoliv by tento fakt mohl vzbuzovat dojem neusměrněného a nekontrolovaného využívání krajiny, je tomu naštěstí právě naopak. Do perspektiv a realizace využití zájmové oblasti vstupují významnou měrou sociokulturní a socioekonomické faktory. Vliv člověka je v kulturní krajině dominantní a hnacím motorem využívání a utváření krajiny jsou v prvé řadě ekonomické zájmy. Rozvoj a využívání území se klade do funkční závislosti na mnoha faktorech, mezi které patří přírodní zdroje, technologická vybavenost, odvětvová struktura, regionální politika, ekonomické zájmy a rozhodování lokalizovaných i vnějších ekonomických subjektů. Existuje řada lokalizačních teorií hodnotících vlastnosti území z hlediska předpokladů a důsledků umístění ekonomických činností. Teorie centrálních míst (von Thünen, Christaller) argumentuje ekonomickými efekty vyplývajícími z hierarchického uspořádání území, zejména z velkých hospodářských center. Váha přisuzovaná dříve hlavním lokalizačním faktorům se však současně relativizuje a vazba ekonomických činností na tyto faktory je nyní volnější než v minulosti (Blažek, Uhlíř 2002). V tabulce 2 byly uvedeny pouze obecné příklady sociálních faktorů využívání území. Jejich další rozbor vyžaduje podrobnější informace a přesahuje možnosti a zaměření tohoto příspěvku, proto jsou zmínovány jen některé a v omezeném množství.

Sociokulturní charakteristiky pramenné oblasti nabízejí řadu informací a dat, z nichž některé je dnes nutno řadit k výchozím podmírkám, tj. určitým způsobem řídícím předpokladům, pro další vývoj využívání (např. údaje o obyvatelstvu (věková skladba, zaměstnanost, dojížďka za prací aj.), o sídlech (zástavba, sídelní zóny, veřejná a občanská vybavenost, služby aj.) a aktuálním stavu využívání krajiny.

Relativně proměnlivější povahy jsou ukazatele ekonomických nástrojů (peněžní prostředky veřejných a soukromých subjektů, organizací a institucí, dotace z fondů a programů, nemovitosti, prostory, zařízení, pracovní síly apod.), hospodářských zájmů, prospěchu a aktivit. Do realizace výsledného krajinné-

Obr. 4 – Jižní pohled od vrchu Na panorámě k Hostišovu a nejvyššímu vrcholu Miličínské vrchoviny Mezivratum (713 m n. m.). Od konce 80. let je vyznačuje radiový a televizní vysílač, který se pro zdejší oblast stal známou dominantou viditelnou z širokého okolí.

ho obrazu zasahují, stejně jako další činitelé, prostřednictvím územního plánování.

Zákony, příslušné vyhlášky, normy, předpisy a zásady by bylo klidně možné zařadit do skupiny uměle, ale účelně, vymezených limitních faktorů, jejichž dodržování je pro kultivované využívanou krajinu nezbytné a žádoucí. Potřebné jsou zejména předpisy pro ochranu přírodních složek krajinné sféry, ekologických, stabilizačních prvků a realizaci ochranných opatření (obr. 4).

5. Geoekologické zákonitosti využívání krajiny

O vztahu člověka k využívání krajiny pojednává z mnoha hledisek a aspektů řada autorů. Středem zájmu jsou téma týkající se ekologické stability, využitelnosti přírodních zdrojů, krajinných potenciálů a únosnosti, požadavků společnosti, specifických ekologických problémů aj. Jednou z možností hodnocení ekologické únosnosti je využití metodiky LANDEP (Drdoš 1999). Výsledkem je návrh ekologicky únosné struktury krajiny. Využívání krajiny člověkem rozebírájí ve své práci také Izakovičová, Miklós a Drdoš (1997). Tento vztah je podrobně vysvětlen prostřednictvím geoekologických podmínek (rozborem hmotných přírodních zdrojů, prostoru, polohy a krajinných potenciálů. Autoři uvádějí, že krajina jako celek, prostor, poloha, jako i každý prvek krajiny jako geosystému je nositelem prvotních zdrojů pro uspokojování potřeb a zájmů člověka, a to bez jeho užitkové hodnoty.

Z dostupné literatury nebyl nalezen žádný článek, který by definoval a vysvětlil označení „geoekologické zákonitosti využívání krajiny“. Malá československá encyklopédie (ČSAV 1985) vysvětluje zákonitost takto: „objektivně, na vůli a vědomí lidí nezávisle existující obecné, podstatné a nutné souvislosti

v přírodě a společnosti“. Rozlišována je zákonitost dynamická, která je jednou z forem příčinného stavu, při němž daný stav systému jednoznačně určuje všechny jeho příští stavy, a zákonitost statistická, která je formou příčinného vztahu, při němž daný stav systému určuje všechny jeho příští stavy pouze s určitou pravděpodobností. „Geoekologické zákonitosti využívání krajiny“ by se tak daly definovat jako „obecné souvislosti nebo formy příčinného vztahu v krajině, kdy komplexní fyzickogeografické podmínky (geologické, geomorfologické, klimatické, hydrologické, pedologické, fytogeografické a zoogeografické podmínky) ovlivňují charakter využívání krajiny“ (Malá československá encyklopédie, ČSAV 1985). Ve vysledovaných závislostech, vztazích a závislostech bylo potřebné zohlednit v tvrzeních i sociokulturní a socioekonomické prvky a faktory.

Zjištěné geoekologické zákonitosti byly ve výsledné podobě rozděleny do dvou skupin. První skupina zahrnuje obecnější vztahy, které je, za jistých předpokladů, možné aplikovat i pro jiné typy krajin. Druhá skupina je zařazena zákonitostmi ztělesňujícími se přímo k pramenné oblasti Konopištěského potoka.

Do relativně početnější skupiny obecných zákonitostí bylo uvedeno celkem 11 vztahů s různou mírou specifikace. Jak už bylo v úvodu uvedeno, vypozorovat a vyvodit závěry, které by bylo možné aplikovat pro jakékoli typy krajin, je ve svém výsledku velmi omezené. V následném přehledu byly přesto uvedeny některé zákonitosti společné různým typům kulturních krajin (zejména body 1 až 5).

5.1. Přehled obecných zákonitostí platných i v jiných krajinách

5.1.1. V jednotlivých formách i v celkovém obrazu využívání krajiny jsou v komplexním ovlivňování a působení různou měrou zastoupeny všechny složky fyzickogeografické krajinné sféry.

5.1.2. Charakter krajinného obrazu a převaha určitých forem využívání kulturní krajiny člověkem závisí na daných přírodních podmínkách i na stupni rozvoje společnosti.

5.1.3. Ačkoliv některé aktivity jsou zcela zásadně podmíněny vlastnostmi přírodních poměrů, jsou tyto formy využívání krajiny v konečném rozhodování podřízeny aktuálním společensko-kulturním a ekonomickým poměrům.

5.1.4. Příhodné místní přírodní podmínky (např. klimatické, půdní, svahové, expoziční, hydrologické, vegetační a další), poloha a dostupnost nejvíce ovlivňují převažující formu zemědělské činnosti, zejména obdělávání orné půdy.

5.1.5. Extenzivně využívané a opuštěné plochy v krajině svým vzhledem, druhovou skladbou a obnovujícími se ekologickými vazbami mají tendenci přiblížovat se původním přírodním ekosystémům. Ve svém vývoji postupně doprovázejí k vyšším sukcesním stádiím.

5.1.6. Odlehlost, ztížená přístupnost a nepříznivé podmínky pro řadu forem hospodářského (především zemědělského) využití determinují v krajině územní rozložení hospodářských lesů.

5.1.7. Výběr a lokalizace těžby nerostných surovin jsou přednostně stanoveny znalostmi místního výskytu vhodných surovin a prostorů, kde nejsou omezovány střety s jinými zájmy.

5.1.8. Využívání krajiny pro ornou půdu, trvalé travní porosty a lesy je limitováno sklonitostí reliéfu, zejména s ohledem na erozní ohrožení.

5.1.9. Formy využívání krajiny zaměřené na produkci biomasy (hospodářské lesy, kosené louky, orná půda nebo ovocné sady) jsou v krajině rozmístěny v závislosti na požadovaných půdních vlastnostech (úrodnosti půdy).

5.1.10. Hydrologické a klimatické poměry jsou jedny z hlavních činitelů, které ovlivňují a usměrňují územní rozložení aktuálního vegetačního krytu krajiny.

5.1.11. Biotické stabilizační prvky a složky krajiny představují bariéry a limity pro řadu forem hospodářského využívání krajiny a přispívají tak k omezení intenzity využívání krajiny.

5.2.2. Přehled zákonitostí vztahujících se k pramenné oblasti Konopíšťského potoka

5.2.1. Svažité pozemky jsou zalesněny nebo v případě zemědělské půdy využívány zejména jako louky, pastviny a ovocné sady (důvodem je zvýšené riziko vodní eroze půdy).

2. Nejvyšší polohy území jsou pro svou ztíženou přístupnost a méně příznivé klimatické podmínky zalesněny hospodářskými lesy.

5.2.3. Oblasti vodních zdrojů, vodních toků s přirozenými břehovými porosty, přirodě blízké lesní a luční ekosystémy jsou předmětem ochranářských zájmů, které omezují lidské aktivity.

5.2.4. Pro obdělávání orné půdy jsou přednostně využívány pozemky se zvýšenou produkční schopností (dostatečná hloubka ornice, středně těžká půda apod.).

5.2.5. Ostrůvkovitý výskyt remízků, křovinatých společenstev a kosených i nesklízených lučních a ladních společenstev uvnitř matrice orné půdy je z velké části odrazem lokálních nepříznivých přírodních podmínek.

5.2.6. Příkré údolní svahy, které byly dříve extenzivně využívány jako pastviny, louky nebo drobné ovocné sady, jsou často ponechány samovolnému zaruštání náletovými dřevinami působením sukcesních mechanismů; jejich vývoj směruje k obnovení lesního společenstva.

5.2.7. Úzké údolní nivy podél vodních toků, v minulosti vesměs využívané jako extenzivní ručně kosené louky, jsou často zamokřené a nevyužívané; zaruštají porosty rákosu, vysokých ostřic a olší a jejich vývoj směruje ke klimaxovému stádiu podmáčené olšiny.

5.2.8. Mozaikovité rozmístění ovocných sadů a zahrádkářských kolonií je do jisté míry podmíněno lokálními mezoklimatickými podmínkami. Pro tyto formy využívání krajiny je typické upřednostňování relativně teplejších jižních, jihozápadních svahů a závětrných poloh a zároveň se vyhýbají údolním inverzním polohám.

5.2.9. Vodní plochy ve sledovaném území (drobné rybníky) mají jednoznačnou vazbu na údolní polohy trvalých vodních toků s relativně vyrovnanými průtoky.

6. Vliv jednotlivých složek fyzickogeografického prostředí na využívání krajiny

6.1. Vliv geologických faktorů

Z geologických faktorů se ve využívání krajiny bezprostředně uplatňují: hloubka a vlastnosti skalního podloží, lokalizace, množství a kvalita užitko-

vých hornin a minerálů. Na mnoha místech ve sledovaném území byla v minulosti prováděna drobná povrchová těžba stavebních materiálů (kámen, drť hlína, vápenec). Lokalizace těžby závisela na výskytu vhodných surovin, těžební činnost byla přednostně soustředěna do zázemí města a sídel, zároveň však nesměla podléhat střetu s jinými zájmy (např. ochranné pásmo vodních zdrojů, zástavba, ochrana přírody a krajiny). Drobné lokální dobývání sloužilo v minulosti zejména místním stavebním účelům a svým rozsahem nezpůsobovalo v krajině výrazné změny. Tento způsob je již minulostí. Náhodné místní těžební aktivity jsou podle zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, zakázány. Možnosti budoucí těžby v území byly v minulosti zjištěny geologickým průzkumem. Případné využití evidovaných zásob nerostných surovin je dnes blokováno upřednostňováním jiných společenských zájmů a platným územním plánem.

Geologické faktory se ovšem, kromě povrchového dobývání surovin, uplatňují i zprostředkováně ve vztahu s dalšími přírodními složkami, zejména reliéfem a půdami.

6.2. Vliv geomorfologických faktorů

Územní rozložení různých forem využívání krajiny je ovlivněno zejména členitostí reliéfu, nadmořskou výškou, sklonitostí a expozicí svahů. Bartoš, Těšitel a Rambousková (1990) graficky znázornili závislost využívání krajiny na sklonitosti terénu pro ornou půdu, trvalé travní porosty a les. Doporučené a limitní hodnoty sklonitosti pro různé způsoby využívání pozemků uvádějí zemědělské metodiky. Obvykle se udává maximální přípustný sklon 12° – 15° pro

Obr. 5 – Erozní rýhy a odnos půdy na osetém poli, které způsobily intenzivní srážkové přívaly v létě v roce 2002, dokumentují aktuální problém vztahu mezi erozní ohrožeností půdy a formou využívání.

ornou půdu a 25° pro trvalé travní porosty. Tyto hodnoty odpovídají rozmístění uvedených kategorií využití půdy ve sledovaném území. Plošiny a mírné svahy jsou přednostně využívány jako orná půda. Dokazuje to zejména soustředěný výskyt polí v mírně zvlněné jižní části na pravobřeží Srbického potoka. Lokálně však byla orná půda objevena i na místech s nepříznivým sklonem a větším erozním ohrožením půdy, které je ovšem kromě sklonových poměrů podporováno řadou dalších ukazatelů, např. velikostí polních celků, nevhodnou agrotechnikou a skladbou pěstovaných plodin (obr. 5).

Také lokalizace sídel byla v minulosti vázána na výskyt relativně malých sklonů, ale nebyla to prvotní podmínka. Svahy s relativně větším sklonem jsou pokryty pestrou mozaikou dalších kategorií využití půdy (travní porosty, ovocné sady, zahrady, chatové osady, obytná zástavba), které se však mohou vyskytovat i v rovinatém terénu a na mírných svazích. Příkré svahy jsou pokryty lesními porosty hospodářských lesů, případně leží bez užitku a zarůstají sukcesními stádii přirodě blízkých porostů dřevin.

Vliv nadmořské výšky na využívání krajiny by byl jistě lépe patrný na rozlehlejším a více převyšeném území. Ale i v modelovém území pramenné oblasti Konopištěského potoka s maximálním převyšením 260 m lze vypozorovat určitý vztah nadmořské výšky a využívání krajiny. Nejvíše položené polohy se vyznačují zvýšeným podílem lesních porostů, a to i při malých sklonech v pramenné oblasti. Na druhé straně přirozeně najdeme i zemědělsky obdělávané plochy ve výškách přes 650 m. Vliv expozice svahů souvisí s projevy mezoklimatu.

6.3. Vliv půdních faktorů

Půdní vlastnosti jsou rozhodující pro rozmístění takových forem využívání krajiny, u nichž je cílem dosažení požadované kvality a kvantity produkce biomasy. K témuž půdním faktorům patří hloubka půdního profilu, zrnitost půdy, její zásobení vodou a další vlastnosti, které lze syntetizovat ve faktoru půdní úrodnosti. Nejen v modelovém území tak můžeme najít bezprostřední vazby mezi úrodností půdy a rozmístěním některých kategorií jejího využívání, zejména orné půdy a ovocných sadů. V pramenné oblasti Konopištěského potoka s dominantním výskytem nepříliš úrodných kyselých hnědých půd jsou pro ornou půdu přednostně využívány středně těžké půdy s dostatečnou hloubkou ornice a zvýšenou produkční schopností. Ostatní zemědělské půdy jsou zatravněné nebo dočasně opuštěné.

Výrazem lokálně nepříznivých půdních poměrů (mělká kamenitá půda, výchozy horninového podloží, prameniště a zamokření) je ostrůvkovitý výskyt remízků, křovinatých a travních porostů uvnitř bloků orné půdy.

Luční porosty jsou z největší míry vázané na hydromorfní půdy údolních poloh. Při trvalém podmáčení jsou často nesklizené a ponechané sukcesnímu vývoji. Největší část rozlohy pramenné oblasti Konopištěského potoka nalezi lesním půdám. Hospodářské lesy byly zakládány na relativně chudých, mělkých půdách ve svažitých polohách.

6.4. Vliv klimatických faktorů

Klimatické faktory ovlivňují využívání krajiny jednak zprostředkováně např. ovlivněním vývoje půd, hydrologického režimu krajiny nebo erozních procesů, ale i bezprostředně např. množstvím srážek nebo teplotními poměry. Z klimatických charakteristik území je zřejmý rozdíl mezi relativně chladněj-

ší a vlhčí východní až jihovýchodní částí (region MT3) a rozlohou větší západní částí (region MT5). V chladnější východní části území je patrná výrazně chudší skladba kategorií využití krajiny a výrazně vyšší stupeň lesnatosti než v západní části. Přičinou je ale vedle klimatického faktoru také členitější reliéf a větší odlehlost.

S klimatickými rozdíly území souvisí již zmínovaná expozice vůči světovým stranám. V tomto směru jde především o rozdíly vystavení účinků slunečního záření (prohřívání svahů) a proudění vzduchu (návětrné a závětrné polohy). Z porovnání mapy aktuálního stavu využívání krajiny a mapy orientace svahů vůči světovým stranám je zřejmé prostorové zvýhodnění kategorie ovocných sadů. Ovocné sady a zahrady přednostně využívají topoklimaticky výhodné jižní a jihozápadní svahy a závětrné polohy. Naopak nevhodné pro jejich lokalizaci jsou chladné severní svahy, kotlinové polohy a nivní polohy návyklé na teplotní inverze s výskytem pozdních mrazů a větrné plošiny.

6.5. Vliv hydrologických faktorů

Hydrologické faktory úzce souvisejí s klimatickými charakteristikami. Voda vždy patřila k důležitým strategickým složkám. Její výskyt nebo nedostatek, kvalita a další charakteristiky favorizují, umožňují nebo naopak limitují různé aktivity v krajině.

Vodní toky s relativně vyrovnanými průtoky zajišťují ve sledovaném území dobré podmínky pro zakládání rybníků se stabilním zdrojem napájení. V poměrně členitém reliéfu pramenné oblasti byly rybníky pro hospodářský chov ryb založeny v údolních polohách na vodních tocích (rybníky Lucký, Pilař, Srbský) případně ve svahových úpadech s vysokou hladinou podzemní vody a nepropustným jilovitým podložím (kaskáda rybníků u Lysé).

6.6. Vliv biotických faktorů

Biotické faktory, obsažené v ukazatelích aktuálního vegetačního krytu, jsou už zároveň samy o sobě určitou vypovídací charakteristikou vlivu abiotických složek krajiny i faktorů lidské společnosti. Řada biotických prvků a složek krajiny přispívá k plnění ekostabilizační funkce krajiny. Výskyt takových biotických prvků v krajině působí jako omezující faktor pro činnosti, které nejsou v souladu s touto stabilizační funkcí krajiny.

Zastoupení bioty v krajině je z mnoha hledisek ceněno a chráněno v rámci platných zákonů (zákon č. 114/92 Sb). Biotické stabilizační prvky v krajině tak představují určité bariéry a limity pro řadu způsobů hospodářského využívání krajiny. V pramenné oblasti lze tuto skutečnost dobře dokumentovat na části přírodního parku Džbány – Žebrák, kde je minimální výskyt relativně labilních ploch orné půdy nebo zástavby. Další vliv biotických faktorů je vesměs spojen s legislativními omezeními a usměrněními činností v krajině a nemá již charakter pouhé geoekologické zákonitosti.

Literatura:

- BALATKA, B. (2002): Podrobné regionální členění reliéfu. Základní mapy ČR 1:100 000, list 22–2 Příbram, 23–1 Tábor. Přírodovědecká fakulta UK, KFGG, Praha.
- BARTOŠ, M., RAMBOUSKOVÁ, H., TEŠITEL, J. (1990): Volba strukturálních charakteristik krajiny a jejich vypovídací schopnost. Životné prostredie, 24, č. 4, SAV, Bratislava, s. 144–148.

- BIČÍK, I. (1985): K metodice hodnocení využití ploch. Sborník prací k 90. narozeninám prof. J. Korčáka. GÚ ČSAV, Brno, s. 83–90.
- BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. (2002): Teorie regionálního rozvoje. Karolinum, Praha.
- BRAPEC, P. (2003): Geoekologické zákonitosti využívání krajiny – pramenná oblast Konopišťského potoka. Magisterská práce, PřF UK, Praha.
- ČECH, V., VAJNER, V. (1972): Geologické poměry Benešovska a Vlašimská. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka, 13., Okresní muzeum Podblanicka, Vlašim, s. 9–35.
- DRDOŠ, J. (1999): Geoekológia a environmentalistika I.časť. Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešovská univerzita, Prešov, 153 s.
- DRDOŠ, J., MICHAELI, E. (2001): Geoekológia a environmentalistika II.časť. Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešovská univerzita, Prešov, 204 s.
- IZAKOVIČOVÁ, Z., MIKLÓS, L., DRDOŠ, J. (1997): Krajinoekologické podmienky trvalo udržateľného rozvoja. SAV, Bratislava, 186 s.
- LIPSKÝ, Z. (1999): Krajiná ekologie pro studenty geografických oborů. Karolinum, Praha, 129 s.
- Malá československá encyklopédie (<http://www.coto.je>).
- MICIAN, L. (1999): Geografia, fyzická geografia, krajinná ekológia, geoekológia: ich interpretácie a funkcie. Geografický časopis, 51, č. 4, SAV, Bratislava, s. 331–345.
- MÍCHAL, I. (1994): Ekologická stabilita. Veronica, Brno, 244 s.
- PAVLOVSKÝ, P. (2000): Vyprávění o Voticích. Praha, 122 s.
- PELLANTOVÁ, J. a kol. (1994): Metodika mapování krajiny. VaMP–ČÚOP, Praha, 45 s.
- QUITT, E. (1970): Klimatické oblasti ČSSR. Mapa 1:500 000. Geografický ústav ČSAV Brno.
- ŠTORCH, D., MIHULKOVÁ, S. (2000): Úvod do současné ekologie. Portál, Praha, 346 s.
- VONDRUŠKOVÁ, H. a kol. (1994): Metodika mapování krajiny. SMS–ČÚOP, Praha, 55 s.
- Zákon č. 114/92 Sb., o ochraně přírody a krajiny.

Summary

GEOECOLOGICAL REGULARITIES OF LANDSCAPE USE. CASE STUDY FROM THE SOURCE AREA OF THE KONOPIŠTSKÝ BROOK

Geoelectrical regularities of landscape use by man are understood as relations and ways in which human activities in the landscape are influenced, determined and limited by natural conditions. The problem is solved as a case study on the example of the upper part (source area) of the Konopišťský potok Brook in the Central Bohemian Highlands. The catchment under investigation of the total area of about 15 sq. km has been characterised in a complex way especially as to its natural conditions. Land(scape) use of the whole area has been mapped in the field on the scale 1:10 000. Based on literature references and detailed field knowledge and experience, 3 categories of factors influencing landscape use are distinguished: abiotic, biotic and societal ones. According to the orientation of the article, only natural factors of landscape use are analysed in a detailed way. However, we are aware of the leading role of economy as driving force shaping the cultural landscape. By comparing landscape use with natural (physicogeographical) conditions of the model territory, geoecological regularities of landscape use are derived. They are divided into 2 groups:

- Common regularities valid also in other landscape types
- Regularities (mostly) valid only under specific conditions of the model area.

Consequently, the influence of single components of physicogeographical conditions on landscape use is analysed and described. Geological, geomorphological, climatic, soil, hydrological and biotic factors are assessed separately as well as in mutual combinations and relations. Especially geomorphological and soil factors like soil fertility, depth of soils and inclination of soils play a decisive role in the distribution and spatial arrangement of agricultural lands in the landscape. Meadows are most widely associated with hydromorphic soils of alluvial plains and relief depressions. Forests are mostly associated with relatively poor, shallow soils on steep slopes, because rich and deep soils on gentle slopes and plains are preferably occupied by arable lands. Fruit orchards and gardens prefer favourable meso-climatic conditions on south and south-west slopes protected against wind and keep away from cold northern slopes and inversion basins and alluvia. Artificial water bodies are dominantly depending on hydrological factors and relief

conditions. Biotic factors, especially occurrence of eco-stabilizing and protected biotic (vegetation) elements in the landscape function as distinct limits and barriers for different activities in the landscape.

Fig. 1 – The upper part (source area) of the catchment of the Konopišťský potok Brook.
Key: limits of the source area.

Fig. 2 – View from the hill Kopaniny (592 m a. s. l.) on the mosaic character of the landscape in the source area of the Konopišťský potok Brook. Meadows and dispersed woody vegetation in the foreground, a detached house of the town Votice in the middle, orchards and forests on slopes of the Čeřenská hora Hill (664 m a. s. l.) in the background of the picture.

Fig. 3 – Land use/land cover in the model area in the year 2002; 1 – forests and shrubs, 2 – arable land, 3 – meadows, 4 – gardens, 5 – orchards (mostly abandoned), 6 – built-up areas, 7 – abandoned agricultural lands with herbaceous vegetation, 8 – abandoned agricultural lands with young woody vegetation, 9 – roads and other communications, 10 – pastures, 11 – other non-specified areas. Source: field mapping (2002).

Fig. 4 – View to the south on the highest point Mezivrata (713 m a. s. l.), landscape dominant hill with radio-television broadcaster.

Fig. 5 – Erosion gullies and soil removal on large blocks of arable lands caused by intensive rainstorms in the summer 2002. Soil erosion is a topical problem of the Czech agriculture.

(Pracoviště autorů: P. Brabec je absolventem Přírodovědecké fakulty UK v Praze a působí jako středoškolský profesor zeměpisu; e-mail: pavel.brabec@alej.cz. Z. Lipský – katedra fyzické geografie a geoekologie Přírodovědecké fakulty UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2; e-mail: lipsky@natur.cuni.cz.)

Do redakce došlo 5. 12. 2005

JAN KABRDA, VÍT JANČÁK

VLIV VYBRANÝCH POLITICKÝCH A INSTITUCIONÁLNÍCH FAKTORŮ NA ČESKÉ ZEMĚDĚLSTVÍ A KRAJINU

J. Kabrda, V. Jančák: *Impact of selected political and institutional factors on Czech agriculture and landscape.* – Geografie–Sborník ČGS, 112, 1, pp. 48–60 (2007). In this article, we focused on the influence of two institutional factors – EU subsidies and supports, and system of ownership and lease of agricultural land – on the state and changes of agriculture and land use in Czechia after its accession to the EU in 2004. This assessment was based on a series of questionnaires and interviews with farmers and other actors involved, conducted recently in two model regions: Český Brod in the fertile lowland of Central Bohemia; and Sněžné in less favoured natural conditions of the Bohemian-Moravian Highland. Firstly, we concentrated on market conditions, economic viability and effects of and problems related to the system of supports and subsidies destined for the Czech agricultural sector after 2004. Special attention was devoted to grassing. Secondly, we discussed the contrast between ownership and use of land – the fact that most of the Czech agricultural land is currently leased. We tried to define negative effects of this fact, both for farming and for landscape – e.g. uncertainty about the future, unwillingness to invest into leased plots, or weak relationship of farmers to land.

KEY WORDS: agriculture – subsidies – landscape – land ownership – land lease – Czechia – Český Brod – Sněžné.

Příspěvek je výstupem grantového projektu GAUK č. 258/2006/B-GEO/PrF „Vliv institucionálních faktorů na současné změny využití ploch v Česku“ a výzkumného záměru MŠM 0021620831 „Geografické systémy a rizikové procesy v kontextu globálních změn a evropské integrace“.

1. Úvod

Změny využití ploch a krajiny jsou významným předmětem studia geografie. U nás byly dosud zkoumány převážně pomocí kvantitativních metod – viz např. Bičík a kol. (2001) nebo Mareš a Štych (2005). Je pochopitelně nutné vědět, jak se krajina vyvíjí, jaké jsou trendy ve využití ploch. Nicméně samotný kvantitativní přístup není schopen vysvětlit proč (či spíše jak) se tak děje, jde hlavně „po povrchu“ fenoménů. Chceme-li znát skutečné příčiny a mechanismy změn, takzvané „hybatele“ („driving forces“, viz např. Jeleček 2002), musíme se snažit zjistit, jak konkrétně ke změnám docházelo. Jednou z cest dosažení tohoto cíle je obrátit svou pozornost k individuálnímu subjektu/aktérovi a sledovat, jaké faktory přispívají k jeho rozhodování. Proto je přínosné vnést do problematiky studia změn využití ploch více metod kulturní a behaviorální geografie a kvalitativního výzkumu tak, abychom mohli lépe porozumět motivacím, cílům a jednání konkrétních aktérů, ovlivňujících změny využití ploch a krajiny.

Hlavním cílem našeho příspěvku je tedy snaha upozornit na tuto metodologickou výzvu, a udělat první krok pro její naplnění. Změny krajiny jsou dnes

především výsledkem činnosti lidské společnosti. Plošně nejvýznamnější lidskou aktivitou je u nás stále zemědělství. Jeho stav a proměny v určitém regionu jsou dány 1. schopnostmi a znalostmi hospodářů, 2. místními přírodními a socio-ekonomickými podmínkami (úrodnost, polohová exponovanost), a 3. nastavením a fungováním politických nástrojů a obecně institucí. Uvedené faktory ovlivňují uvažování a rozhodování jednotlivých aktérů (zemědělců, vlastníků půdy, úředníků), a tak i fungování zemědělského sektoru a následně i strukturu krajiny a využití ploch. V tomto příspěvku se věnujeme třetí skupině z uvedených faktorů – politice a institucím. Vzhledem ke složitosti problému a omezenému rozsahu příspěvku jsme nicméně museli téma výrazně zúžit: Naším druhým cílem je tak hodnotit vliv vybraných politických a institucionálních faktorů na české zemědělství a potažmo krajinu v současnosti (po roce 2004, tj. po vstupu Česka do EU). Byly sledovány dva tyto faktory: 1. Dotace, podpory a programy směřující dnes do českého zemědělství, resp. vliv vstupu Česka do EU. 2. Vztah mezi vlastnictvím a užíváním zemědělské půdy, resp. rozpor mezi nimi.

Výzkum, založený na rozhovorech se zemědělskými hospodáři (viz kap. 2), byl prováděn ve dvou modelových územích (viz kap. 3). Rozsah problematiky neumožňuje dospět rychle k obecným závěrům; ve výzkumu bude nutno pokračovat i nadále, a tak postupně skládat mozaiku chování různých aktérů v krajině. I přes tuto nutnou parciálnost našeho výzkumu se v příspěvku pokusíme potvrdit či vyvrátit následující výzkumné hypotézy, vycházející z cílů práce: 1. Státní politika obecně spíše kopíruje působení přirozených (ekonomických) mechanismů, jež jsou primární, umožňuje zachovat či restrukturizovat hospodaření (využití ploch), ale není jeho prvním hybatelem. 2. Rozdrobená držba půdy na jedné straně, a její velkoměřítkové užívání na straně druhé, tj. fakt že většina půdy je pronajímána – to vše je v Česku faktorem často komplikujícím hospodaření i změny využití ploch. Ve svém příspěvku se zároveň pokusíme srovnat poznatky z obou sledovaných území, a také se pokusíme poukázat na některé rozdíly v chování různých typů (velikostí) farem.

2. Metodika a literatura

Literaturu a zdroje použité v tomto výzkumu lze rozdělit do tří okruhů. (A) Prostorovými procesy změn zemědělství, krajiny a využití ploch u nás se zabývali např. Jančák a Götz (1997) nebo Bičík a Jančák (2005), na Slovensku potom např. Spišiak a kol. (2005). V posledních letech byla mimoto publikována řada výzkumů, zabývajících se různými „institucionálními“ faktory působícími na zemědělství. Šlo zejména o problematiku držby půdy (např. Bandlerová, Maryšová 2003), transformaci zemědělství a přistoupení Česka do EU (např. Doucha, Blížkovský 2003) a následné proměny rámce podpor a dotací. Podobné studie vznikaly i na Slovensku (např. Blass 2003), či v jiných středoevropských zemích (např. Popp 2003; Kowalski, Dybowski 2003). Jen několik autorů se u nás nicméně pokusilo o skutečně hluboký a důkladný kvalitativní výzkum v zemědělství a využití ploch – např. Bielik (2003), Blížkovský, Grega (2003) a především ve své metodologicky vynikající a v tomto oboru nezvyklé sérii článků Hudečková, Lošťák (2003 a 2004).

(B) Poznatky o metodách a technikách vedení kvalitativního výzkumu a interpretace jeho výsledků jsme čerpali z několika dnes již „klasických“ knih žánru, např. Creswell (1994), Hai (ed., 2000) nebo Walmsley, Lewis (1993). (C) Informace o státní a evropské zemědělské politice, tj. dotacích, progra-

mech a podporách, o jejich nastavení a čerpání, jsou dostupné na internetu, zejména na stránkách Ministerstva zemědělství (www.mze.cz), Podpůrného a garančního rolnického a lesnického fondu (PGRLF, www.pgrlf.cz), Agentury SAPARD (www.sapard.cz) a Státního zemědělského intervenčního fondu (SZIF, www.szif.cz). Blíže o tomto viz kapitola 4 a tabulka 2.

Základem pro náš výzkum je série rozhovorů a dotazníků, pocházející ze širšího projektu. Bylo vedeno 10 rozhovorů a vyplněno 20 rozsáhlějších dotazníků se zemědělci a s dalšími relevantními aktéry (Zemědělská agentura – Pozemkový úřad apod.). Rozhovory i dotazníky byly tvořeny čtyřmi většími bloky, které pokrývaly jak otázky hospodářství a zemědělské praxe podniků, tak i problematiku území spojenou s chováním zemědělců v krajině: zemědělský podnik, dotační a podpůrná politika Česka a EU, vlastnické poměry (vč. pozemkových úprav) a vztah ke krajině (vč. ekologického zemědělství, agroturistiky, vnímání alternativních funkcí krajiny, její odolnosti proti přírodním rizikům, jejího vzhledu apod.). Výzkum byl prováděn na jaře a v létě 2006 ve 2 modelových územích – okolí Českého Brodu v Polabí a Sněžného na Vysočině (blíže kap. 3).

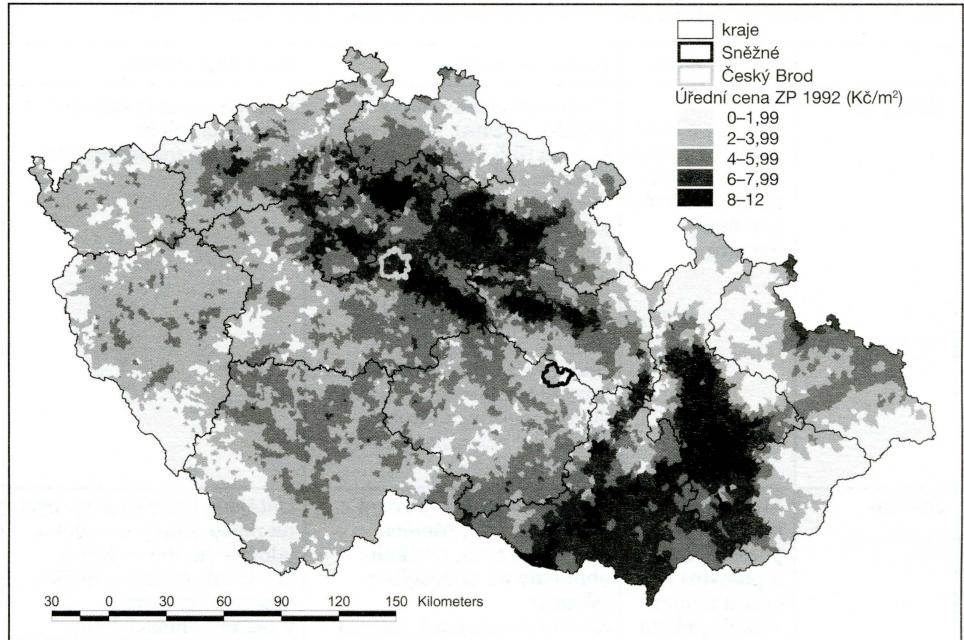
Podniky byly vybírány tak, aby byla pokryta celá škála velikostí a typů zemědělských podniků ve sledovaných územích, od malých doplňkových hospodářství (do 50 ha), přes klasické rodinné farmy (do 200 ha), až po větší družstva a obchodní společnosti (nad 1 000 ha). V regionu Sněžného byly sledovány i ekologické farmy, v regionu Českého Brodu zase podniky specializované na produkci ovoce a zeleniny. Do výzkumu se podařilo zařadit i rozlohou zřejmě největší zemědělský podnik Česka (cca 130 km² zemědělské půdy) se sídlem v okrese Žďár nad Sázavou, který kromě Českomoravské vrchoviny hospodaří i na jižní a severní Moravě, a má jak konvenční tak ekologické farmy.

3. Modelová území

Pro výzkum byla vybrána dvě modelová území v odlišných přírodních i socioekonomických podmínkách (viz obr. 1). Území jsou kontrastní, nicméně jedno mají společné – jsou tradičně zemědělská a toto postavení si dokázala udržet i po roce 1989.

Region „Český Brod“ svým vymezením odpovídá Obci s pověřeným obecním úřadem Český Brod. Na území o rozloze 150 km² žije 15 000 obyvatel. Region se nachází v úrodné Polabské nížině a je z většiny zorněn, zvláště v ploché severní části. Na jihu se krajina mírně zvedá a vlní až ke 400 metrů nad mořem, zaříznutá údolí říček jsou zalesněna. Úřední cena zemědělské půdy se pohybuje od 8 do 13 Kč/m². Území má dobré dopravní napojení na Prahu, jeho středem prochází I. železniční koridor a silnice I. třídy na Kolín, na severu se nachází dálnice D11, území je protkáno hustou sítí silnic. Region si udržel i po roce 1989 postavení významné zemědělské produkční oblasti, téměř veškerá zemědělská půda je zorněna a jen málo pozemků leží ladem, na osluněných jižních svazích jsou sady, pěstuje se zde i zelenina (blíže tab. 1 a Šíhová 2003). V území je zastoupena celá velikostní škála farem, od malých rodinných, přes střední (200–500 ha), po velká zemědělská družstva a obchodní společnosti.

Region „Sněžné“ se nachází v centrální části Žďárských vrchů a byl vymezen jako přírodně přibližně homogenní jednotka okolo největší obce Sněžné. Na území o rozloze 110 km² žijí 3 000 obyvatel. Úřední cena zemědělské půdy se pohybuje od 0,8 do 1,7 Kč/m², všechny katastry jsou zařazeny do méně příznivých

Obr. 1 – Poloha modelových území. Zdroj: LUCC Prague

oblastí (LFA, typ horská HA) a leží v CHKO Žďárské vrchy. Polovina území je zalesněna. V rámci zemědělské půdy mírně převažují trvalé travní porosty nad ornou půdou, většina orné půdy je ovšem využívána pro produkci krmiv (viz tab. 1). Region je z hlediska polarizace prostoru výrazně periferní, tradiční zemědělství si zde dodnes udrželo významné postavení. Narozdíl od řady jiných přírodně nepříznivých oblastí naší republiky zde téměř nenajdeme opuštěnou a nevyužívanou půdu, nicméně ekonomický tlak se přece jen projevil extenzifikací hospodaření, zatravňováním, poklesem významu rostlinné výroby a přechodem na pastvecký chov dobytka (Kabrda 2003). Velikostní struktura podniků je nevyrovnaná – od jihu do území zasahují pozemky již uvedeného největšího českého zemědělského podniku, dále jsou zde dvě větší zemědělská družstva, a pak již jen malí soukromí zemědělci. Chybí farmy střední velikosti (200–500 ha). V území je několik rodinných ekologických farem.

4. Výsledky řízených rozhovorů v modelových oblastech

4.1 Dotace a podpora směřující do českého zemědělství

Prvním faktorem, kterým se budeme zabývat, je fungování dotační a podpůrné politiky v českém zemědělství po vstupu do EU. Primární význam pro nás přitom mají ta opatření, jež přímo ovlivňují změny využití ploch, resp. vzhledu, fungování a ekologické odolnosti krajiny (tab. 2). Vyhneme se proto např. diskuzím o regulaci trhu, tj. o systému produkčních kvót a garantovaných výkupních cen, jež jsou jinak významnou součástí „Společné organizace trhu“ EU (viz www.szif.cz).

Tab. 1 – Přibližná struktura produkce sledovaných farem. Zdroj: vlastní šetření

	Využití ploch	Rostlinná výroba	Živočišná výroba
Český Brod	Téměř výhradně orná půda, případně sady, na horší půdě něco málo travních porostů	<p><i>Obilniny:</i> potravinářská pšenice (6 t/ha), sladovnický ječmen (5,5 t/ha), méně kukuřice (7 t/ha)</p> <p><i>Olejniny:</i> mák (1,5 t/ha), slunečnice (2,5 t/ha), hořčice, méně řepka olejka (3,5 t/ha) a soja</p> <p><i>Okopaniny:</i> řepa cukrovka; <i>Krmné plodiny:</i> kukuřice, pšenice, vojtěška</p> <p><i>Sady:</i> extenzivní i intenzivní, kmeny i polokmeny: jablka, školky ovocných stromů</p> <p><i>Plantáže:</i> zelenina, jahody a maliny, růže</p>	Býci na maso (ustájeno); Krávy na mléko (ustájeno); méně prasata a koně
Sněžné	Mírná převaha travních porostů (luk a pastvin) nad ornou půdou; v ekologickém zemědělství drtivá převaha travních porostů	<p><i>Krmné obiloviny:</i> ječmen (3,7 t/ha), žito, pšenice (4,5 t/ha), oves, triticále; obiloviny na podestýlku (slámu)</p> <p><i>Krmné směsi:</i> jetel, traviny na orné půdě</p> <p><i>Potraviny:</i> žito potravinářské a brambory (krmné i konzumní)</p>	Ustájeno i pastevecky: býci na maso, krávy na mléko, jalovice na maso; krávy bez tržní produkce mléka (pastevecky), ovce v režimu ekologického zemědělství, skot bez tržní produkce mléka v režimu ekologického zemědělství (pastevecky); méně prasata a koně

Co vyplynulo z terénního šetření? Většina zemědělců se shodla, že důsledky vstupu do EU pro ně byly mírně pozitivní. Evropský dotační systém znamenal pro zemědělce podstatné finanční přilepšení a řada z nich se tak po dlouhé době opět dostala do zisku. Na jednu stranu tak narostly dotace, na stranu druhou si ale většina farmářů stěžovala na snížení výkupních cen většiny produktů. „*Jakmile jsme začali pobírat přímé dotace, šli naši odběratelé o příslušnou částku dolů. Propad cen byl o 25 až 30 procent.*“, vyjádřil se jeden soukromý hospodář. „*Takže to vychází nestejno*“, doplnil ho jiný. Větší či schopnější farmáři byli ovšem schopni se s novou situací vyrovnat lépe, tedy mimo ty komodity, kde došlo k celkovému zhoršení (mléko) nebo které zaznamenávají dlouhodobé výkyvy (vepřové).

U většiny sledovaných „konvenčních“ podniků se dotace pohybovaly v rozmezí od 2 do 8 tisíc Kč na hektar zemědělské půdy a tvořily 10 až 20 procent obratu. Význam dotací je pochopitelně vyšší na Vysočině (viz dále), a to někdy až dvojnásobně. Větší farmy dostávají mírně vyšší objem prostředků na hektar (zvláště díky Operačnímu programu Rozvoj venkova a multifunkční zemědělství – dále OPRVMZ), nicméně tento rozdíl není příliš výrazný. Ekologické zemědělství je na dotacích téměř úplně závislé – dotace tvořily 50 až 80 procent obratu. Naopak u firem se sady či „plantážemi“ ovoce a zeleniny nepřesahovaly státní a evropské prostředky 10 procent obratu.

Co je ovšem podstatné, u většiny sledovaných podniků dotace přesahuje zisk. Důsledkem zvyšování dotací je tak zároveň rostoucí závislost na státní politice a na rozhodování úředníků a zvýšení pocitu nejistoty a nedůstojnosti. „*Postupně se stávám závislou na dotacích, a to mi samozřejmě vadí*“, vyjádři-

Tab. 2 – Hlavní dotace a podpory směřující do českého zemědělství po roce 2004, které mají přímý vliv na využití ploch a krajiny. Zdroj: www.mze.cz, www.sapard.cz, www.pgrlf.cz, www.szif.cz

A.	<i>Jednotné platby na plochu</i> (zjednodušené přímé platby, Single Area Payment Scheme - SAPS, blíže www.szif.cz , ze záruční sekce EAGGF) - dotace na hektar zemědělské půdy
B.	<i>Doplňkové platby z rozpočtu ČR</i> (Top-Up, blíže www.szif.cz) – dotace na len na vlákno, chmel, a vybrané plodiny na orné půdě (na hektar); a na chov přežívýkavců (na „velké dobytčí jednotky“)
C.	<i>Národní dotace ČR podle zákona 252/1997</i> (blíže www.mze.cz) – zejména C1 Podpora vybudování kapkové závlahy v ovocných sadech, chmelnicích a vinicích (dotace na hektar závlahy) C2 Podpora restrukturalizace ovocných sadů (dotace na hektar nově osázeného sadu) C3 Podpora pěstování bylin pro energetické využití (dotace na hektar těchto bylin)
D.	<i>Horizontální plán rozvoje venkova ČR pro období 2004–2006</i> (HRDP, neinvestiční, automatické, nárokové při splnění podmínek, blíže www.mze.cz , prostředky EU ze záruční sekce EAGGF), zejména: D1 Méně příznivé oblasti (LFA) a oblasti s ekologickými omezeními (E) – vyrovnávací příspěvek na hektar trvalých travních porostů, u LFA odstupňováno podle míry "nepříznivosti" D2 Agroenvironmentální opatření D2a Ekologické zemědělství (EZ) – vyrovnávací příspěvek na hektar orné půdy, trvalých travních porostů, trvalých kultur, zeleniny a speciálních bylin na orné půdě v režimu EZ D2b Ošetřování travních porostů – platba na hektar na údržbu luk a pastvin D2c Péče o krajinu: – zatravňování orné půdy (platba na hektar orné půdy) – tvorba travnatých pásů na svažitých půdách (platba na hektar pásu na orné půdě) – pěstování meziplodin (platba na hektar meziplodin na orné půdě) – trvale podmáčené a rašelinné louky (platba na údržbu hektaru louky) – biopásy (platba na hektar biopásu na orné půdě) D3 Zalesňování zemědělské půdy – podpora založení lesa na hektar zemědělské půdy, podpora péče o tento porost, a náhrada za ukončení hospodaření D4 Založení porostu rychle rostoucích dřevin pro energetické účely – dotace na založení porostu na hektar zemědělské půdy
E.	<i>Operační program Rozvoj venkova a multifunkční zemědělství</i> (OPRVMZ, investiční, projektové, nenárokové, blíže www.mze.cz , prostředky EU z orientační sekce EAGGF), zejména: E1 Prohlubování diverzifikace zemědělských činností E2 Obnova lesního potenciálu poškozeného přírodními kalamitami a požárem a zavádění příslušných ochranných preventivních opatření (ochrana a rekonstrukce lesa po kalamitách, prevence povodní a odstraňování škod) E3 Investice do lesů (lesní dopravní síť, úprava vodního režimu, návštěvnost a bezpečnost v lese, stroje na ekologickou a turistickou údržbu lesa) E4 Zalesňování zemědělsky nevyužívaných půd (dotace na hektar zalesněné neobhospodařované půdy a na péči o tyto nové lesy) E5 Pozemkové úpravy (geodetické práce, vytvoření nových pozemků, polní cesty, protierozní opatření, ÚSES) E6 Obnova potenciálu a zachování zemědělské krajiny (suché poldry a malé vodní nádrže, protipovodňové hráze, závlahová a odvodňovací zařízení) E7 Zajištění funkčnosti zemědělských vodních zdrojů (rybníky, nádrže, přelivy a výpusti, stavby k melioracím) E8 Diverzifikace zemědělských aktivit a aktivit blízkých zemědělství (agroturistika a volný čas, alternativní příjmy, využití alternativních zdrojů energie)

Tab. 2 – pokračování

F. SAPARD (předvступní, finanční prostředky vyčerpány v listopadu 2005, zbylé projekty propláceny z HRDP, blíže www.sapard.cz), zejména:
F1 Rekonstrukce skladovacích kapacit pro ovoce a zeleninu
F2 Podpora regionálních produktů (tradiční a ekologické výrobky)
F3 Meliorace a pozemkové úpravy (vyměřování a mapování pozemků, polní cesty, USES, protierozní opatření)
F4 Rozvoj a diverzifikace hospodářských činností, zajišťujících rozmanitost aktivit a alternativní zdroje příjmu (řemesla a obchod – doplňkové výroby a služby farmářů, agroturistika, alternativní zdroje energie, jezdectví apod.)
G. <i>Podpůrný a garanční rolnický a lesnický fond ČR</i> (PGRLF, blíže www.pgrlf.cz) – garance za úvěr a dotače části úroku z úvěru, zejména:
Zemědělec (investice, modernizace)
Půda (nákup nestátní zemědělské půdy za účelem hospodaření)
Mládí (podpora mladých zemědělců)

la se jedna majitelka prosperující farmy na Českobrodsku. U racionálně uvažujících farmářů to může v dlouhodobém horizontu ovlivnit způsob hospodaření: „*Bez dotací nemůžete hospodařit, a mě už nebaví být na nich závislá. Ráda bych byla v zisku i pokud se někde rozhodne, že žádné dotace nebudou. A tak mám v úmyslu vybudovat bioplynovou stanici, to co se vypěstuje spálit, a vyrábět elektřinu za 2,90 Kč. Budu na to mít 100 hektarů kukuřice, už to mám spočítané.*“

Prakticky všichni farmáři čerpají Jednotné platby na plochu (SAPS) a doplňkové platby z českého rozpočtu (Top-Up). Většina z nich navíc v průběhu posledních let použila služeb Podpůrného a garančního rolnického a lesnického fondu (PGRLF). Na Vysočině je průměrný objem dotací na hektar navyšován zejména podporou Méně příznivých oblastí (LFA) a Agroenvironmentálními opatřeními (zvláště Ošetřování travních porostů a Pěstování meziplodin). Obojí je součástí Horizontálního plánu rozvoje venkova (HRDP). Z něj směřují prostředky i do Ekologického zemědělství, jež bylo v regionu Sněžného zastoupeno několika rodinnými farmami s ovciemi a skotem bez tržní produkce mléka.

Z Operačního programu „Rozvoj venkova a multifunkční zemědělství“ (OPRVMZ) naopak čerpalo minimum podniků, a to pouze ty největší. Prostředky byly použity vesměs na modernizaci nejen techniky a strojového vybavení, ale také staveb a zařízení. Pro většinu malých farmářů byly ovšem prozatím, vzhledem k administrativní složitosti a náročnosti, lákavé miliony na investice nedostupné. Ukazuje se, že schopnost čerpat ze složitějších, na projektech založených programů, je ovlivněna jak vzděláním, umem a flexibilitou farmáře, tak časem, který je schopen administrativě věnovat. Větší podniky mají tu výhodu, že mohou zaměstnat osoby, jejichž jedinou náplní práce je starání se o dotace: „*V 90 procentech pracovní doby dělají dotace ty tři pracovnice, které mají na starost evidenci půdy*“. Malí soukromí zemědělci jsou na tom podstatně hůře, časem i schopnostmi: „*Operační program nevyužíváme, protože nemáme čas se s tím zabývat, a nedokážeme to.*“ Do budoucna by proto bylo vhodné nejen zjednodušení celého systému, ale zejména prohloubení poradenských, pomocných a podpůrných služeb pro zemědělce, zvláště ty malé: „*Školení sice bývají, jenže jsou taková všeobecná.*“ Nevyužita zůstala také některá opatření HRDP – ukázalo se, že pro většinu zemědělců jsou opatření typu Biopasy či Travnaté pásy na orné půdě administrativně i technicky náročná a sazby malé a nedostatečně motivující.

Pro nás nejpodstatnější je ale to, že byly málo využity dotace na zatravnění. Je to nakonec ale logické: Českobrodsko je stále vnímáno jako vysloveně

produkční oblast, kde pro zatravňování není místo: „*Je to škoda zatravňovat – nejlepší bonitu*“. A naopak v regionu Sněžného již byla většina méně kvalitní půdy zatravněna. Zatravňování probíhalo před vstupem do EU, a to jak s dotacemi, tak i bez nich. Pro většinu hospodářů nebyla možnost získat dotace výraznou motivací – hlavním důvodem jejich rozhodnutí byly ekonomické tlaky, tj. reálná nutnost extenzifikovat hospodaření: „*Je to nutné, zde nelze provozovat klasické zemědělství*“. Cást zemědělců hodlá v zatravňování i nadále pokračovat, prostě proto, že „*ornou půdu ani nepotřebujeme, vše stejně zkrmíme*“. Jiní se zatravňování stále podvědomě brání, neboť „*produkovan se musí, vždycky se to tu tak dělalo*.“ A konečně, řada zemědělců, zvláště ti větší, hodlají zatravňovat již jen marginálně, neboť jistý rozsah orné půdy potřebují nejen kvůli krmivům, ale i např. na obilí pro slámu na podestýlku apod. „*Je to taková ta nezbytná orná půda, která tu prostě v minimální míře musí být.*“ Vcelku tak lze říci, že, pokud nedojde k výrazným změnám v zemědělské politice, již nelze očekávat výraznější zatravňování ani na Českobrodsku ani v okolí Sněžného.

Typickým rysem socialistického zemědělství byla značná regionální niveliace intenzity i struktury produkce. Od roku 1989 dochází k růstu regionálních rozdílů, tj. ke specializaci zemědělských podniků a následně i využití ploch podle přírodních podmínek (Bičík, Jančák 2005). Tato specializace je v současnosti ovlivňována zejména přirozeným mechanismy – ekonomickými tlaky, konkurencí. Ty způsobují, že úrodné oblasti (zde Český Brod) zůstávají produkční, s vysokou intenzitou a značným zorněním. V méně úrodných podhorských a horských oblastech (zde Sněžné) naproti tomu roste význam živočišné výroby, zvláště pastvecké, klesá intenzita produkce, a orná půda je v nutné míře zatravňována a zalesňována.

Evropská unie a český stát se systémem dotací a podpor snaží tento ekonomicky i ekologicky příznivý trend zesílit. Slouží k tomu především dotace na travní porosty v LFA. Podobný výsledek má ale i oddělení dotací od produkce – přímé platby jsou vztáženy na plochu farmy (SAPS). Tento stav, kdy zemědělec dostává konstantní částku na hektar bez ohledu na plodinu či intenzitu, podporuje či alespoň umožňuje extenzifikaci v přírodně méně příznivých oblastech. Podobně i značná část opatření z HRDP a OPRVMZ je využívána přednostně v horských a podhorských regionech. Je to zejména ekologické zemědělství, péče o krajинu, zatravňování a zalesňování. Podobně i hodnocení investičních a modernizačních projektů z OPRVMZ upřednostňuje realizace některých staveb (jímky, hnojníště apod.) v přírodně citlivějších a zranitelnějších regionech. „*V posledním kole jsme žádali o výstavbu dvou senážních žlabů, jeden na farmě na Vysočině, tam jsme to dostali bez problémů, ten projekt je schválen. A v tom druhém projektu, prakticky totožném, jsme žádali o výstavbu žlabu na farmě na jižní Moravě, a tam jsme neuspěli. Je to dané tím, že ekonomika podniku a podobně, to vše je stejně, a potom opravdu rozhoduje umístění té stavby. Úspěšní jsme právě tady na Vysočině.*“ Politické nástroje tak podporují fungování přirozených ekonomických mechanismů; v realitě je proto působení těchto dvou základních hybatelů změn obtížně oddělitelné.

4. 2 Vlastnictví a užívání zemědělské půdy

Pro zemědělství klíčovou institucí je systém vlastnictví a pronájmu půdy. Pro Česko, podobně jako pro Slovensko (Bandlerová, Marišová 2003), je charakteristický rozpor mezi vlastnictvím a užíváním zemědělské půdy. Vlastnictví půdy je extrémně rozdrobené – na téměř 5 milionech vlastnických listů

je evidováno přes 15 miliónů parcel (Púda 2003). Protikladem k roztríštěnému vlastnictví je ale zcelené užívání zemědělské půdy, kdy 1 100 největších podniků nad 1 000 hektarů obhospodařuje 60 % půdního fondu (Púda 2003). Takto koncentrované a velkoměřítkové zemědělství u nás je důsledkem masivní kolektivizace za socialismu, a nezájmu o soukromé hospodaření po roce 1989. V důsledku je více než 90 % užívané zemědělské půdy pronajímáno (Púda 2003). V terénním šetření byl potvrzen ten fakt, že u soukromých farmářů (fyzických osob) je podíl vlastní půdy většinou vyšší (nejčastěji 10–50 %) než u právnických osob – obchodních společností (a.s., s.r.o.) a družstev. Ty si většinou pronajímají téměř 100 % půdy. U obchodních společností se ovšem stává, že půdu soukromě vlastní (a dále intenzivně nakupují) podílníci, majitelé či jednatelé firem, a následně ji pronajímají podniku. Rozdíly mezi hospodáři jsou ovšem značné a vypovídají o jejich rozdílných představách a schopnostech.

Většina hospodářů s tímto stavem není spokojena. „*Lépe by bylo vlastnit*“, říkají, protože „pronájem půdy je nejistota“. „*Téměř veškerou půdu pronajímáme, což nám nevyhovuje. Obáváme se dalšího růstu nájmů. Raději bychom hospodařili na vlastním, ale nejsou peníze.*“ Menší farmáře, zdá se, tento problém tíží poněkud více než ty větší. Pouze několik zemědělců se vyjádřilo v tom smyslu, že jim převaha pronajímané půdy vyhovuje, neboť „*nájemné není velké a nemáme peníze uložené v mrtvém majetku*“.

Velikost držby půdy (vlastnického listu) se přitom pohybuje řádově v hektarech. Větší podniky tak pronajímají půdu od řádově stovek či dokonce tisíců vlastníků. To pochopitelně představuje značnou administrativní zátěž. A navíc, většina zemědělců nejenže hospodaří převážně na pronajímané půdě, ale část této půdy si dále vyměňuje s ostatními farmáři za účelem prostorového zcelení pozemků. „*Hospodaříte na půdě kterou nepronajímáte a nehospodaříte na půdě kterou pronajímáte.*“ To vše má několik zásadních, a vesměs negativních důsledků:

1. Pronájem půdy vytváří nejistotu do budoucna, a následně nezájem o investice do vzdělávání a zlepšování půdy. „*Je vždy lepší hospodařit na svém, člověk potom alespoň ví, že může investovat do budoucnosti.*“, vyjádřil se jeden farmář. A druhý ho doplnil: „*Smlouvy máme na jeden až pět let, což přináší spoustu problémů – nemůžeme si být jisti tím, že za pět let budeme moci využívat pole, do kterého jsme investovali chemizací či melioracemi.*“ Při následných dotazech na možnost provádění úprav půdy, směřujících také k větší estetičnosti či ekologické odolnosti krajiny, byly odpovědi nejčastěji ve stylu „*ano, ale jedině na svém, nikdy na cizím.*“ Tím je prohlubován obecný problém postsocialistických společností a ekonomik – malý vztah k majetku, k půdě a ke krajině. Důsledky v podobě ekologické devastace a estetické zanedbanosti krajiny vidíme stále ještě téměř na každém kroku.
2. Spolu s budoucím otevřením trhu s půdou v Česku pro cizince – občany EU, vzniká obava z růstu cen zemědělské půdy, resp. ze spekulativních nákupů půdy za účelem nikoli hospodaření, ale bohatnutí na dotacích, či dokoncě vydírání farmářů při pronájmu. Proto většina hospodářů deklarovala snahu o nákup půdy, což ovšem vesměs narází jednak na nedostatek financí, a někdy také na neochotu vlastníků (restituentů) půdu prodat. Tato neochota bývá jak racionální (očekávání růstu cen půdy), tak i iracionální (lpění na navrácené půdě po předcích). Mnozí zemědělci se proto omezovají na nákup půdy od státního Pozemkového fondu; a většina malých hospodářů či méně flexibilní (schopné) subjekty (klasicky družstva) půdu nenačupovaly vůbec či jen po hektarech.

3. Nepřehledná mozaika vlastnických a nájemních vztahů do jisté míry komplikuje změny ve využití ploch i v krajině jako celku. Tak například převod půdy z orné na travní porost by měl znamenat minimálně souhlas vlastníka, nebo i sepsání nové nájemní smlouvy. Řada parcel je přitom vlastněna mnoha vlastníky (jako světový extrém se udává parcela v katastru Liptovská Ondrášová na Slovensku, o rozloze 170 m², ve společném vlastnictví 120 lidí – Bogaerts a kol. 2002), což celou situaci ztěžuje. Někdy mají vlastníci půdy iracionální požadavky - „*jeden majitel si dal do smlouvy vyloženě požadavek, že se z toho nesmí udělat pastvina*“. Jindy vlastníci obstrukují při výměnách pronajímaných pozemků. Nedá se nicméně říci, že jde o plošný jav, spíše se jedná o izolované případy: „*Samozřejmě, určití jedinci se najdou, ale neřekl bych, že by majitelé obecně bránili změně kultury.*“

Komplexní pozemkové úpravy, jelikož se týkají pouze vlastnických vztahů, a jsou náročné na realizaci, nejsou schopny tento problém posunout výrazněji dále. Proto je řešení stále v nedohlednu, a s ním i otázka slabého vztahu k půdě a hospodaření u nás.

6. Závěr

Cíle tohoto příspěvku byly dvojí. Zaprvé jsme se pokusili ukázat význam kvalitativního přístupu pro výzkum změn krajiny a využití ploch. V tomto oboru zatím převládal spíše kvantitativní přístup, ať už statistický či prostorový, kterým ovšem stěží dojdeme k pochopení procesů, ke kterým dochází v tak složitému systému jako je kulturní krajina. Pokud chceme skutečně poznat, jakými mechanismy dochází ke změnám využití ploch, musíme se přiblížit k aktérovi – zde zemědělci – jako skutečnému „hybateli změn“. A právě tady leží důvod pro použití „měkčích“, kvalitativních přístupů.

Naším druhým cílem bylo ukázat, jak dva vybrané institucionální faktory – zemědělská dotační a podpůrná politika a systém vlastnictví a užívání půdy – ovlivňovaly zemědělství a následně využití ploch a krajinu v Česku po roce 2004, po vstupu do EU. Empirickou základnu tvořily rozhovory a dotazníky se zemědělci a dalšími relevantními aktéry ve dvou kontrastních modelových územích – Českobrodsko v Polabí a okolí Sněžného na Vysočině. Tato data pocházela ze širšího projektu, který se dále zaměřoval na vztah hospodáře ke krajině a k jejím alternativním funkcím – ekologickému zemědělství, agroturistice, rekreaci a estetice, ochraně před přírodními a „polopřírodními“ riziky (povodně, eroze) apod.

V první části příspěvku jsme hodnotili současný vliv dotační a podpůrné politiky na české zemědělství a krajinu. Ukázali jsme, že nárůst dotací po vstupu Česka do EU byl do určité míry kompenzován poklesem výkupních cen, a že vede k „plízivému“ růstu závislosti zemědělců na politických a jejich rozhodování. Načrtli jsme, jak vyšší objem dotací na Vysočině, plynoucí zejména skrze HRDP, umožňuje zachování zemědělství, ale v redukovane (extenzifikované) podobě. Snažili jsme se zdůraznit, že čerpání prostředků ze složitějších, na projektech založených programů (např. OPRVMZ) je značně omezené, a daří se spíše větším farmářům, kteří mají dostatečné kapacity a schopnosti pro administrativu. Podobně zůstala z větší části nevyužita i některá opatření HRDP, jež jsou technicky náročná a nedostatečně dotovaná – jedním slovem neutraktivní.

Dospěli jsme k závěru, že hlavním (primárním) důvodem pro zatravňování a obecně extenzifikaci v horších přírodních podmínkách (zde Sněžné) nebyly ani

tak dotace, ale spíše přirozené ekonomické tlaky. Dotace měly spíše význam podpůrný, umožnily udržet hospodaření. Obecně je nicméně obtížné oddělit působení politických (institucionálních) a přirozených (ekonomických) faktorů. Jejich vlivy se totiž navzájem překrývají, ačkoli někdy se doplňují, resp. znásobují (HRDP), zatímco jindy působí proti sobě, resp. se „odečítají“ (LFA, SAPS, částečně OPRVMZ). Lze tedy říci, že výzkum hypotézu 1 (viz kap. 1) spíše potvrdil, nicméně abychom mohli vliv obou faktorů „oddělit“, bude nutné se dále a hlouběji zabývat motivacemi a rozhodovacími procesy farmářů.

Druhým tématem byl vztah, resp. rozpor mezi vlastnictvím a užíváním zemědělské půdy. Pro Česko je charakteristická velká roztríštěnost držby půdy a naopak její extrémně zcelené užívání, tj. značný (90%) podíl pronajímané půdy. Ukázali jsme, že hospodáři s tímto stavem vesměs nejsou spokojeni, nicméně až na výjimky také nejsou schopni s ním nic dělat. Důsledkem tohoto rozporu, a mnohdy dokonce chaosu v prostorových a nájemních vztazích, je jednak nejistota do budoucnosti, a jednak následná neochota investovat do půdy, vzdělávat ji, či na ni provádět opatření směřující k větší ekologické stabilitě či estetičnosti.

Naší představou bylo (viz hypotéza 2, kap. 1), že jedním z důsledků je také komplikace změn ve využití ploch, tj. např. při převodech orné půdy na travní porosty. Tato hypotéza se nepotvrdila. Je sice pravda, že jsou takové převody na pronajímané půdě komplikovanější, a že se určité specifické příklady obstrukcí vlastníků objevily, nicméně ve většině případů se vše řešilo prostou dohodou majitele a uživatele pozemků. Pronájem půdy tak představuje do budoucna riziko, ovšem toto není spojeno s omezením změn využití ploch, ale spíše s hrozbou růstu nájmů, prodeje půdy cizincům, případně s obecnými problémy nedostatečného vztahu k půdě a hospodaření u nás.

Literatura:

- BANDEROVÁ, A., MARYŠOVÁ, E. (2003): Importance of ownership and lease of agricultural land in Slovakia in the pre-accession period. *Zemědělská ekonomika*, 49, č. 4, s. 213–216.
- BIČÍK, I., JANČÁK, V. (2005): Transformační procesy v českém zemědělství po roce 1990. Monografie. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 96 s.
- BIČÍK, I., JELEČEK, L., ŠTĚPÁNEK, V. (2001): Land Use Changes and Their Societal Driving forces in Czechia in 19th and 20th Centuries. *Land Use Policy* 18, č. 1, s. 65–73.
- BIELIK, P. (2003): SWOT analysis of Slovak farms in the pre-accession period to the EU. *Zemědělská ekonomika*, 49, č. 8, s. 352–356.
- BLASS, G. (2003): Diversification of individual farms in Slovakia with regard to production use patterns and level of income. *Zemědělská ekonomika* 49, č. 1, s. 1–7.
- BLÍŽKOVSKÝ, P., GREGA, L. (2003): Qualitative analysis of the EU members positions under the CAP reforms. *Zemědělská ekonomika* 49, č. 10, s. 453–459.
- BOGAERTS, T., WILLIAMSON, I. P., FENDEL, E. M. (2002): The role of land administration in the accession of Central European countries to the European Union. *Land Use Policy*, 19, č. 1, s. 29–46.
- CRESWELL, J. W. (1994): Research Design: Qualitative and Quantitative Approaches. SAGE Publications, Thousand Oaks, London, New Delhi, 228 s.
- DOUCHA, T., BLÍŽKOVSKÝ, P. (2003): Readiness of the Czech agriculture for the EU Accession. *Zemědělská ekonomika*, 49, č. 2, s. 53–61.
- HAI, I. (ed.) (2000): Qualitative Research Methods in Human Geography. Oxford University Press, South Melbourne, Victoria, Australia, xxvi+223 s.
- HUDEČKOVÁ, H., LOŠTÁK, M. (2003): Preparation and implementation of the Programme SAPARD: Who might be winners and losers. *Zemědělská ekonomika*, 49, č. 12, s. 547–556.

- HUDEČKOVÁ, H., LOŠTÁK, M. (2004): SAPARD: experiences and challenges for the future. Zemědělská ekonomika, 50, č. 4, s. 152–160.
- JANČÁK, V., GÖTZ, A. (1997): Uzemní diferenciace českého zemědělství a její vývoj. KSGRR PřF UK, Praha, 81 s.
- JELEČEK, L. (2002): Historical development of society and LUCC in Czechia 1800–2000: major societal driving forces of land use changes. In: Bičík, I. et al. (eds.): Land Use/Land Cover Changes in the Period of Globalization. Proceedings of the IGU-LUCC International Conference, Prague, 2001. KSGRR PřF UK, Prague, s. 44–57.
- KABRDA, J. (2003): Faktory ovlivňující vývoj využití ploch v kraji Vysočina od poloviny 19. století. Magisterská práce. KSGRR PřF UK, Praha, 112 s. + přílohy.
- KOWALSKI, A., DYBOWSKI, G. (2003): Problems of Polish agriculture in the process of integration with the EU. Zemědělská ekonomika 49, č. 3, s. 133–137.
- LUCC Prague: databáze grantového projektu GAČR č. 205/05/0475 „Hybné sily změn diferenciace využití ploch Česka a sousedních zemí. Perspektivy po přijetí do EU.“ Řešitel doc. RNDr. Ivan Bičík, CSc.
- MAREŠ, P., STYCH, P. (2005): Historical changes of Czech landscape 1845–2000 and their natural and social driving forces studied at different spatial levels. In: Milanova, E. a kol. (eds.): Understanding Land-Use and Land-Cover Change in Global and Regional Context. Science Publisher, Inc., Enfield, NH, USA, p. 107–134.
- Ministerstvo zemědělství, Mze, www.mze.cz.
- Podpůrný a garanční rolnický a lesnický fond, PGRLF, www.pgrlf.cz.
- POPP, J. (2003): The preparation of Hungarian agricultural policy for the EU accession. Zemědělská ekonomika, 49, č. 2, s. 87–93.
- Půda 2003. Situační a výhledová zpráva. MZe ČR, 2003, www.mze.cz.
- SAPARD, www.sapard.cz.
- SPIŠIAK, P. a kol. (2005): Agrorurálne štruktúry Slovenska po roku 1989. Geografika Bratislava, Bratislava, 184 s.
- Státní zemědělský intervenční fond, SZIF, www.szif.cz.
- SICHOVÁ, T. (2003): Mikroregion Českobrodsko. Seminární práce. KSGRR PřF UK, Praha, 49 s.
- WALMSLEY, D. J., LEWIS, G. J. (1993): People and Environment: Behavioural Approaches in Human Geography. Second Edition. Longman Group UK Ltd., Harlow, Essex, England, xii+290 s.

S u m m a r y

IMPACT OF SELECTED POLITICAL AND INSTITUTIONAL FACTORS ON CZECH AGRICULTURE AND LANDSCAPE

This article had two objectives. Firstly, we tried to demonstrate the importance of qualitative approach for research into landscape and land use changes. Until now, quantitative approach, either statistical or spatial, prevailed in this field. Indeed, quantitative methods were helpful in determining basic trends and patterns. However, they are not very useful for explanation / understanding of the processes which occur in the complex system of cultural landscape. If we want to identify mechanisms changing land use, we have to study behaviour and decision making of actors – farmers – as basic “drivers” of changes. Here lies the reason for using “softer” qualitative methods in our research.

Our second aim was to show how the two chosen institutional factors – agricultural policy of subsidies and supports, and system of ownership and lease of agricultural land – have influenced agriculture and consequently land use and landscape of Czechia after its accession to the EU in 2004. The research was based on a series of interviews and questionnaires with farmers and other actors involved in two contrasting model areas – Český Brod in fertile lowland and Sněžné in naturally less favoured highland. These data were derived from a wider project which focused also on relationship of farmers to landscape and perception of its alternative functions – ecological farming, agro-tourism, aesthetics and recreation, and protection against (semi-)natural risks (floods, erosion etc.).

In the first part of this article, we assessed the influence of current EU supports and subsidies on Czech agriculture and landscape. We demonstrated that the increase in subsidies after our accession to the EU was to some extent counterbalanced by a decrease of purchase prices, and that it has led to a “creeping” growth of dependence of farmers on

policies and politics. We showed how the higher volume of subsidies in Vysočina region, flowing especially from the HRDP (Horizontal Rural Development Programme), enables to maintain agriculture there, but in a reduced / extensified form. We tried to stress that drawing funds from more complex, project-based programs as OPRDMA (Operational Programme Rural Development and Multi-functional Agriculture) is limited. Only larger farmers with higher administrative capacities and capabilities succeed in drawing these funds. Similarly, several measures from the HRDP were not used to a larger extent, as they were technically complicated and insufficiently subsidized - in other words, unattractive.

We came to the conclusion that grassing and more generally extensification in worse natural conditions (here Sněžné) was mainly (primarily) caused by natural economic pressures and not by the opportunity to receive subsidies. The importance of subsidies was more a supportive one; they enabled to maintain agriculture there. Nevertheless, on a general level, it is very difficult to separate impacts of political (institutional) and natural (economic) factors. In fact, they mutually overlap. Sometimes, they complement or "multiply" each other (e.g. HRDP); other times, they act against each other, or can be "subtracted" (e.g. LFA – Less Favoured Areas, SAPS – Single Area Payment Scheme, or partly OPRDMA as well). Further research will be needed to separate the influence of institutional and economic factors. This research must be more focused on motivations and decision making of farmers.

The second issue of this article was the relationship, or contradiction, respectively, between the ownership and use of agricultural land. In Czechia, a great fragmentation of land ownership on the one hand and an extreme concentration of land use on the other hand are characteristic. As a result, 90 % of land are leased. We showed that the farmers are not satisfied with this state but most of them are not able to do anything to change it. This contrast, and sometimes even chaos in spatial and administrative tenancy relations, has several consequences: the farmers are uncertain about their future and therefore unwilling to invest into land to improve it or to carry out measures aiming at a better ecological stability or aesthetics.

Before our research we presumed that one of the consequences of this contradiction was also complication in land use changes. We thought that the owners could for example refuse to change arable land into permanent grassland, or that administrative and legal complications connected to tenancy would make it more difficult to change the use of a plot. This assumption was not proved. On the one hand, land use changes are really more difficult on leased land, and several specific examples of obstructions did occur, but, on the other hand, it was not a general trend. In most cases, possible problems were easily solved by an agreement between the landowner and the farmer. Thus, land lease constitutes a problem for the future, but this is not connected with constraining land use changes, but with a threat of growing rents, of selling land to foreigners, and with general problems of a weak relationship of Czech farmers to the land and farming at all.

Fig. 1 – Location of model areas. Key: regions, official prize of agricultural land (in CZK/m², in 1992). Source: LUCC Prague.

Autoři děkují studentům geografie na PřF UK, T. Šíchové a J. Kůsovi, za pomoc při terénním šetření.

(Pracoviště autorů: katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2; e-mail: kabrda@seznam.cz, jancak@natur.cuni.cz.)

Do redakce došlo 28. 9. 2006

ROZHLEDY

ZDENĚK LIPSKÝ, DUŠAN ROMPORTL

TYPOLOGIE KRAJINY V ČESKU A ZAHRANIČÍ: STAV PROBLEMATIKY, METODY A TEORETICKÁ VÝCHODISKA

Z. Lipský, D. Romportl: *Landscape typology in Czechia and abroad: state of the art, methods and theoretical basis.* – Geografie–Sborník ČGS, 112, 1, pp. 61–84 (2007). – The main goal of this paper is to introduce the importance of landscape typology in present times when many landscapes are exposed to dynamic human impacts such as land use changes, urbanization, intensive agriculture, forestry or industrialization. Different approaches to landscape typology in Czechia and other European countries as well as relations of landscape typology to landscape character assessment and the European Landscape Convention are discussed. A requirement of a new exact and applicable landscape typology is a great challenge for Czech geographers.

KEY WORDS: landscape typology – types of natural landscapes – types of cultural landscapes – division – Czechia.

1. Úvod

Třídění, klasifikace a typologie krajiny patří mezi hlavní úkoly krajinné ekologie jakožto základní i aplikované vědecké disciplíny. Stejný cíl včetně mapového vyjádření krajinných typů si klade i geograficky zaměřený výzkum krajiny. Jedná se přitom o úkol s nejednoznačným přístupem a s různými výsledky řešení. Kulturní krajina představuje celek natolik mnohovrstevný a zároveň komplexní, že i jeho teoretické uchopení jako předmětu vědeckého studia je značně obtížné. Nutno přiznat, že česká geografie zůstává v tomto směru zatím hodně dlužna potřebám rozvoje disciplíny i praktickým požadavkům vycházejícím z plánovací, uživatelské a ochranářské sféry. Dosavadní pokusy o přehledné vymezení typů krajin na našem území a jejich praktické využití vycházely většinou od negeografií (např. Michal, Löw 2003; Hadač 1982).

Klasifikace a typologie krajiny, vymezení krajinných regionů a krajinných typů, má být krokem vedoucím k usnadnění studia krajiny i rozhodování o její ochraně a racionalním využívání. Typologie krajiny tak může zejména odpovědným osobám v decisní sféře umožnit orientaci v množství konkrétních případů, poskytnout přehled o územním rozložení, četnosti, míře ohrožení a naléhavosti ochrany krajinných typů na území státu nebo konkrétního regionu, velkého územního celku nebo např. povodí. Klasifikace a vymezení krajinných typů má bezprostřední vazbu na hodnocení a ochranu krajinného rázu. V praxi by měla patřit mezi neopominutelné podklady pro různé formy krajinného plánování – především územní plánování na úrovni velkých územních celků, ale i komplexní pozemkové úpravy, revitalizační a další krajintovná opatření. Každý typ krajiny je totiž přírodními i socioekonomickými podmínkami determinován k určitému způsobu využívání a utváření. Pláno-

vání a využívání kulturní krajiny jako mnohorstevného celku by tak mělo přihlížet ke všem typologickým a regionálním specifikům krajiny.

Určité praktické a legislativní rámce pro typologii krajiny jsou obsaženy v zákoně č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, který definuje krajinný ráz, potřebu jeho hodnocení a ochrany. Naléhavost zpracování národní typologie krajiny nevychází jen z nutnosti zajistit kvalitní podklady pro krajinné plánování a ochranu krajiny, ale nově také ze závazků vyplývajících z Evropské úmluvy o krajině (Council of Europe 2000).

2. Česká a evropská krajina jako přírodní a kulturní dědictví

Množství krajinných typů na Zemi, na evropském kontinentu i v rámci Česka souvisí s krajinnou heterogenitou, která je základním atributem krajiny. Krajina je trvale utvárena působením přírodních procesů, k nimž v kulturní krajině dlouhodobě přistupuje vliv trvale usazeného člověka, usilujícího o využívání a podmanění jejích zdrojů. Původní, převážně lesní „divočina“ byla v Evropě během holocénu postupným osídlením a kultivací přeměněna v mozaiku kulturních, polopřirozených a přirodě blízkých až přirozených ploch využívaných člověkem různou intenzitou. Přírodní krajina s převahou klimaxových společenstev směrujících vývojově k rovnovážnému stavu s abiotickými podmínkami prostředí se změnila v krajinu vysoko heterogenní a ekologicky nestabilní.

Intenzita antropogenního vlivu byla dána historickým vývojem konkrétního území a do značné míry omezena právě jeho přírodními podmínkami. Z území Evropy i Česka tak známe řadu případů, kdy se v některých oblastech v historii několikrát vyštídalý přírodní ekosystémy, jež často dospěly do klimaxového stadia, a různé typy osídlení a antropogenního využití krajiny. Tyto vrstvy pocházející z různých časových období – byť překrývané dalšími a výraznějšími – zanechaly své stopy i v současné krajině a připomínají tak slovy Múchera a kol. (2003) „tahy mnoha štětců na starověkém plátně“.

Z principu trvale probíhajících změn v krajině vycházejí dva koncepty, formulované v 90. letech 20. století: „ephemeral landscape“ a „transitional landscape“. Pojem „transitional landscape“, doslova „přechodná krajina“ (Björklund 1996), interpretuje krajinu jako kontinuální proces toků energie a materiálu, které utvářejí a stále mění její strukturu. Brassley (1997), autor pojednání efemerní krajiny, argumentuje zase tím, že dočasné a pomíjivé prvky v krajině, ať už přírodní nebo antropogenní povahy, mají rozhodující vliv na vzhled a vnímání krajiny. Uvnitř trvalejší, relativně stabilní krajinné struktury (např. horská pásma, roviny a říční údolí) existuje efemerní krajina, která se více nebo méně permanentně mění. Je nesporné, že např. změny v zemědělských technologiích, jako je způsob orby, sklizně obilí a slámy nebo zavedení nových plodin, mají za následek okamžité změny ve vzhledu celých zemědělských krajin. Tyto efemerní prvky se zvláště působivě uplatňují v uměleckém vnímání krajiny a s oblibou je zaznamenávají malíři a fotografové – krajináři.

Česká krajina patří díky bohatství a rozmanitosti abiotických, biotických, socioekonomických i historických prvků k významným součástem evropského kulturního a přírodního dědictví. Přírodní predispozicí a historickým vývojem se na území naší republiky vyvinula řada regionálně odlišných, svébytných typů venkovské, ale i urbanizované kulturní krajiny. Rozmanitost a pestrost krajiny, charakterizované její mozaikovitostí a na vyšší hierarchické úrovni množstvím krajinných typů a subtypů, se v evropské krajině zvyšovaly za vý-

znamného přičinění člověka až do 18. století. Tehdy, v období barokní, ale někde již i romantické krajiny, dosáhly spolu s biodiverzitou svého maxima. S nástupem průmyslové revoluce, používáním průmyslových hnojiv a stále těžších a výkonnéjších zemědělských strojů, začíná velkoplošná nivinizace hospodaření v krajině, sjednocování hospodářských systémů a pozvolné smazávání regionálních rozdílů. V lesích začínají přibližně ve stejné době výrazné negativní zásahy přeměnou původních listnatých a smíšených lesů na jehličnaté, především smrkové monokultury. Srovnatelný význam mělo velkoplošné odvodňování, regulace a napřimování vodních toků, zemědělská rekultivace rašeliníšť a mokřadů. V 19. století v české krajině bezvýhradně dominovala orná půda, ale stále tu ještě zůstávala pestrá mozaika malých políček s rozmanitou skladbou pěstovaných plodin. Této mikrostruktury krajiny, která udržovala kromě biodiverzity i tradiční ráz české venkovské krajiny, zasadila smrtelnou ránu až socialistická kolektivizace ve 2. polovině 20. století. Zarážející je zejména unifikace zemědělské krajiny jako velkovýrobního prostoru s preferencí pouze jediné, a to výrobní funkce (Lipský 2005). Výměra trvalých travních porostů klesla pod kritickou mez 10 % (z celkové výměry státního území).

V posledních dvou desetiletích se česká krajina v souladu s evropským trendem vývoje stává dějištěm dvou rozdílných skupin procesů. Na jedné straně dochází v marginálních, zemědělsky, rekreačně a industriálně nezajímatelných oblastech k poklesu intenzity antropogenních aktivit a odlivu ekonomicky aktivních obyvatel. Mnohé krajiny jsou však vystavené dynamickému vlivu lidské společnosti, ať už jde o urbanizaci, zemědělskou výrobu a lesní hospodářství, výstavbu dopravních sítí nebo znečišťování prostředí.

Skutečnost, že naše kulturní krajina a vůbec většina evropských krajin jsou výsledkem činnosti člověka, je zároveň činí velmi náchylnými ke změnám. Rychlé změny ve využívání krajiny mění celou škálu jejich klíčových vlastností. Vedle energomateriálových toků, biodiverzity a ekologické stability je to i změna krajinného rázu a typu krajiny. Řada regionálních typů krajin na evropské i národní úrovni již zanikla nebo jsou v současné době velmi ohroženy. Nizozemský krajinný architekt Meeus, autor první panevropské typologie kulturních krajin našeho kontinentu, uvádí hlavní procesy, které dnes ohrožují kontinuitu kulturní krajiny: intenzifikace zemědělství, marginalizace a opuštění zemědělského obdělávání, rozšiřování měst, procesy urbanizace a suburbanizace, unifikace staveb, materiálů a technologií (globalizace), rozvoj dopravní infrastruktury, turistika a rekreace, těžba surovin (podle Meeuse 1995).

Zmíněné procesy a tlaky na krajinu mají za následek úbytek jejích přírodních a kulturních hodnot, smazávání regionálních rozdílů, snížení biodiverzity a oslabení vztahu mezi člověkem a krajinou. Současný vývoj využívání krajiny charakterizují dvě protichůdné tendenze: intenzifikace a marginalizace či extenzifikace zemědělství. Oba tyto procesy vedou k poklesu krajinné diverzity a zmenšování rozdílů mezi krajinnými typy vytvořenými dlouhým historickým vývojem. Evropské kulturní krajiny typu bocage, montados, coltura promiscua nebo kampen ztrácejí svůj charakter – rozptýlené stromy a keře, živé ploty a polopřirozené biotopy. Horské a vrchovinné oblasti se potýkají s přerušením staleté kontinuity zemědělského obdělávání.

Důležitou otázkou tak zůstává, jak zajistit, ochránit a v některých případech i třeba zrestaurovat estetické, přírodní a kulturní hodnoty těchto krajin uprostřed neustálých změn a tlaků, které na ně působí. Problém ohrožení a riziko trvalé ztráty krajinných hodnot se odráží i ve formulování současných po-

litických dokumentů, jako je Evropská strategie biologické a krajinné rozmanitosti (Council of Europe 1996) a Evropská úmluva o krajině (Council of Europe, 2000). Současná ochrana krajiny řeší vážné dilema. Ve smyslu klasické ochrany by měla udržovat určitý neměnný stav a krajinnou scenérii, které jsou výsledkem specifické činnosti člověka a odrážejí historicky a ekonomicky podmíněné využívání přírodních zdrojů. V tom případě by požadavek ochrany krajiny zahrnoval i nereálné cíle ochrany dřívějších způsobů hospodaření v krajině. To je možné pouze na omezených plochách, v jakýchsi skanzenech krajiny. Celoplošně se ochrana krajiny musí zaměřit na aktivní management a připustit probíhající změny krajiny, někdy i za cenu změny tradičního krajinného rázu.

Problémy péče o kulturní krajину nebo přímo jejího ohrožení se netýkají pouze Česka nebo postkomunistických zemí s přerušenou tradicí vlastníků půdy, ale prakticky všech zemí s vysokým podílem člověkem pozmeněných krajin. Na celoevropské úrovni tak vznikly projekty řešící rozdílné přístupy krajinného plánování, hodnocení krajinného rázu, iniciativy pro užší přeshraniční spolupráci při formulování obecných krajinných politik i konkrétních územních plánů. Příkladem může být evropský projekt ELCAI (European Landscape Character Assessment Initiative), mezi jehož cíle mimo jiné patří srovnání národních metodik hodnocení krajinného rázu a vytvoření jeho celoevropské klasifikace.

3. Typologie krajiny a Evropská úmluva o krajině

Evropská úmluva o krajině (Council of Europe 2000) přijatá na ministerské konferenci ve Florencii v říjnu 2000 představuje v současnosti nejvýznamnější evropský dokument o ochraně krajiny. Česká republika podepsala úmluvu 28. listopadu 2002, v platnost pak vstoupila 1. října 2004 po ratifikaci parlamentem a podpisu prezidentem republiky. Do listopadu 2005 se stalo smluvními stranami této úmluvy 19 evropských států, dalších 13 ji podepsalo a připravuje se k její ratifikaci. V rámci Evropské unie se připravuje její přijetí v podobě nové právní normy.

Snad poprvé se v celoevropském měřítku stala předmětem zájmu nejen krajina přírodní, ale i kulturní. Významné je, že „úmluva se vztahuje na celé území států (smluvních stran) a pokrývá přírodní, venkovské, urbánní i příměstské oblasti“ a „vztahuje se jak k typům krajiny, které lze považovat za význačné, tak i k typům běžným i typům degradovaným.“ Z textu úmluvy tak jasné vyplývá potřeba zájmu a péče o celé spektrum typů krajin, od fragmentů reprezentujících původní „divočinu“ přes běžnou venkovskou krajину až po krajinu extrémně industrializovanou či urbanizovanou.

Každý signatář Evropské úmluvy o krajině zakotví ve vlastních právních předpisech princip, podle něhož je krajina podstatnou složkou prostředí lidské populace, výrazem rozmanitosti jejího společného kulturního a přírodního dědictví a základem identity člověka s prostředím. Kromě toho připraví a uskuteční strategie ochrany krajiny, péče o krajinu a krajinného plánování přijetím specifických opatření jako jsou školení, uvědomování veřejnosti, výchova odborníků, hodnocení krajiny a stanovení cílů v péči o krajinu.

Typologie krajiny jako významný úkol, který Evropská úmluva o krajině ukládá zúčastněným stranám, je potom výslově uvedena v Článku 6 – Specifická opatření, odstavec C. Identifikace a hodnocení. Smluvní strany se zde zavazují, že pro své území zaručí:

- a) identifikaci typů krajiny na svém území; analýzu jejich charakteristik, jakž i dynamických procesů a tlaků, které je formují; sledování a zaznamenávání jejich změn
- b) zhodnocení takto definovaných typů krajin při respektování zvláštních hodnot, které jim jsou přisuzovány zainteresovanými stranami a dotčenými obyvateli.

Tyto identifikační a hodnotící postupy (tedy klasifikace a typologie krajiny) mají být doprovázeny výměnou zkušeností a metodologie, organizovanou mezi smluvními stranami na evropské úrovni. Každá smluvní strana má dále definovat cíle zlepšování stavu identifikovaných a zhodnocených typů krajin.

Evropská úmluva o krajině tedy zřetelně formuluje úkol provést klasifikaci krajin celého státního území a jejich komplexního hodnocení z pohledu odborníků i uživatelů. Definice krajin, zpracování jejich typologie a analýza procesů a tlaků, které je formují, pak napomohou ke stanovení priorit péče. Vymezení těch typů krajin, které jsou ohroženy trvalou ztrátou svých hodnot, ať už z důvodu nadměrného antropogenního tlaku nebo naopak nedostatku péče člověka, se jeví jako nezbytný předpoklad pro strategické plánování a účinnou ochranu krajinného rázu; proto bude jedním z hlavních úkolů krajinných plánovačů a typologů. Také právní analýza Evropské úmluvy o krajině, provedená v Česku před její ratifikací, konstatuje, že „územně plánovací podklady pro krajinnou politiku budou nepochybně vyžadovat rozsáhlou identifikační krajinnou typologii...“ (Mlčoch 2001).

4. Metody typologie krajiny

Každý vědní obor se snaží vypracovat systém třídění, klasifikace a typologie objektů, které jsou předmětem jeho zájmu. V krajinné ekologii, ale i komplexní fyzické geografii respektive geoekologii je tímto předmětem celá krajina, tedy objekt velmi složitý, dynamický a proměnlivý (Kolejka, Lipský 1999).

Podobně jako u klasifikací jiných prostorových objektů můžeme v případě členění krajiny vymezit buď jednotky individuální (někdy nazývané regiony) nebo typologické (krajinné typy). Příkladem individuálních členění krajiny, jichž existuje celá řada, je např. hierarchické geomorfologické členění reliéfu (Balatka a kol. 1973) nebo biogeografická regionalizace (Culek a kol. 1996). Příkladem typologického členění jsou např. vymezení morfogenetických typů reliéfu, vymezení klimatických oblastí podle Quitta (1971) nebo typy výškových vegetačních stupňů, trofických a hydrických řad vegetace a biogeografické členění území na biochory (Culek a kol. 2005). Uvedená členění se ale vesměs zabývají klasifikací jedné krajinné složky (reliéfu, klimatu, vegetace), byť někdy využívají ke klasifikaci i více kritérií. Vymezení komplexních (synetických, geoekologických) krajinných jednotek podle více znaků je metodicky podstatně náročnější a kartograficky obtížněji vyjádřitelné. Krajina jako celek i její skladební prvky jsou přísně vzato jedinečné, proto nejbližším vhodným způsobem jejich klasifikace je individuální členění do neopakovatelných jednotek. Typizace krajiny podle Löwa a Michala (2003) znamená vždy intelektuální znásilnění skutečnosti, která se – jak je uvedeno výše – skládá z jedinečných případů. Každý jednotlivý případ je však také reprezentantem nějaké skupiny – typu, která nám umožnuje orientovat se v záplavě konkrétních případů.

Pojem typ vyjadřuje předpoklad souhlasného výskytu určitých podstatných znaků u jedinečných objektů (krajinných celků, geosystémů, venkovského

prostoru apod.) – členů (exemplářů, jednotek) tohoto typu, současně však pravděpodobnost, že konkrétní exemplář (jednotka) poneše v určité míře i znaky charakteristické pro jiný typ nebo i více typů. Třídění na typy jakožto typologické třídy je totiž relativní: namísto jasných a nepřekročitelných hranic mezi jednotlivými taxony rozlišujeme zde spíše určité pólů nebo jádra rozdílnosti jednotlivých tříd. Proto se u každé typologické klasifikace musíme smířit s tím, že vedle „modelových“ (typických) exemplářů určitého typu na razíme často na exempláře přechodné, jejichž klasifikace, tj. zařazení do určitého typu zůstane třeba i sporné (Löw, Míchal 2003).

Postižení všech znaků přírodních i společenských jevů, které formují tvář krajiny, je složité i z hlediska jejich různé váhy a proměnlivého vlivu v čase a prostoru. Proto by prvním krokem sestavení typologie současné krajiny mělo být vypracování hierarchického systému dílčích znaků, příp. úplné vyloučení prvků nepodstatných. Žádná typologie související s přírodními zákonitostmi nepovažuje všechny znaky za stejně důležité (Forman, Godron 1993).

Zásadní otázkou při vymezování krajinných typů je volba měřítka. Měřítka závisí na velikosti klasifikovaného území a charakteru složek, podle kterých typologii provádíme, důležité jsou také počet a velikost jednotek. Měřítka do značné míry určuje výběr rozhodujících faktorů, podle kterých krajinné typy vymezujeme. Bailey (1998) při klasifikaci přírodních ekosystémů uvažoval ve třech základních hierarchicky uspořádaných úrovních, u kterých zároveň stanovil řídící typologické faktory. Pro typizaci systémů globálního měřítka stanovil jako reprezentativní faktory zeměpisnou šířku, makroklimatické poměry a nadmořskou výšku. Tyto prvky zásadně ovlivňují distribuci hierarchicky nejvíce vymezitelných ekosystémů – biomů nebo přesněji geomů. Pro vymezení krajinných typů mezoúrovňě – tedy měřítka velkých regionů – byly stanoveny faktory geologické a geomorfologické poměry, zejména reliéf. Tyto složky mají vliv i na charakter dalších faktorů, jakými jsou např. pedologické a hydrologické poměry nebo lokální typ klimatu. Pro klasifikaci krajiny na nejnižších hierarchických úrovních je nutná syntéza většiny klasifikovatelných přírodních faktorů – od topoklimatu a hydrologických poměrů, přes geologicko – substrátové poměry a reliéf až po biotické charakteristiky (Bailey 1976). Nadstavbu by pak mělo tvořit posouzení stupně antropogenního ovlivnění krajiny v rámci vymezených přírodních krajinných jednotek a následná supersyntéza.

Forman a Godron (1993) rozlišují sestupnou a vzestupnou typologii krajiny. Uvádějí, že geografové pracují obvykle s většími základními jednotkami, vymezenými na základě několika obecnějších kritérií, takže jsou abstraktnější. Mapování v ekologii obvykle vyčleňuje mnohem menší a relativně homogenní prostorové jednotky. Znaky prostředí, s nimiž pracují hlavně ekologové (flóra, fauna, životní formy, společenstva organismů), se objevují při třídění obvykle v nižších pozicích. Znaky, využívané jak geografy, tak i ekology (podnebí, geologické podloží, topografie, vliv člověka), se v třídících systémech řadí obyčejně mezi nejsilnější. Sestupná typologie začíná rozlišením nejobecnějších a prostorově nejrozsáhlějších jednotek a postupuje k podrobnější určeným jednotlivým typům krajin. V biocentrickém pojetí Formana a Godrona (1993) se na nejvyšší hierarchické úrovni uvádějí podnební pásy, následují regionální podnební oblasti, výškové vegetační stupně (nebo bioklimatické jednotky), geomorfologické jednotky a na nejnižší hierarchické úrovni diferenciace způsobená vlivem člověka. Vzestupná typologie vychází naopak z konkrétních typů krajin a krajinných jednotek na nejnižší hierarchické úrovni, které seskupuje do obecnějších typů a skupin. Výhodou vzestupné typologie je, že vychá-

zí ze základny dané skutečnými objekty a neodmítá předem takové, které by mohly být považovány za atypické nebo nevhodné. Metody mnohorozměrné analýzy dovolují při sestavování vzestupné typologie postupně sdružovat krajiny do sérií podle jejich celkové podobnosti.

Dalším metodickým problémem je rozdílnost charakteru hranic jednotlivých přírodních i kulturních prostorových jednotek. Zatímco některé typy hranic jsou velmi ostré (např. geologické jednotky, kategorie využití ploch a krajinné pokrývky), jiné mají charakter kontinua (např. vegetační stupně, klimatické zóny), u některých lze hranici stanovit jen velmi přibližně a obecně (např. kulturní regiony). Někdy lze vymezit dílčí typy krajiny pouze na základě kvantitativní veličiny (např. teplota, hustota obyvatel), častěji pak dle kvalitativního ukazatele (např. horninové složení, převládající kategorie krajinné pokrývky), v případě komplexní typologie je nutné kombinovat oba přístupy.

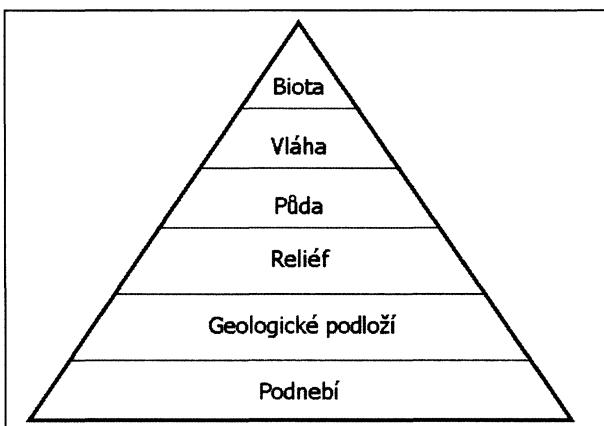
Základním metodickým krokem, který je praxi využíván, je princip superpozice. Nakládáním hierarchicky seřazených dílčích tematických podkladů lze vytvořit předběžnou syntetickou mapu, která posléze slouží jako výchozí podklad pro vlastní typologickou mapu. Tato metoda je výhodná i pro svou otevřenosť, to znamená, že umožňuje během tvorby mapy vkládat další nové informace nebo naopak vypouštět nepodstatné. Nezbytnou součástí procesu je několikastupňová generalizace a přizpůsobování typu hranic dílčích jednotek celkovému charakteru konkrétního krajinného typu.

Nejvhodnějším prostředím pro syntézu tematických podkladů jsou geografické informační systémy. Tyto technologie usnadňují jednak správu dílčích dat, jejich analýzu a následnou syntézu, zároveň umožňují automatickou generalizaci a širší spektrum kartografického znázornění. Další výhodou je možnost připojení doplňkových atributů a informací. Častým omezujícím prvkem vypracování komplexní typologie v praxi je nedostatek či přímo absence vhodných tematických podkladů, případně jejich nesrovnatelnost. To se stává výrazným limitujícím prvkem již na regionální nebo národní úrovni, při sestavování panevropské typologie to pak znamená zcela zásadní omezení.

4.1 Typologie přírodní krajiny

Typologie přírodní krajiny je metodicky jednodušší a jednoznačnější než typologie kulturní krajiny, protože při ní abstrahujeme od přímých i nepřímých antropogenních procesů. Zároveň si však musíme uvědomit, že v našich středoevropských podmírkách přírodní krajina již neexistuje. Mapy přírodních krajinných typů tak vlastně vymezují a klasifikují hypotetickou, potenciální krajinu, jaká by na daném území existovala bez přítomnosti a vlivu člověka (Kolejka, Lipský 1999). Proto se stávají cenným materiálem při aktivní tvorbě krajiny, zejména při komplexních rekultivačních a restauračních projektech.

Typologie přírodních jevů je v geografických či ekologických disciplínách běžná již od počátků přírodních věd. Tyto jevy jsou zpravidla hierarchicky uspořádány; existuje tak řada klasifikací geologického podloží, reliéfu, půd, klimatu nebo vegetace zpracovaných na různých hierarchických úrovních, od lokální až planetární. Některé klasifikace jsou systémově hierarchicky strukturované a zahrnují více hierarchických úrovní. Do problematiky fyzickogeografické regionalizace, vymezování krajinných jednotek na chorické a topické úrovni a typologie přírodní krajiny významně zasáhla sovětská geoekologická škola. Krajinně typologický přístup reprezentuje zejména Sočava (1978), kte-

Obr. 1 – Závislostní pyramida přírodních složek krajiny (podle Kolejky a Lipského 1999)

vení je většinou podobný a spočívá v syntéze geomorfologických, geologických, pedologických, klimatických a geobotanických charakteristik, přičemž všechny tyto složky přírodní krajiny nemusí být v konkrétní typologii zastoupeny nebo na ně nemusí být kláden stejný důraz. Neopominutelná je vždy geomorfologie, která poskytuje základní fyziognomické rozdělení krajinných typů podle makroreliéfu na nížinaté, vrchovinné, kotlinové, horské, velehorské, případně další charakteristické typy krajin. Klimatická charakteristika může být v některých typologiích potlačena a zastoupena potenciální přirozenou vegetací.

Při tomto komplexním přístupu je vhodné uvědomit si vzájemnou závislost dílčích složek přírodního (fyzickogeografického) prostředí (obr. 1), neboť to značně usnadní stanovení podstatných rozlišovacích znaků jednotlivých krajinných typů. Uvedené schéma je nutně zjednodušené, ovšem pro potřebu stanovení typů přírodních krajin je taková generalizace metodicky nezbytná. Základní nezávislou skupinou faktorů jsou abiotické podmínky, zejména klimatické podmínky, charakter geologického podloží, substrátu a reliéfu. Reliéf a klimatické poměry zároveň informují o zonálních (bioklimatických) poměrech, kvartérní pokryv a půdy i o azonálních poměrech území. Biotické podmínky představují složku závislou, která ale může být z hlediska fyziognomie a typologie krajiny rovněž mimořádně významná. Syntézou těchto přírodních složek vzniká prostorový průmět, který slouží jako podklad pro vymezení přírodních geokomplexů, reprezentujících primární krajinnou strukturu.

Metodicky podobný princip, jako je stanovení závislostní pyramidy složek, použili i Mücher a kol. (2003), kteří vypracovali pro účely typologie současné kulturní krajiny Evropy funkční hierarchii abiotických, biotických a kulturních prvků (obr. 3 – viz kapitola 4.3).

Příkladem komplexní fyzickogeografické typologie přírodní krajiny je mapa Fyzickogeografické regiony (Demek, Quitt, Raušer 1975) ze Souboru map fyzickogeografické regionalizace ČSR (Geografický ústav ČSAV 1971–75). Fyzickogeografické regiony, dnes bychom výstižněji řekli typy přírodní krajiny, jsou zde označeny čtyřmístným kódem, v němž první číslice vyjadřuje typ reliéfu podle výškové členitosti, druhá číslice kóduje genetický typ reliéfu, třetí klimatickou oblast a čtvrtá výškový vegetační stupeň. Výsledkem je výstižná přehledná mapa rozmanitosti typů potenciální přírodní krajiny na území na-

rý navrhoje vymezení komplexních, obecně homogenních krajinných jednotek, které tvoří v krajině mozaiku a jsou hierarchicky uspořádány (geochory, geomery).

Vypracování komplexní typologie, která by syntetizovala většinu z dílčích přírodních faktorů, je však složitější a obecně méně časté. Přesto se mapy typů přírodních krajin stávají běžnou součástí národních atlasů nebo tematických mapových souborů. Metodický postup jejich sestava-

ší republiky v měřítku 1: 500 000. Vymezeno tak bylo celkem 602 regionů základních devíti skupin typů (Demek a kol. 1977).

Další ukázka mapy Přírodních krajinných typů v měřítku 1:1 mil., zpracovaná podobným metodickým přístupem, je v Atlase životního prostředí a zdraví obyvatel ČSFR (Kolejka 1992) i v předchozím Atlasu obyvatelstva a bydlení ČSSR (1986). Na území bývalého Československa vymezuje 71 typů přírodních krajin. Podobné typologie přírodních krajin existují ve většině evropských zemí. Princip klasifikace přírodních krajinných typů je většinou stejný, rozdílná může být váha přidělená jednotlivým prvkům a také použitá terminologie. Například v alpských zemích je nejvyšší důležitost tradičně přidělována reliéfu v kombinaci s nadmořskou výškou, ve Skandinávii hrájí nejpodstatnější roli bioklimatické podmínky.

Ve slovenském národním atlasu (Atlas SSSR 1980) existují vedle základního měřítka 1:500 000 i ukázky podrobnějších měřítek 1:200 000, 1:100 000 a 1:30 000, které demonstруjí možnost sestavení mapy typů přírodní krajiny na různých hierarchických úrovních a s různou podrobností v závislosti na použitém měřítku. Metodický postup je opět stejný, jiná je pouze terminologie: typy přírodní krajiny jsou nahrazeny (v souladu s pojetím slovenské geoekologické školy) geoekologickými krajinnými typy. V novém monumentálním díle Atlas krajiny Slovenskej republiky (2002) se pak můžeme setkat s mapou Typy prvotní krajinné struktury, kde je využito systémového přístupu ke krajině, proto se přírodní krajinné typy nazývají potenciální geosystémy. Jedná se opět o komplexní, syntetické krajinné jednotky vymezené stejným metodickým postupem, se zdůrazněním úlohy potenciální vegetace (proto i název potenciální geosystémy).

Podobný přístup jako na Slovensku byl využit v Rumunsku, kde bylo v měřítku 1:1 mil. vymezeno 98 typů přírodní krajiny, z toho 24 horských, 46 plošinatých a pahorkatiných, 28 nížinatých (Popova-Cucu a Muica 1989). V Polsku uvádí Richling (1989) dva základní přístupy ke klasifikaci přírodní krajiny: 1. tradiční fyzickogeografický a 2. geochemický (pod vlivem sovětské geochemické typologie krajin), který je ovšem zásadně odlišný a obtížně využitelný k vymezení komplexních krajinných typů. Tradičním fyzickogeografickým přístupem byly vymezeny přírodní krajinné typy v Polsku v měřítku 1:500 000 (Richling 1984). Tento způsob byl rozvíjen i v Bulharsku, jen místo krajinných typů se používá označení přírodní územní komplexy (Daneva 1989). Ve skandinávských zemích byla první komplexněji, nikoliv pouze složkově zaměřená klasifikace krajin publikována v roce 1977 (Werner 1989). Členění je primárně založeno na charakteristikách přirozené vegetace, tj. lesních typů, ale odráží také morfologii reliéfu. V celé Skandinávii tak bylo vymezeno 76 regionálních typů přírodní krajiny. Německá geoekologická škola (např. Haase 1964) vypracovala detailní metody fyzickogeografické regionalizace a typologie, založené na vymezování chorických krajinných jednotek různých hierarchických úrovní – od topochor a nanochor, přes mezochory, makrochory až po megachory. Vesměs se ale jedná o klasifikaci přírodních krajinných typů (geokomplexů, geosystémů), k nimž teprve nověji přibyly pokusy o vymezení spíše regionů než typů současné krajiny zohledněním jejího hospodářského využívání (Bastian 2000).

Klasifikační systémy krajiny v USA a Kanadě, ať už vypracované na národní úrovni pro území celé země (Bailey 1976), nebo členského státu unie (např. Britská Kolumbie, Manitoba, Ontario) jsou tradičně zaměřeny biofyzikálně a ekosystémově na vymezení tzv. ekoregionů (ecoregions) různých hierarchických úrovní (Omerník 1987; Moss 1989, Sims, Corns, Klinka 1996).

Různé metody až 7 stupňové hierarchické klasifikace přírodní krajiny, jak regionalizace, tak i typizace, byly vyvíjeny čínskými geografy a aplikovány v různých měřítkách pro celou Čínu. Na tak rozsáhlém území jsou používány pro nás nevyklé názvy nejvyšších hierarchických jednotek jako přírodní říše (na území Číny jsou vymezeny podle různých autorů 2–4 říše), přírodní divize (6–10), přírodní nebo fyzickogeografické regiony (23–37) a subregiony, dále krajinný systém, krajinná jednotka a krajinný prvek. Mapovací měřítko se pohybuje v závislosti na hierarchické úrovni od 1:10 mil. až po 1:50 000 na nejnižší úrovni. Použitá metoda je opět klasická fyzickogeografická, se zohledněním tvaru reliéfu, geologického podloží, půd, klimatu a vegetačního krytu. Jen pro zajímavost uvedeme, že ze starověké Číny před 2500 lety pochází historicky vůbec nejstarší příklad klasifikace krajiny. Celá země byla již tehdy rozdělena na 5 hlavních krajinných typů (zalesněné hory, zvlněné vrchoviny a pahorkatiny, rovné pláně, poříční nížiny a močálovité sníženiny) a 25 typů druhé hierarchické úrovně, rozlišených hlavně v závislosti na půdním krytu (Cuang 1989).

4.2 Typologie krajiny podle využití člověkem

Typologie krajiny podle jejího využití člověkem představuje v podstatě klasifikaci krajinných jednotek podle charakteru jejich funkce. Funkční využití ploch (land use), resp. funkční využití krajiny vyjadřuje sekundární (antropogenní) krajinnou strukturu, která je „naložena“ na primární (přírodní) krajinné struktury, je na ní závislá, ale více nebo méně ji může překrývat a smazávat (zejména vegetaci). Tato sekundární krajinná struktura, tj. způsob využívání krajiny člověkem se stejně jako primární struktura krajiny zásadně projevuje v její fyziognomii a musí se odrazit i v její typologii (Kolejka, Lipský 1999).

Vhodným vyjádřením sekundární (antropogenní) struktury je rovněž krajinná pokryvka (land cover), jež představuje prostorové objekty zemského povrchu identifikované zejména podle morfostrukturálních a fyziognomických znaků. Krajinná pokryvka je tak ve středoevropských podmínkách výsledkem dlouhodobého spolupůsobení přírodních faktorů a lidské činnosti. Je tvořena souborem prvků v celé škále intenzity antropogenní přeměny, od relativně přirozených a přírodě blízkých až po prvky člověkem přeměněné či nově vytvořené.

Klasifikace krajiny podle jejího využití člověkem je již sama o sobě typizací skutečnosti a probíhá nejčastěji několika poměrně jednotnými metodami (např. zařazení pozemků podle využití půdy v databázi evidence nemovitostí, mapování využití ploch podle stanovené metodiky, klasifikace krajinné pokryvky na základě interpretace družicových snímků podle metodiky CORINE Land Cover). Tyto klasifikace, resp. databáze jsou předmětem další interpretace. Nejčastěji se jedná o různé způsoby posouzení intenzity lidského ovlivnění území a ekologické stability krajiny. Krajinná typologie na mikrochorické úrovni byla pro současnou krajinu Rosicka-Oslavanska stanovena podle koeficientu antropogenní přeměny krajiny (Kolejka 1982).

Podle snadno dostupných údajů o využití půdy v jednotlivých katastrálních územích lze kvantifikovat míru antropogenních vlivů na základě poměru mezi ekologicky relativně stabilními (za něž jsou považovány všechny trvalé kultury v krajině včetně vodních ploch) a ekologicky relativně labilními (krátkodobé kultury na orné půdě, umělé povrchy a technické objekty) segmenty krajiny. Vypočtený poměr se pak nejčastěji nazývá koeficient ekologické stability

Tab. 1 – Typy krajiny podle stupně ekologické stability (podle Novákové 1987)

Kes < 0,1	krajina plně antropogenizovaná a urbanizovaná
0,1 < Kes < 0,3	krajina urbanizovaná, intenzivně využívaná, narušená
0,3 < Kes < 1,0	krajina intenzivně využívaná zejména zemědělskou velkovýrobou
1,0 < Kes < 3,0	krajina vcelku vyvážená, harmonická
3,0 < Kes	krajina relativně stabilní, přírodní nebo přírodě blízká

Tab. 2 – Procentuální zastoupení krajinných typů podle Krajinářského hodnocení na území Česka (podle Löwa, Míchala 2003)

Krajinný typ	Krajinářská hodnota			Celkem
	zvýšená (+)	průměrná (0)	snižená (-)	
A – krajina plně antropogenizovaná	0,4	27,8	3,3	31,5
B – krajina harmonická	23,2	35,1	1,6	59,9
C – krajina přírodní a přírodě blízká	6,8	1,0	0,8	8,6
Celkem	30,4	63,9	5,7	100,0

(Kes). Na základě vypočtených hodnot Kes lze provést velmi hrubé, orientační rozdělení krajiny na několik typů, od krajiny relativně přírodní a přírodě blízké (s nejvyšší ekologickou stabilitou) až po krajину člověkem přeměněnou či uměle vytvořenou s nejnižší hodnotou Kes. Obecná interpretace hodnot uvedeného koeficientu je uvedena v tabulce 1.

Využívání krajiny se stalo rovněž východiskem dosud jediného tzv. Krajinářského hodnocení, které bylo provedeno již v 70. letech 20. století na území celé České republiky (Muranský a kol. 1977, Nauman a kol. 1977), aktualizováno pak na počátku nového tisíciletí (Löw, Míchal 2003). Na základě objektivních statistických dat o využití půdního fondu byly vyčleneny 3 základní krajinářské typy: A – krajina plně antropogenizovaná, přeměněná člověkem; B – krajina harmonická s přibližně vyrovnaným poměrem mezi přírodními a kulturními složkami; C – krajina relativně přírodní s převahou přírodních prvků.

Uvnitř každého z těchto krajinných typů byla již více méně subjektivně zjištována krajinářská hodnota území ve 3 stupních: (+) – krajinářská hodnota vysoká resp. zvýšená; (0) – krajinářská hodnota základní resp. průměrná; (-) – krajinářská hodnota nízká resp. snížená.

Kombinací obou kritérií je vymezeno celkem 9 krajinářských typů. Jejich plošné zastoupení na území Česka je uvedeno v tabulce 2. Toto členění poskytuje určitý základní přehled o diferenciaci státního území podle zvoleného kritéria, zároveň je však velmi hrubé a schematické. Nevystihuje skutečnou rozmanitost existujících typů kulturní krajiny. Diskutabilní je také termín „harmonická krajina“ (jakoby přírodní krajina nemohla být harmonická) a vymezení krajinářského typu C (-), protože přírodní krajina by obecně měla mít i vysokou estetickou hodnotu. Přes uvedené nedostatky bylo toto krajinářské hodnocení pro svou jednoduchost a okamžitou dostupnost (celé území Česka je tímto způsobem vyhodnocené na mapách měřítka 1:50 000) využito při vymezení „zón zvýšené péče o krajinu“, které byly navrženy jako kompromisní „území přírodního rozvoje“ v rámci panevropské ekologické sítě EECONET. V současné době se krajinářské hodnocení používá k revizi existující sítě přírodních parků, vytvořených za účelem ochrany charakteristického krajinného rázu. Uvedené praktické aplikace dokládají hlad po typologii krajiny, která by byla dostupná a snadno použitelná pro celé státní území.

Jednoduchý příklad typizace krajiny podle komplexního zhodnocení intenzity antropogenní přeměny krajiny představuje přístup Formana a Godrona (1993), kteří rozlišují 5 základních krajinných typů:

1. Přírodní krajina – bez významnějších lidských vlivů
2. Obhospodařovaná krajina – s převahou „obhospodařovaných“ ekosystémů jako jsou lesní nebo travní porosty, s výskytem původních druhů, ale převahou několika preferovaných druhů s cílem využití jejich produkce biomasy
3. Obdělávaná krajina – s převahou zemědělsky obdělávaných ploch geometrických tvarů s preferencí jedné, vyšlechtěné nebo introdukované plodiny, s enklávami sídel a obhospodařovaných ekosystémů
4. Příměstská krajina – přechod mezi městem a venkovskou krajinou tvořený vysoce heterogenní mozaikou sídel, obdělávaných ploch a izolovaných enkláv původní vegetace
5. Městská krajina – s převahou sídelní zástavby, nepropustných umělých povrchů a izolovanými enklávami zeleně obhospodařované člověkem.

Typologie Formana a Godrona podle gradientu antropogenní přeměny je velmi obecná. Vychází ze specifických podmínek vývoje kulturní krajiny na americkém kontinentu, i když metodicky je využitelná i v našich podmínkách (Kvapil 1996). Pro středoevropské poměry může být vhodnější stanovení funkčních typů krajiny podle jejího využívání, které je po metodické stránce velmi podobné přístupu Formana a Godrona (1993). Ačkoliv je použita jiná terminologie, mezi základními krajinnými typy obou typologií lze najít přibližný soulad. Funkční typy vypovídají o jednostranném nebo naopak víceúčelovém využívání krajiny člověkem. V Atlase životního prostředí a zdraví obyvatel ČSFR (1992) byla publikována mapa s názvem Využití ploch, která jako jedna z prvních reprezentuje tento přístup. Autoři uvádějí, že historickým vývojem se na území ČR vytvořily 4 základní skupiny funkčních typů krajiny, které jsou definované prostorovou strukturou využití ploch:

1. Lesní, luční a skalní krajina tvořená zachovalými lesními komplexy, vysokohorskými loukami a holým skalním povrchem – v Česku jen v nepatrném zastoupení v Krkonoších a Hrubém Jeseníku.
2. Zemědělsko-lesní krajina tvořená subtypy krajiny lesně polní (Českomořavská vrchovina), lesně luční (podhůří) a lesně rybniční (Třeboňsko).
3. Zemědělská krajina rozdělená na subtypy s výraznou převahou orné půdy (intenzivně obdělávané nížiny a nízké pahorkatiny), s převahou nebo významným podílem travních porostů (některé vrchoviny a podhůří), dále s významným podílem sadů a vinic (jižní Morava, okraje Českého středohoří), chmelnic (Žatecko) a rybníků (Českobudějovicko, Jindřichohradecko).
4. Urbanizovaná a technizovaná krajina, do níž jsou zařazeny rozsáhlé obytné a výrobní plochy v sídlech, krajina devastovaná těžbou (Podkrušnohoří) a překvapivě také velké umělé vodní plochy (např. Lipenská nádrž).

Jednoduchá klasifikace krajiny podle jejího využití se může stát podkladem pro podrobnější typologii krajiny, vypracovanou nejen na základě statistických dat o využití půdy, ale také podložena interpretací družicových snímků, které poskytují nejaktuálnější a objektivní informaci o charakteru krajinné pokryvky. Podle přírodních podmínek mohou být vymezeny areály s různě zastoupenými kategoriemi využití půdy. Tyto areály jsou podle vnitřní heterogenity dále tříděny na mono – až polyfunkční jednotky (např. areál lesní nebo areál s lesy, vodními plochami a loukami). Jednotlivé funkční typy krajiny jsou definovány podle četnosti a charakteru výskytu těchto areálů (Kolejka, Lipský 1999).

Klasifikace krajiny podle jejího využití je běžná v řadě evropských zemí, klasifikační třídy a mapovací klíče se však často liší. Proto bylo na kontinentální úrovni vybudováno několik databází např. CORINE (Heymann a kol. 1994) nebo PELCOM (Mücher a kol. 1998), založených na jednotné interpretaci družicových snímků.

4.3 Typologie současné kulturní krajiny

Charakter současné krajiny však není výsledkem působení pouze přírodních nebo naopak pouze antropogenních procesů. Obě skupiny vlivů se v prostoru a čase prolínají a vzájemně ovlivňují. Proto typologie současné krajiny představuje syntézu předchozích dvou přístupů. Zahrnuje tedy jednak informaci o přírodním pozadí – přirozené diferenciaci území do relativně homogenních přírodních krajinných jednotek – a dále informaci o současném stavu využívání krajiny člověkem (Kolejka a Lipský 1999).

Sestavení mapy typů současné kulturní krajiny je metodicky o poznání náročnější, protože je nutné provést sloučení datových vrstev, které již samy o sobě představují syntézu. Jedním z prvních příkladů jsou fyzionomicke typy současné krajiny vyjádřené v mapě Typy současné krajiny v měřítku 1:500 000 v Atlasu Slovenska (1980). Výsledná mapa je výsledkem kombinace přírodních krajinných typů se současným využíváním krajiny, protože obě vrstvy – primární i sekundární krajinná struktura – se významně podílejí na vzhledu a charakteristikách současné krajiny. Mapa ukazuje vysokou rozmanitost současné krajiny – jenom na území Slovenska se jedná o mnoho desítek jejich typů a subtypů.

V Česku se metodickými i praktickými aspekty typologie současné kulturní krajiny zabývali Lipský a kol. (1997), Kolejka a Lipský (1999). V rámci řešení grantového projektu byly připraveny metodické ukázky typologických krajinných map z území Česka celkem v 8 měřítkách od 1:10 000 až po 1:2 mil., přičemž v měřítkách 1:500 000 a 1:2 mil. byly tyto mapy zpracovány pro celé státní území. Mapy velkých měřítek (1:10 000, 1:25 000) však zobrazují pouze krajinné jednotky na topické úrovni. Vlastní krajinné typy jsou vyjádřeny teprve na chorické úrovni v mapách středních a menších měřítek. Metodika tvorby těchto map vychází přísně z principu fyzionomicke dvouvrstevnosti současné krajiny, která je tvořena primární (přírodní) a na ní „naloženou“ sekundární (antropogenní) krajinnou strukturou resp. vrstvou. Výsledkem je, po nezbytné kartografické generalizaci, výběr 68 funkčních areálů současné krajiny podle jejího využívání, rozšířených ve 166 typech přírodních geosystémů. Uvedená typologie může být využita při preventivním i kauzálním hodnocení krajinného rázu, poněvadž vymezuje mimo jiné krajiny s monofunkčním (lesní, polní,...) a krajiny s polyfunkčním využíváním – krajinné mozaiky (např. krajina lesně polní se zvýšeným podílem vodních ploch a travních porostů). Nedostatkem, ale nejen této, nýbrž každé typologie, která vychází ze statistických dat o využití ploch, je skutečnost, že zohlednuje pouze krajinnou makrostrukturu. Zohlednit mikrostrukturu krajiny, začlenit do typologie plošně nevýznamné krajinné segmenty jako jsou liniové prvky rozptýlené zeleně, velikost a tvar plošek, charakter rozhraní v krajině, je mnohem složitější a nejednoznačnější (Lipský 1998b).

V Atlase krajiny Slovenské republiky (2002) je zachovaný podobný (tj. dvouvrstevný fyzionomický) postup při typologii současné krajiny, ale v souladu s důsledným geosystémovým přístupem je použita jiná terminologie. Na pozadí jednotek přírodních geosystémů jsou naložena data o využití krajiny

doplňená informací o míře a charakteru urbanizace. Výsledkem je vymezení krajinně ekologických komplexů (KEK) v měřítku 1:500 000 a propracovaný přehledný systém 53 typů současné kulturní krajiny sdružených ve 13 třídách typů přírodních geokomplexů.

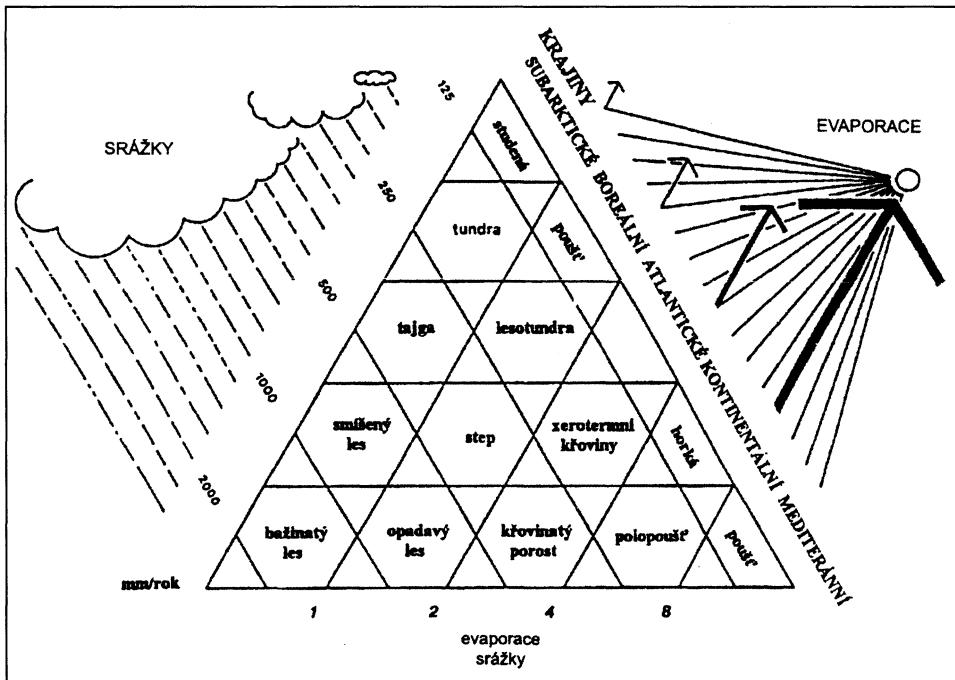
V 90. letech 20. století byla na základě národních podkladů pod redakcí polského geografa Richlinga (1995) zpracována mapa se zvláštním názvem Ekoologie využívání krajiny ve střední Evropě v měřítku 1:1,5 mil.. Autor však zůstal na půli cesty a výsledkem jsou vlastně dvě oddělené mapy : A – Krajinné jednotky (přírodní krajinné typy), B – Využívání půdy (zasazené do takto vymezených přírodních jednotek).

Anglický Institute of Terrestrial Ecology (ITE) vyvinul metodu klasifikace britské krajiny s využitím GIS. Vyhodnocují se existující data o využití půdy, aktuální a potenciální vegetaci, půdách a morfologii reliéfu ve čtvercích o ploše 1 km². Na území Velké Británie bylo tímto způsobem rozlišeno 32 typů krajin – „land classes“ (Bunce a kol. 1991). Ve stejném institutu byla v 90. letech minulého století podobná metoda použita ke klasifikaci prostředí na území celé Evropy. Velikost čtverce byla v tomto případě 50x50 km a jednou z hlavních vstupních charakteristik se stala klimatická data, poněvadž podnebí zásadním způsobem ovlivňuje rozdílnost potenciální přirozené vegetace i pěstování plodin (současný land use), půdní typy a hydrologické charakteristiky. Výsledkem je vymezení 64 typů krajiny na území Evropy (z toho na území České republiky pouze 2 typy). Tato klasifikace je vzhledem k velikosti použitych čtverců v členitých územích jako střední Evropa příliš hrubá. Její hlavní praktické uplatnění má spočívat v tom, že má sloužit jako srovnávací základ pro modelování změn v evropském prostředí a evropských krajinách v závislosti na očekávaných klimatických změnách.

Jiným pokusem o panevropskou klasifikaci a typologii evropských kulturních krajin je práce nizozemského krajinného architekta Meeuse (1995). Jeho typologie je především expertní, zakládá se na kombinaci různých způsobů využití půdy a přírodních podmínek. Pomocí Holdridgova diagramu vyjadřuje vztah mezi podnebím a potenciálním přírodním typem vegetace v závislosti na teplotě a humiditě resp. ariditě prostředí. v pěti evropských klimatických pásech tak může být identifikováno 12 typů krajin podle potenciální přirozené vegetace (obr. 2). Druhý, upravený Holdridgův diagram kombinuje podnebí a vegetaci s krajinnou scenérií ovlivněnou člověkem. Jako krajinný architekt klade Meeus zvláštní důraz právě na vizuální aspekt vnímání krajiny, na uzavřenosť a otevřenosť krajinné scenérie. Meeusova klasifikace vymezuje 30 krajinných megatypů evropského významu. Týká se zámrně pouze evropské venkovské krajiny, kterou považuje za součást evropského přírodního a kulturního dědictví. Nemohla obsáhnout průmyslové, těžební nebo sídelní krajiny ani lineárně rozšířené poříční a pobřežní typy krajin. Meeusova typologie se zřejmě jako jediná typologie evropských kulturních krajin dostala ve větší míře i do české krajinně ekologické a krajinářské literatury (Lipský 1998a, 2004; Löw a Michal 2003).

Jednotlivé krajinné typy vymezené Meeusem jsou podrobně popsány zejména v obsáhlé české publikaci o krajinném rázu (Löw a Michal 2003).

Na území Česka jsou zastoupeny pouze dva krajinné megatypy evropského významu: 1. otevřené krajiny kolektivizovaných polí (collective openfields) – zhruba do 3. vegetačního stupně; 2. polouzavřené krajiny (semibocage) – krajiny zemědělsky marginálních oblastí s členitým reliéfem a vyšším podílem lesní i rozptýlené zeleně. První megatyp otevřených zemědělských krajin lze u nás podle Löwa a Michala (2003) rozdělit na 2 makrotypy: stará sídelní

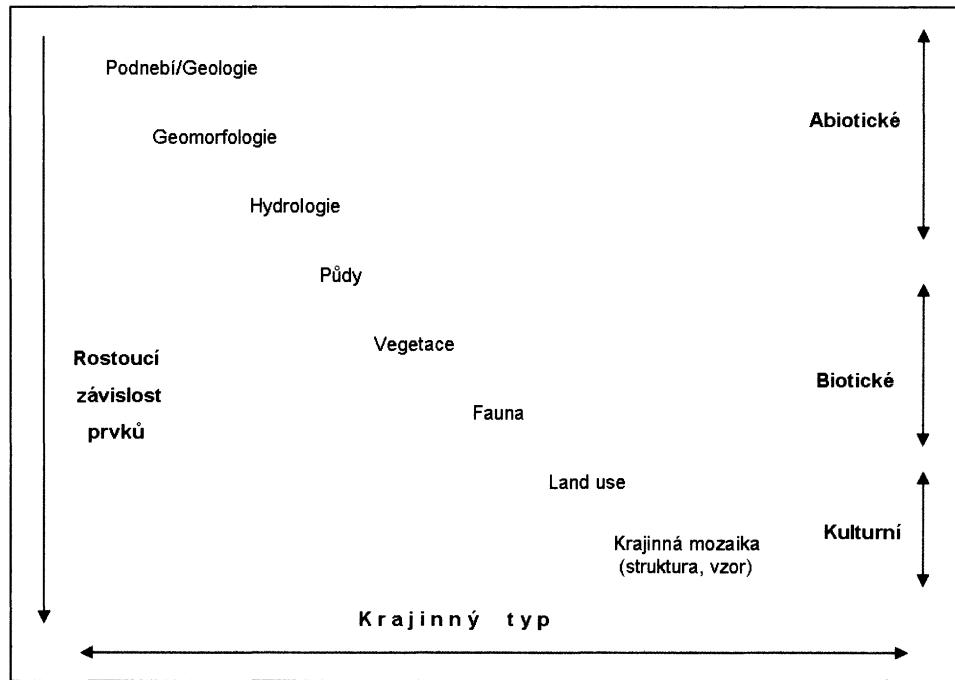
Obr. 2 – Holdridgův diagram (podle Meusse 1995)

krajina Hercynika; stará sídelní krajina Pannonica. Megatyp semibocage lze u nás rozdělit na 5 makrotypy: krajina velké středověké kolonizace Hercynika (a Polonica); krajina velké středověké kolonizace Carpatica; krajina pozdní středověké kolonizace; podhorská krajina novověké kolonizace; krajina horské kolonizace (podle Löwa a Michala 2003).

Toto členění má postihovat jednak evropské souvislosti, a dále jednotu přírodních, sociálních a kulturních podmínek v historickém kontinuu kulturní krajiny. Zároveň však zasluhuje i kritické zhodnocení z hlediska přesnosti a použitelnosti v podmínkách Česka. Pro rozlišení mezotypů kulturní krajiny se oproti jiným typologiím navrhuje využít i etnografických oblastí, typů lidové architektury apod. Löw a Michal (2003) tak metodicky vychází z trojvrstevnosti současné krajiny, tvořené vrstvou 1. přírodních vlastností, 2. socioekonomických vlastností (především využití půdy a stupeň urbanizace) a 3. kulturních vlastností (etnografie, historie krajiny, percepce krajiny).

V roce 2003 byla publikována nová panevropská typologie evropské kulturní krajiny (Mücher a kol. 2003), inspirována již požadavky Evropské úmluvy o krajině (2000). Ve srovnání s Meeusem (1995) je mnohem podrobnější a exaktnější, což vyplývá z odlišné metodiky. Mücherova typologie tak dobře odráží pokrok ve vývoji metod GIS v uplynulém desetiletí. Metodicky se zakládá na evropských digitálních databázích klimatických poměrů, reliéfu, půd, potenciální vegetace a krajinného krytu (land cover). Výsledný krajinný typ je potom funkční hierarchií abiotických, biotických a kulturních prvků krajiny (Mücher a kol. 2003; obr. 3).

Pro vymezení krajinných typů byly vybrány následující 3 vrstvy s celoevropským pokrytím: topografie: nadmořská výška z databáze Digital Elevation model GTOPO30; půdní kryt: půdy a jejich matečné horniny z databáze ESDB

Obr. 3 – Krajinný typ jako funkční hierarchie abiotických, biotických a kulturních prvků (podle Múchera a kol. 2003; Lipského 2004)

(Evropská půdní mapa 1:1 mil.; využití krajiny: krajinný pokryv z databáze CORINE Land Cover.

Všechny 3 vrstvy byly zpracovány ve čtvercích o ploše 1 km². Původně složité databáze umožňující tisíce vzájemných kombinací byly agregováním příbuzných kategorií maximálně zjednodušeny, takže pro výslednou typologii bylo nakonec použito jen 5 kategorií výskopisu, 13 kategorií matečných hornin a půd a 8 tříd krajinného krytu. Jejich kombinacemi bylo vymezeno 202 reálně existujících typů současné kulturní krajiny na území Evropy. Každý z nich je charakterizován trojmístným digitálním kódem. Tato klasifikace a typologie evropských krajin má sloužit jako východisko a srovnávací základna pro další mapování krajinných typů na národních úrovniach, pro identifikaci ohrozených typů evropských kulturních krajin, monitoring a modelování změn v krajině. Podrobněji o této typologii viz Múcher a kol. 2003; Lipský 2004.

V rámci projektu ELCAI byla také prezentována a připomínkována již delší dobu připravovaná nová typologie evropských kulturních krajin vyvinutá v nizozemském mezinárodním středisku výzkumných projektů Alterra, která oproti výše uvedené typologii (Múcher a kol. 2003) zahrnuje území celé Evropy včetně evropské části Ruska a celé státní území Turecka. Jako tematické podklady byly opět využita data o charakteru reliéfu, půdním krytu a land use, mimo to byla připojena i bioklimatická data (www.elcai.org).

4.4 Typologie krajiny a hodnocení krajinného rázu

Úzké sepětí typologie krajiny s hodnocením krajinného rázu dokládá v současné době řešený evropský projekt ELCAI (European Landscape Character

Assessment Initiative). Jako první krok v jeho řešení byla provedena analýza současného stavu chápání krajinného rázu a způsobů jeho hodnocení a ochrany v různých zemích. Výsledky analýzy celkem 43 případových studií hodnocení krajinného rázu ve 14 evropských státech potvrzují velké rozdíly jak pokud jde o disponibilní a používané podklady, tak i pokud se týká samotného chápání krajinného rázu a způsobů jeho hodnocení. Zároveň se ukazuje, že v řadě zemí je rozhodujícím podkladem pro hodnocení a mapové vymezení oblastí krajinného rázu právě typologie krajiny, nebo, jinými slovy, že vyhodnocení krajinného rázu je velmi blízké typologii krajiny a vymezení krajinných typů. Pro hodnocení, typologii a mapování krajinného rázu jsou využívány biofyzikální, kulturní i spirituální a estetické charakteristiky krajiny. Do první skupiny patří tzv. primární krajinné složky tvořící primární krajinnou strukturu: geologické podloží, reliéf, podnebí, půda, vegetace. Druhou skupinu tvoří sekundární krajinné složky, jež tvoří sekundární krajinnou strukturu: využití půdy, aktuální krajinný kryt (land cover), současné ekosystémy atp.

V některých hodnoceních se jako terciérní krajinné složky vyčleňují další strukturální charakteristiky jako zrnitost či mozaikovitost krajiny, případně procesy. Mezi spirituální charakteristiky krajiny patří tzv. kontextové (souvislostní) složky krajiny jako jsou historie a paměť krajiny, tradice, ochrana apod. Konečně do kategorie estetických charakteristik jsou zařazeny individualistické hodnotící složky krajiny jako estetika, krása, zkušenosť apod. Jako metoda vymezování a mapování krajinných typů a krajinných jednotek pro potřebu hodnocení krajinného rázu se používají: překryv tematických map a expertní interpretace; překryv tematických map a automatické odvození typů nebo jednotek pomocí GIS; překryv tematických map, automatické odvození typů nebo jednotek a terénní ověření a upřesnění; odvození typů (jednotek) založené převážně na expertní znalosti a místních konzultacích.

V následujícím přehledu uvádíme způsoby klasifikace a typologie krajiny v některých zemích, jak byly prezentovány na Kick-off-Workshopu projektu ELCAI v Utrechtu, 15.–16. 5. 2003.

A. V Německu jsou využívány klasifikace krajiny jako základ pro hodnocení krajinného rázu. Pro celé Německo existuje a využívá se klasifikace přírodních krajin (Meynen a Schmithüsen), dále existují typy přírodních regionů bývalé NDR (Richter). Nově byla zpracována pro celé Německo mapa krajinných regionů, jež v celém státě vymezuje 855 individuálních krajinných jednotek. Krajinný program spolkové země Dolní Sasko využívá celoněmeckou klasifikaci přírodních krajin (Meynen a Schmithüsen), do níž jsou zaneseny další charakteristiky jako historická kontinuita, diverzita a současná krajinná struktura s cílem ochrany přírodních i kulturních typů krajiny. Každá krajinná jednotka je popsána textem s uvedením charakteristiky krajiny, využití půdy, přírodních hodnot, údajů o ochraně a výskytu určitých druhů rostlin a živočichů. Není to ale typologie současné krajiny.

B. V rámci „Krajinného programu spolkové země Brandenburg“ (2001) byla zpracována klasifikace krajiny založená na přírodních jednotkách, s cílem monitorovat v nich do budoucna všechny změny, vytipovat cenné přírodní, ale kulturní typy krajin, zachytit celkovou diverzitu a bohatost krajinných typů. Klasifikaci mají využívat hlavně orgány plánování a ochrany přírody.

C. Krajinný program pro spolkovou zemi Sasko-Anhaltsko využívá opět stejnou celoněmeckou klasifikaci přírodních krajin (Meynen a Schmithüsen) – v této spolkové zemi je vymezeno 5 hlavních krajin a 38 krajinných jednotek. Každá krajinná jednotka je popsána s ohledem na její geologický a geomorfologický vývoj, potenciální přirozenou vegetaci a půdy, je uveden i sou-

časný stav krajiny – struktura využívání krajiny, krajinný ráz, podnebí a stav ovzduší, druhy a společenstva. Uvedená klasifikace slouží jako podklad pro registraci a hodnocení změn.

D. V Belgii je tradičně velký rozdíl mezi vlámskou a frankofonní valonskou částí státu. Informace je pouze za vlámské Flandry, kde existuje Atlas krajiny, v němž jsou definovány, zmapovány a popsány tradiční krajiny s charakteristickou strukturou vzniklou před rokem 1950. Typologie kulturní krajiny je významně rozvíjena na katedře geografie na univerzitě v Gentu pod vedením prof. M. Antropa.

E. Ve Francii se klade důraz na vizuální aspekt krajinné scenérie. Jedná se spíše o regionalizaci, při níž se vymezují individuální krajiny jako vizuálně homogenní prostorové jednotky charakterizované shodným reliéfem, hydrografíí, vegetací, způsobem využívání krajiny i architekturou. Hranice těchto jednotek se vymezují přímo v terénu při vizuálním terénním průzkumu a zakreslují do map měřítek 1:100 000, případně 1:25 000.

F. Ve Velké Británii existují 4 „národní“ systémy hodnocení krajinného rázu (jiný pro Anglii, Skotsko, Wales a Severní Irsko), používající rozdílné přístupy, s dobře propracovanými metodikami.

G. V Dánsku byl zahájen pilotní projekt na vypracování metodiky hodnocení krajinného rázu zaměřený na 3 hierarchické úrovni – národní, regionální a lokální. Vychází se z anglických zkušeností a plně se využívá metod GIS. Produktem jsou jednak „biofyzikální regiony“ (přírodní krajinné typy – založené na kombinaci reliéfu, půd a vegetace), k nimž potom přistupují kulturní kritéria (využití půdy, časový faktor vývoje kulturní krajiny s využitím starých map, historie, architektura) a estetická kritéria (vizuální analýza prováděná v terénu).

H. Norský referenční systém krajiny je součástí regionálních GIS užívaných v územním plánování na úrovni obcí a okresů. Systém je založený na vyhodnocení následujících složek krajiny: geologické podloží, reliéf, povrchové vody, vegetace, zemědělská půda, stavby a infrastruktura. Klasifikace je hierarchická, vymezuje 45 krajinných regionů a 444 subregionů, které jsou dále rozděleny na krajinné areály.

I. Podrobná metodika typologie kulturních krajin byla vyvinuta v Rakousku. Systém je hierarchický, vymezuje krajinné zóny, krajinné provincie, sérii krajinných typů, skupiny krajinných typů, typy a subtypy krajinných struktur. Metodicky se postupuje od vymezení „fyziografických jednotek“ závislých na primární krajinné struktuře (geologie, reliéf, podnebí, půda, přirozená vegetace), k nimž se potom přidávají další charakteristiky : sekundární makrostruktura (základní kategorie využití půdy, „azonální“ plošné a liniové prvky jako vodní plochy, lesní paseky, říční koridory, svahové ekotony), sekundární mikrostruktura (prostorový „pattern“ využívání půdy – krajinná mozaika, typy sídel, disturbance, relikty starých způsobů využívání krajiny), dále historie krajiny, etnické, historické a politické charakteristiky, tendence vývoje krajiny, změny ve využívání půdy, demografický a technologický vývoj). Rakouský přístup je asi nejpodrobnější a nejpropracovanější, kombinuje využívání geografických dat o území s využitím GIS, využití družicových a leteckých snímků včetně multitemporálních a terénní průzkum.

Komplexní národní typologie krajiny byly zpracovány v několika státech Evropy, ale metodiky jejich sestavení se většinou výrazně liší. Kromě podkladových dat o charakteru přírodní složky krajiny a jejího využití člověkem jsou často využívány také informace o stupni antropogenní přeměny krajiny a jejím vizuálně-estetickém působení na člověka.

5. Závěr

Důležitým impulsem ke zpracování exaktní typologie současné krajiny se stala potřeba implementace zásad stanovených v Evropské úmluvě o krajině. Existují tu však i signály a požadavky z plánovací praxe na jednotné hierarchické členění krajiny na celém území Česka. Uživatelé a úředníci odpovědní za kvalifikované rozhodování o využití krajiny, hodnocení a ochranu krajinného rázu, vyžadují odpovídající přehled typů krajin celé republiky, umožňující jejich jednoduché srovnání a posouzení míry ohrožení. Stejně tak se typologie jeví jako nezbytný podklad pro strategické krajinné plánování větších územních celků, pro revizi a vyhlašování chráněných území a při odborném posuzování vlivu velkých projektů – ať stavebních, dopravních, vodohospodářských – na životní prostředí a krajinu.

V intencích Evropské úmluvy o krajině je třeba vymezit krajinné typy a popsat je na základě jejich přírodních, socioekonomických a kulturně historických charakteristik. Na to by mělo navázat vyhodnocení jedinečnosti a vzácnosti jednotlivých typů krajin jak z hlediska přírodního, tak i kulturního významu, a stanovení obecných zásad ochrany jednotlivých typů krajin a diferencované péče o ně. Typologii krajiny je možné sestavovat ve směrech jak od nejvyšší hierarchické úrovně po nejmenší jednotky, tak i vzestupně. Typologické členění přitom v sestupné typologii může na nejnižší úrovni přecházet v členění individuální (Löw a Míchal 2003).

Typologické mapy, které budou podávat syntetickou informaci jak o typech přírodní, tak kulturní krajiny, by měly být nedílnou součástí připravovaného Atlasu krajiny ČR. Výchozím podkladem se stane databáze typologie přírodní krajiny, ke které se doplní informace o využití krajiny. Na vrstvu konkrétně vymezených přírodních geosystémů bude naložena vrstva o využití půdy, sestavená s využitím statistických dat a interpretace aktuálních družicových snímků. Na základě dominantního jednoho nebo více typů využití krajiny v rámci plochy geokomplexu budou blíže specifikovány vlastní typy současné krajiny.

Krajina nikdy nebyla a nebude statickým objektem, naopak se dynamicky vyvíjí působením přírodních i společensko – politických a ekonomických procesů (Lipský 2005). Proto i jakékoli zachycování jejího aktuálního stavu může být někdy pomíjivé nebo přímo neúčelné. Vypracovaná typologie by proto neměla sloužit jen jako zakonzervovaný pohled na stav a charakter krajiny kdysi na počátku 3. tisíciletí, ale měla by fungovat jako otevřený systém informací o neustále se měnících a vyvíjejících typech české kulturní krajiny.

Literatura:

- Atlas krajiny Slovenskej republiky. 1. vyd., Bratislava: MŽP SR; Banská Bystrica: Slovenská agentúra životného prostredia, 2002, 344 s.
- Atlas obyvatelstva a bydlení ČSSR (1986).
- Atlas životního prostředí a zdraví obyvatel ČSFR, GgÚ ČSAV, Brno 1992.
- BUNCE, R. H. G. et al. (1991): ITE Merlewood Land Classification in Great Britain. ITE, Merlewood.
- BAILEY, R. G. (1976): Ecoregions of the United States. U.S. Forest Service, Ogden.
- BAILEY, R. G. (1998): Ecoregions: the ecosystem geography of the oceans and continents. Springer, New York, 176 s.
- BALATKA, B., CZUDEK, T., DEMEK, J., SLÁDEK, J. (1973): Regionální členění reliéfu ČSR. Sborník ČSSZ, 78, č. 2, Academia, Praha, s. 81–85.
- BASTIAN, O. (2000): Landscape classification in Saxony – a tool for holistic regional planning. Landscape and Urban Planning, 50, s. 145–155.

- BJÖRKUND, K. (1996): The Transitional Landscape. Man and Nature Working Paper 83, Odense University, 32 s.
- BRASSLEY, P. (1997): Agricultural Technology and Ephemeral Landscape. Man and Nature Working Paper 94, Odense University, 28 s.
- COUNCIL OF EUROPE, 2000: Evropská úmluva o krajině a důvodová zpráva. Strasbourg, 22 s.
- CUANG, L. (1989): The development of landscape classification in China. In: MAZÚR, E. (ed): Landscape classification. SAV, Bratislava, s. 66–76.
- CULEK, M. a kol. (1996): Biogeografické členění ČR. Enigma, Praha, 347 s.
- CULEK, M. a kol. (2005): Biogeografické členění ČR II. Enigma, Praha, 589 s.
- DEMEK, J., QUITT, E., RAUŠER, J. (1975): Fyzickogeografické regiony ČSR, Sborník ČSSZ, 82, č. 2, Academia, Praha, s. 89–99.
- DANEVA, M. (1989): Some fundamental problems of landscape classification in Bulgaria. In: Mazúr, E. (ed): Landscape classification. SAV, Bratislava, s. 26–36.
- FERNANDEZ – GALIANO, E., STANKOVÁ, J., VAČKÁŘ, D., PLESNÍK, J. (2002): Evropská úmluva o krajině: zásady, nové přístupy, současný stav a výhledy. In: Němec, J. (ed.): Krajina 2002 – od poznání k integraci. Sborník z konference. Ústí nad Labem a MZP ČR, s. 20–23.
- FORMAN, R. T. T., GODRON, M. (1993): Krajinná ekologie. Academia, Praha, 583 s.
- HAASE, G. (1964): Landschaftsökologische Detailuntersuchung und naturräumliche Gliederung. Pettermanns Geographische Mitteilungen, 108, č. 1–2, s. 8–30.
- HADAČ, E. (1982): Krajina a lidé. Academia, Praha, 156 s.
- HEYMANN, Y., STEENMANS, CH., CROISILLE, G., BOSSARD, M. (1994): CORINE Land Cover. Technical guide, Office for Official Publications of European Communities. 176 s.
- KOLEJKA, J., 1982: Exaktizace hodnocení změn krajiny. Sborník ČSGS, 87, č. 2, s. 89–104.
- KOLEJKA, J., 1992: Typy přírodní krajiny ČSFR, mapa 1:1 000 000. In: Atlas životního prostředí a zdraví obyvatelstva ČSFR. Geografický ústav ČSAV a FVŽP ČSFR, Praha, Brno.
- KOLEJKA, J., LIPSKÝ, Z. (1999): Mapy současné krajiny. Geografie–Sborník ČGS, 104, č. 3, s. 161–175.
- KOLEJKA, J., LIPSKÝ, Z., POKORNÝ, J. (2000): Ráz krajiny České republiky. GIS a DPZ pomáhají v jeho identifikaci a hodnocení. GEOinfo, 7, č. 2, s. 24–28.
- KVAPIL, D. (1996): Typologie krajiny okresů Jičín a Semily. Diplomová práce. PřF UK, Praha, 81 s.
- LIPSKÝ, Z. (1994): Změna struktury české venkovské krajiny. Sborník ČGS, 99, č. 3, s. 248–259.
- LIPSKÝ, Z. (1998a): Krajinná ekologie pro studenty geografických oborů. Karolinum, Praha, 129 s.
- LIPSKÝ, Z. (1998b): Typologie (kulturní) krajiny jako podklad pro hodnocení a ochranu krajinného rázu. In: Sklenička, P., Zasadil, P., eds.: Krajinný ráz, způsoby jeho hodnocení a ochrany. ČZU, Praha, s. 65–71.
- LIPSKÝ, Z. (1999): Zkušenosti s hodnocením krajinného rázu. In: Hrnčiarová, T., Izakovičová, Z. (eds.): Krajinnoekologické plánovanie na prahu 3. tisícročia. ÚKE SAV, Bratislava, s. 207–216.
- LIPSKÝ, Z. (2004): Typy evropské krajiny. Životné prostredie, 38, č. 3, s. 135–141.
- LIPSKÝ, Z. (2005): Proměny krajiny. Zahrada-Park-Krajina, 15, č. 4, s. 2–6.
- LIPSKÝ, Z. a kol. (1997): Typologie a ochrana současné české krajiny. Závěrečná zpráva o řešení grantového projektu GAČR č. 206/95/0959. ÚAE LF ČZU, Kostelec nad Černými lesy, 105 s., příl.
- LÖW, J., MÍCHAL, I. (2003): Krajinný ráz. Lesnická práce, Kostelec nad Černými lesy, 552 s.
- MEEUS, J. (1995): Landscapes. In: Stanners, D., Bourdeau, P. (eds.): Europe's Environment. The Dobříš Assessment. European Environment Agency, Kobenhavn, s. 172–189.
- MARCELINO, J. A. P., OLIVIERA, F. A. V. (2001): Landscape typology in Portugal. LF ČZU, Praha, 12 s. Ms.
- MAZÚR, E., KRIPPEL, E., PORUBSKÝ, A., TARÁBEK, K. (1980): Geoekologické (prírodné krajinné) typy, 1: 500 000, In: Mazúr, E., Lenko, D., Kelemen, A. a Jakál, J.: Atlas SSR. SAV, SUGK, Bratislava.
- MLČOCH, S. (2001): Právní analýza Evropské úmluvy o krajině. České Budějovice, 32 s.
- MOSS, M.R. (1989): Biophysical land classification in the United States and Canada. In: Mazúr, E. (ed.): Landscape classification. SAV, Bratislava, s. 77–86.
- MURANSKÝ, P. a kol. (1977): Hodnocení krajiny a jeho využití v plánovací a projektové technice. Architektura ČSR, XXXVI, č. 9–10, Praha, s. 390–398.

- MÜCHER, C. A., VELDKAMP, J. G., HEUNKS, C., LOUDJANI, P., PERDIGAO, V., STEINNOCHER, K., KRESSLER, F., van KATWIJK, V., BARKHOF, M., GOUTORBE, J. P., CAMPEAUX, J. L., LEEMANS, R., GRIGULO, S., WESTER, K., FURBERG, O. (1998): Pan-European Land CoverMonitoring (PELCOM). Presented at 18th EARSEL Symposium, Enschede, 11–13th June 1998.
- MÜCHER, C. A., BUNCE, R. H. G., JONGMAN, R. H. G., KLIJN, J. A., KOOMEN, A. J. M., METZGER, M. J., WASCHER, D. M. (2003): Identification and characterisation of Environments and landscapes in Europe. Alterra – rapport 832, Wageningen, 120 s.
- NAUMAN, P. a kol. (1977): Krajinářské hodnocení z hlediska teoretického a metodologického, Architektura ČSR, XXXVI, č. 9–10, Praha, s. 386–390.
- NOVÁKOVÁ, E. (1987): Monitoring of historical changes in geosystems. In: Proceedings of the European MaB Conference on Biosphere Reserves and Ecological Monitoring. České Budějovice, March 1987, s. 206–210.
- OMERNIK, J.M. (1987). Ecoregions of the United States. Annals, Association of American Geographers, 77, s. 118–125.
- POPOVA – CUCU, A., MUICA, C. (1989): Premises and criteria for the classification of landscape types in Romania. In: Mazúr, M. (ed.): Landscape classification. SAV, Bratislava, s. 87–101.
- QUITT, E. (1971): Klimatické oblasti ČSSR. Studia Geographica, 16, Geografický ústav ČSAV, Brno, 74 s.
- RICHLING, A. (1984): Typology of natural landscape in Poland on the scale 1: 500 000. Miscellanea Geographica, Warszawa.
- RICHLING, A. (1989): System of landscape classification in Poland. In: Mazúr, E. (ed.): Landscape classification. SAV, Bratislava, s. 102–111.
- RICHLING, A. a kol. (1995): Ecology of landscape use in Central Europe. Atlas of Eastern and South-Eastern Europe, Wien.
- SIMS, R. A., CORNS, I. G. W., KLINKA, K. (1996): Global to local: ecological land classification. Environmental monitoring and assessment, 39, Kluwer, Dordrecht, 615 s.
- SOČAVA, V. B., 1978: Vvedenije v učenije o geosistemach. Nauka, Novosibirsk, 319 s.
- WERNER, M., (1989): Landscape classification systems in Sweden. In: Mazúr, M. (ed.): Landscape classification. SAV, Bratislava, s. 119–127.
- WIJERMANS, M. (1992): Integral Land Use Planning. Man and Nature Working Paper 13, Odense University, 32 s.
- Zákon 114/1992 Sb. o ochraně přírody a krajiny
www.elcai.org; www.alterra.org

S u m m a r y

LANDSCAPE TYPOLOGY IN CZECHIA AND ABROAD: STATE OF THE ART, METHODS AND THEORETICAL BASIS

Each scientific discipline tries to classify the study object of its interest. In case of landscape ecology (and other disciplines dealing with landscape) the subject of study is the landscape as a dynamic complex spatial system. Moreover, the landscape system is very changeable in time. That is why the landscape classification is a difficult but necessary task for landscape scientists. Landscape mapping and classification are two of the chief aims of geography and land ecology. They are important both from the theoretical (as basic research) and the practical point of view. The core of practical applications of landscape typology and classification consists in a wide spectrum of methods of landscape planning, assessment, evaluation and management. The main idea is that different landscape types and regions need specific methods of landscape planning and management. Because of different and often conflicting goals of competing activities such as agriculture, urbanization, tourism, international transport and environment, there is a need for an integral landscape planning both on national and European level. Landscape typologies and classifications have very close relations to landscape character assessment and protection. Regional diversity and uniqueness of landscapes form together the common European natural and cultural heritage (after Meeus 1995).

Land use and landscape development in Europe follow international trends. Many regional cultural landscapes have disappeared because of deep changes in the society; many others are endangered now by the processes of globalization, unification, extensification and intensification. There is not just one European landscape, but there are many continental, national and regional landscape types, each one having its own specific

character. Landscape typology is necessary in order to investigate the effects of common agricultural policy, globalization and other socio-economic processes on transformation of landscapes. Today's regional landscapes have become sceneries, as the old pattern of conditions has progressively disappeared. The variety of regionally differentiated landscapes is unlikely to increase. Some types of landscapes will disappear (many regional landscape types did so in the 2nd half of the 20th century in socialist countries, but not only there); others will be sufficiently flexible to survive. In some other areas, but only locally, restoration of the traditional landscapes is being weighed up for reasons like tourism, ecology, tradition, scenic value or landscape character protection (Wijermans 1992).

Cultural landscape as a dynamic system is a result of permanently acting landscape forming processes and agents. In a cultural landscape settled and used by people, there is always a complex of natural and anthropogenic processes out of which many are of disturbing character and cause larger or smaller changes in the landscape. Disturbances and changes in the landscape are a natural and intrinsic component of every landscape development – both natural and cultural. Not every change in the landscape, as in use of a single patch, means a change of the landscape as a whole, of its landscape type and character. Assessment of changes in the landscape and of human interventions into the landscape does not mean a precarious refuse but evaluation whether and how these changes harmonize with the general trend of the landscape evolution, how they comply with or counteract natural processes, whether they affect the landscape's ecological stability negatively and exceed its carrying capacity, etc. (Lipský 2000).

The outstanding richness and diversity of Czech landscapes are widely recognized attributes of European natural and cultural heritage. Many landscapes are exposed to dynamic driving forces related to policy implementation, land use or demographic and economic trends and changes. Such driving forces affect production and planning processes in agriculture, forestry, urbanization and traffic, which in turn impact on environmental condition spanning from local pollution or habitat damages to regionally extensive negative land use changes or flood events. The concern that essential landscape values are getting temporally or permanently lost due to conflicting driving forces and pressures has been addressed in recent policy documents such as Pan-European Biological and Landscape Diversity Strategy (Council of Europe 1996) and more recent European Landscape Convention (Council of Europe 2000; Mücher et al. 2003).

Czechia ratified the European Landscape Convention in 2003 and became contracting country in early 2005. The aims of this Convention are to promote landscape protection, management and planning, and to organize European co-operation on landscape issues (Article 3 of the Convention). By ratifying this Convention, each country should undertake to integrate landscape into its regional and town planning policies and into its cultural, environmental, agricultural, social and economic policies, as well as in any other policies with possible direct or indirect impact on landscape (Article 5.d of the Convention). The Convention also defines „landscape quality objective policy, landscape management, landscape protection and landscape planning“, as basic issues for sustainable development. Each contracting country should undertake „to identify its own landscapes throughout its territory, and to analyse their characteristics and the dynamic forces and pressures transforming them, and to take note of change“ (Article 6.3 of the Convention). A reliable overview of types of Czech landscapes is necessarily required to get universal information for large scale landscape planning.

There are three basic approaches in methods of landscape typology. Classification of natural background based on combination of geological, relief and bioclimatic conditions of the landscape, which means delimitation of the types of potential natural landscapes, is the most common. The second approach consists in classification of land use or land cover, which shows the intensity of human impact on natural landscape. Complex landscape typology based on synthesis of both natural and cultural features is the most complicated.

Classification of natural landscapes has a long tradition in Czechia with the first attempts dating from the middle of the 20th century. The Map of Physical Geographic Regions (Demek et al. 1977) or The Map of Natural Landscape Types published in the Atlas of the Environment and Health of Inhabitants of the Czechoslovakia (1992) are among the first examples of an exact landscape classification. Also land use and land cover classification and their interpretation as intensity of human impact are commonly used. There were published several maps representing the Index of ecological stability derived from land use database (Muranský et al. 1977, Nauman et al. 1977, Löw et Michal 2003) or just the Map of Land Use in the Atlas of the Environment and Health of Inhabitants of the Czechoslovakia (1992). Land Use and Land Cover databases developed on European level /CORINE/ are widely used. A complex landscape typology has not been published in Czechia yet, but we know some examples from other European countries. The Map of

Landscape Ecological Complexes in the Atlas of the Landscape of the Slovak Republic (2002) is one of the most inspiring examples.

On the continental level, the first attempt to develop a basic Pan-European classification of present cultural landscapes was done by Meeus (1995). Combining climate and vegetation (using Holdridge diagram of vegetation types associated with different combinations of evaporation and precipitation) with geomorphology, land use and landscape scenery (the openness or degree of closure of the scenery), 30 basic landscape types are distinguished in rural Europe. Urban and industrial landscapes as well as coastal and river linear landscapes have been purposefully excluded from this typology. This elementary typology of rural European landscapes and their geographical distribution across Europe is illustrated in a map of small scale (about 1:25 million). Landscapes vary from open fields and steppe landscapes to enclosed forest and hedgerow ones. In total, eight broad categories of landscape types are defined in Europe.

Because of an increasing demand for a more detailed and high-accuracy landscape typology and map at the European level at the beginning of the 3rd millennium, a new approach has been developed in the research centre Alterra, Wageningen (Mücher et al. 2003). The typology is based on combination of different layers of the most recent geographical data using GIS as a new scientific method of exact and objective landscape classification. The strategic objective was to use high quality data of European coverage. After a critical review of the main European environmental data sets, 3 core layers were selected for delineation of landscape types: (1) Topography (GTOPO30, grid data, 1 km resolution); (2) Soil and geological substrate/Parent material (European Soil Data Base 1:1 million, vector data); (3) Land use/Land cover (CORINE Land Cover database, vector data, 1:100 000).

These 3 data layers, chosen as key parameters and readily available at the European level, reflect the fact that present European landscapes are a product both of natural and cultural driving forces. Three core data sets determine the matrix for European Landscape Map. The final typology resulted in a digital map consisting of 202 types of present cultural landscapes in Europe. Each landscape type has got a 3-digit code: the first capital letter is used for the topographic class, the second capital letter for the parent material and the third letter (undercast) for the land use/land cover class. As an extra attribute, the environmental zone (e.g. Alpine, Atlantic, Continental, Pannonian etc.) has been attached to each landscape-mapping unit. For urban landscapes as well as for inland waters and estuaries, information was derived directly from the CORINE Land Cover database and each of these categories has got its own extra code. A limiting factor is the fact that the land use history as well as detailed landscape structure indicators, like patch size and density, connectivity, shape and edge metrics, have not been considered in the classification.

A new complex typology of Czech cultural landscapes should be prepared in a similar way. There is an objective demand for a new more detailed typology of the present cultural landscape to fulfil the obligations resulting from the European Landscape Convention in Czechia. Now there is a hope that a new typology and regionalization using different approaches will be prepared as an important and essential part of the Atlas of the Landscape of the Czech Republic (to be published in 2007).

Fig. 1 – Dependency pyramid of natural landscape factors (after Kolejka, Lipský 1999). In pyramid from below: climate, geological underlayer, relief, soil, humidity, biota.

Fig. 2 – Holdridge diagram (after Meeus 1995). Horizontal axis – evaporation, rainfall; right axis – evaporation, landscapes: sub-Arctic, boreal, Atlantic, continental, Mediterranean; left axis – rainfall (mm/year). In diagram: bottom row: marshy forest, deciduous forest, shrubbery, semi-desert; second row: mixed forest, steppe, xerothermic shrubs, hot desert; third row: taiga, forest-tundra; upper row: tundra, cold desert.

Fig. 3 – Landscape type like functional hierarchies of abiotic, biotic and cultural elements (after Mücher et al. 2003; Lipský 2004). Left: increasing dependence of elements, down: landscape type, right from the top: abiotic, biotic, cultural. In the middle from the top: climate/geology, geomorphology, hydrology, soils, vegetation, fauna, land use, landscape mosaic (structure, pattern).

(Pracoviště autorů: katedra fyzické geografie a geoekologie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, Albertov 6, 128 43 Praha 2; e-mail: lipsky@natur.cuni.cz.)

Do redakce došlo 5. 12. 2005

ZDENĚK KUČERA

SÍDLO A OBEC: ZÁKLADNÍ POJMY GEOGRAFIE OSÍDLENÍ A JEJICH VZTAH

Z. Kučera: *Settlement and municipality: fundamental terms in geography of settlements and their relationship.* – Geografie–Sborník ČGS, 112, 1, pp. 84–94 (2007). Settlement and municipality are fundamental terms in geography of settlements, which are often identified or interchanged. Their meaning and relationship are analysed in the article with using different sources. A settlement is an inseparable part of cultural landscape and a landscape unit with certain physiognomy in particular. A municipality is an abstract societal unit. Settlement organization within the system of settlements is the image and product of human activity in certain landscape, whereas character and number of municipalities are the image and product of spatial organization of society.

KEY WORDS: settlement – municipality – cultural landscape – landscape unit.

1. Úvod

Cílem tohoto článku je analyzovat význam a vzájemný vztah základních pojmu geografie osídlení, sídlo a obec. Vzhledem k šíři tématu není záměrem autora tohoto příspěvku podat vyčerpávající definici jednotlivých typů sídel (např. samota, vesnice, město), ale upozornit na význam sídla jako konkrétní krajinné jednotky a obce jako abstraktní společenské jednotky a problematiku jejich vztahu. Přesné a jasné odlišení jejich významu je důležité nejen z pohledu metodologického, ale také ontologického. Je třeba jasně určit, co je užitím těchto pojmu např. při výzkumu krajiny, osídlení, či regionální identity sledováno. Obec a sídlo jsou často nejen ztotožňovány, ale i zaměňovány. Analyzovány jsou tedy zejména souvislosti pojmu krajina, osídlení, sídlo a obec. Žmiňovány jsou i možnosti vymezení sídel na základě místních částí osad a základních sídelních jednotek. A to především na základě vybrané literatury. Celkový výčet prací souvisejících s uvedeným tématem by však byl značně obsáhlý, a proto je třeba připojený seznam literatury chápát jako výběrový a účelový.

2. Osídlení, aneb člověk v krajině

Osídlení je projevem přítomnosti určitého živého organismu v daném prostředí a jeho zvláštního vztahu k jednotlivým částem tohoto prostředí (jako člověk osidluje krajинu, tak např. rostliny osidlují určitá stanoviště). Slova jako osídlit a osídlení znamenají zaujmout neobývané území (Slovník spisovné češtiny). Osídlení lze tedy vnímat jako přítomnost člověka v krajině, kdy člověk intenzivně ovlivňuje prostředí, ve kterém přebývá.

Krajinu ovlivňovanou intenzivní lidskou činností chápeme jako krajinu kulturní a ta je právě protikladem vůči krajině přírodní, tedy krajině bez vli-

vu či bez podstatného vlivu člověka (Lipský 1998; Sklenička 2003). Krajinou přírodní proto člověk např. pouze prochází, zatímco v krajině kulturní přebývá, „zobytňuje ji“. Přeměňuje ji nejen ve fyzickém smyslu slova, ale vytváří si k ní i duchovní vztah, kdy krajina či její části mohou být symbolem či prostředkem sebeidentifikace (Kratochvíl 1998; Norberg-Schulz 1994).

Obvykle chápeme krajинu, od kraj, tedy krojiti, okraj, lem, vzdálená končina (Holub, Lyer 1992) jako to, co nás obklopuje. Vnímáme ji jako krajinnou scenérii, respektive její pohledově vymezený výrez (Cosgrove 1985; Forman, Godron 1993; Stibral 2005). Každý pozorovatel je však zároveň součástí určité krajiny, ve které se nachází (Tress, Tress 2001). Krajinu pak můžeme považovat za komplexní ekosystém, resp. funkční soustavu „živých a neživých složek životního prostředí, jež jsou navzájem spojeny výměnou látek, tokem energie a předáváním informací a které se vzájemně ovlivňují a vyvíjejí v určitém prostoru a čase“ (Zákon č. 114/1992 Sb. o ochraně přírody a krajiny). Jedná se tedy o určitý celek, který je nějak uspořádán, má fyziognomii, horizontální a vertikální strukturu, jehož části jsou určitým způsobem provázány a který se v čase mění (Forman, Godron 1993; Lipský 1998). Kulturní krajina, jako životní prostředí člověka (viz Zákon č. 17/1992 Sb. o životním prostředí, který říká, že životní prostředí je vše, „co vytváří přirozené podmínky existence organismů včetně člověka a je předpokladem jejich dalšího vývoje), je výsledkem vzájemné interakce a koexistence její přírodní a společenské složky. Není pouze přírodním systémem (primární struktura krajiny), ale zahrnuje v sobě i subsystém kulturně–technický (sekundární struktura krajiny) a kulturně–historický (terciární struktura krajiny) (Löw, Míchal 2003; srovnej Hägerstrand 1995; Olwig 1996).

Osidlení jako přítomnost člověka v krajině pak neznamená jen více či méně trvalou přítomnost jednotlivých typů sídel, která jsou součástí sídelního systému. Osídlení v sobě zahrnuje i typy, způsoby hospodaření, ovlivňování a nazírání krajiny člověkem. Také nemá ve všech částech krajiny stejnou formu a intenzitu. Z toho vyplývá, že zatímco jádra osídlení jsou areály typické vysokou koncentrací sídel a dynamikou změn struktury (zejména mikrostruktury) krajiny v čase, je v periferních oblastech osídlení méně koncentrované (viz Hurbánek 2005b) a struktura krajiny podstatně stabilnější, vykazuje menší dynamiku změn. Lze tedy říci, že jádra osídlení na nejvyšších mísotech hierarchie v rámci systému osídlení jsou zároveň i centry oblastí s největší intenzitou a dynamikou proměn krajiny. Tak jak je nerovnoměrné osídlení (Hampl, Gardavský, Kühnl 1987; Hampl 1998), je nerovnoměrná i míra ovlivnění krajiny člověkem.

3. Sídlo jako krajinná jednotka

Jedním ze základních pojmu geografie osídlení je sídlo, staročesky siedlo od sedeti (Holub, Lyer 1992). S tím souvisí i snahy o definování jeho obsahu. Tak např. podle Hurbánka (2005a) lze zjednodušeně sídlo považovat za dvojrozměrný areál půdorysu zastavěného prostoru, ve kterém se nachází alespoň jeden sídelní objekt. Za hranici areálu sídla se pak považuje hranice sjednoceňých areálů půdorysů bezprostředně sousedících sídelních objektů (tzv. hraniče kompaktně zastavěného území). Z čehož vyplývá, že jednotlivé areály sídel jsou od sebe navzájem oddělené nezastavěným územím bez sídelních objektů. Hamerská (1983, s. 339) k uvedené problematice říká, že sídlo je „jednotka osídlení, kterou tvoří jakékoli trvale obydlené a prostorově oddělené seskupe-

ní bytových i nebytových objektů, případně i jednotlivá prostorově oddělená trvalá obydlí“, a považuje jej za přirozený a nejstabilnější prvek území. Nováková a kol. (1991, s. 10) považují sídlo za „prostorově oddělenou formu trvalého osídlení (tvořené obytnými budovami a různým stupněm vybavenosti)“.

Pojmem sídlo někdy můžeme označovat nejen vlastní zastavěné území, ale také pozemky k němu přilehlající a k němu patřící. Tyto pozemky jsou na sídlo vázány vlastnickými vztahy jeho obyvatel. V tomto pojetí sídla lze rozlišovat mezi tzv. intravilánem a extravilánem (viz např. Retrospektivní lexikon obcí, s. 32).

Sídla můžeme na základě dílčích charakteristik dělit na určité typy (druhy). Takové dělení je však vždy zjednodušující, protože dělíme určité kontinuum sestávající ze specifických objektů, kde se na jednom konci spektra nachází jednotlivé stavby a na druhém jejich specifická seskupení (Daniel, Hopkinson 1983).

Samotné charakteristiky sídla lze rozdělit do dvou skupin: A) vnější, mezi které patří 1. poloha, 2. velikost areálu, 3. forma, 4. funkce a 5. význam, a B) vnitřní, mezi které řadíme 6. podíl zastavěné plochy, 7. charakter zástavby, 8. způsob organizace obyvatelstva a 9. jednotlivých funkcí v rámci zastavěného území.

Poloha (1) sídla je jednou z jeho základních charakteristik. Sídlo jako místo pobytu (Slovník spisovné češtiny) je specifickým antropogenně podmíněným útvarem. A právě proto, že se jedná o místo (Massey 1995, Pred 1984, Tuan 1975) a že místo je jakákoli lokalita, která má určitý význam pro člověka nebo skupinu lidí a je přerušením v pohybu/přesunu (Tuan 1974 a 1977 cit. v Thrift 1977a), je pro sídlo typická imobilita a stabilita umístění/stabilitas loci. Poloha sídla může být vyjádřena pomocí zeměpisných souřadnic či nadmořské výšky, ale také ve vztahu k určitým oblastem či místům. Tak můžeme rozlišovat sídla horská, nížinná, příměstská apod. Vzájemná poloha sídel je také charakteristikou osídlení na určitém území, odlišujeme od sebe např. oblasti s koncentrovaným či rozptýleným osídlením (Hurbánek 2005b, Roberts 1996).

Míry velikosti areálu sídla (2) lze podle Hurbánka (2005a) rozdělit na měřitelné a odvozené. Mezi měřitelné patří např. výměra, největší a nejmenší vnější rozměr areálu, tj. největší a nejmenší možná vzdálenost dvou rovnoběžných přímek, mezi kterými areál leží a které se dotýkají jeho hranice, ale neprotínají jej. Do prvé skupiny měr patří také největší vnitřní rozměr, tj. délka nejdélší přímé cesty (úsečky), kterou je možné sestrojit uvnitř areálu, a obvod, tj. délka hranice areálu. Odvozené míry pak vyjadřují velikost areálu ve vztahu k některé z ideálních forem (např. kruh či čtverec). Formou (3) rozumíme tvar areálu sídla. Podle formy lze rozlišovat rozmanité typy sídel, např. okrouhlíce, návesní vsi, potočnice či jiné (srovnej např. Bašovský, Mládek 1989; Pohl 1935; Roberts 1996).

Funkcí sídla (4) je myšlen způsob jakým se podílí na fungování sídelního systému a krajiny. Podle tohoto kritéria odlišujeme např. sídla jádrová a periferní, průmyslová a zemědělská, ale také odlišujeme jejich funkci estetickou, symbolickou apod. Proti tomu významem sídla (5) rozumíme jeho pozici v hierarchii systému sídel z hlediska daných velikostně významových charakteristik. Míněn je nejen jeho význam z hlediska velikosti zástavby či populační velikosti, ale také např. sociálněekonomický (např. Hampl, Gardavský, Kühnl 1987) nebo symbolický (např. Lowenthal 1975, Norberg-Schulz 1994, Tuan 1975).

Podílem zastavěné plochy (6) rozumíme poměr plochy pokryté zástavbou uvnitř sídla k celkové výměře sídla, vyjádřený zpravidla v procentech. Jde

především o ukazatel intenzity využití plochy sídla zástavbou (tzv. zastavěnost území; viz Maier 2004). Proti tomu charakter zástavby (7) je způsob zastavění území sídla. Ten je dán spolupůsobením struktury zástavby a architektonického výrazu jednotlivých staveb, stavebních souborů a nezastavěných, zejména parkových, ploch (Vorel, Bukáček, Matějka, Culek, Sklenička 2006; dále viz např. Hnilička 2005, Maier 2004).

Způsobem organizace obyvatelstva (8) či jednotlivých funkcí (9) rozumíme jejich prostorové uspořádání a vzájemné vztahy mezi různými skupinami obyvatel či funkčními územími.

Na základě výše uvedených charakteristik lze sídla dělit do různých typů. Asi nejkomplexnější, ale také nejproblematičtější typologii je často přijímané a užívané rozdělení sídel na A) samoty, B) vesnice a C) města. Podle Novákové a kol. (1991a) jsou města a vesnice dokonce základními typy sídel.

Samotou (A) obvykle rozumíme sídlo malé, a to jak z hlediska výměry, tak velikosti zástavby či populační velikosti, která bývá při vymezování tohoto typu zpravidla normativně stanovena (např. do 10 trvale bydlících obyvatel, viz Nováková a kol. 1991, nebo jednotlivý dům podle Statistického lexikonu obcí v zemi České). Soustřeďuje také velmi malý počet funkcí. Samotu někdy chápeme jako sídlo odlehle a tedy často i špatně dostupné.

Pojmem vesnice (B) obvykle označujeme větší sídlo neměstské povahy, s kompaktní zástavbou a zpravidla s dominantní zemědělskou funkcí. Vesnice také nabývají řady specifických forem, které ovšem úzce souvisí s jejich polohou (nejen) v době založení a původní funkcí.

Podle práce Holub, Lyer (1992) souvisí slovo ves, vesnice z řeckým *oikos*, obydlí. Vesnice bývá někdy ztotožnována se slovním spojením venkovská obec, s dodatkem převážně zemědělská (viz např. Slovník spisovné češtiny). Tato definice je však nesprávná, protože nezohledňuje rozdílný význam slov sídlo a obec. Retrospektivní lexikon obcí (s. 32) k této problematice říká, že ves „původně znamenala obydlí, dům, pak skupinu zemědělských bydlišť a zemědělské půdy k nim patřící. Termín je již předhistorický a (...) byl zachován v názvech místní obydlené jednotky neměstské povahy“. Nováková a kol. (1991, s. 10) uvádí, že vesnice „jsou relativně kompaktním seskupením obytných budov, zpravidla se základní vybaveností a závislostí na hospodářském využívání půdy“.

Při určování sídla jako vesnice je tedy nutné uplatnit téměř všechny výše uvedené charakteristiky sídla, a to včetně způsobu organizace obyvatelstva a funkcí. Postupující urbanizace (nejen jako nárůst počtu obyvatel ve městech, ale také ve smyslu tzv. nepřímé urbanizace, tj. urbanizace životním stylem, kdy i obyvatelstvo neměstských sídel přejímá městské hodnoty a způsob života) a suburbanizace (jako proces relativního nárůstu počtu obyvatel v zázemí velkých měst, zpravidla spojený s novou výstavbou) však možnosti určení jasných definičních znaků vesnice i dalších typů sídel značně omezují. Problematickou je také otázka rekreačních vesnic bez trvalého obyvatelstva. Jsou toto ještě vesnice, nebo se již jedná o zcela nové typy sídel?

Poslední typ sídla, kterým se budeme zabývat, je město (C). Holub, Lyer (1992, s. 289) uvádějí, že město je od „místo (...), město se rozlišilo kvantitou ve staročesky město – miesto s různým významem (srovnej německy Stadt – Städte)“. Podle Slovníku spisovné češtiny (s. 177) je město „větší osídlené místo, správní, obchodní, průmyslové aj. středisko určitého území: malé, okresní, hlavní město.“

Podle zákona o obcích (Zákon č. 128/2000 Sb. o obcích) je městem obec, která má alespoň 3 000 obyvatel, pokud tak stanoví předseda Poslanecké sně-

movny po vyjádření vlády. Sloučí-li se dvě nebo více obcí, z nichž alespoň jedna je městem, je obec po sloučení městem. Oddělí-li se část města a vzniknou 2 nebo více obcí, pak obec, které zůstane název dosavadního města nebo část jeho názvu a má alespoň 3 000 obyvatel, je i nadále městem. Přestože existuje rozdíl mezi sídlem a obcí ani tato definice jej nevystihuje.

Proti tomu Nováková a kol. (1991, s. 10) za města považují jádra regionů s více než 10 000 obyvateli nebo jádra regionů s 5 000 obyvateli, a to za předpokladu, že současně mají nejméně 60 druhů občanské vybavenosti, maloobchodní obrat nejméně 10 000 Kčs na obyvatele za rok a ve službách zaměstnáno nejméně 6 % ekonomicky aktivních obyvatel. Autoři tedy kladou důraz na funkční aspekty a populační velikost. Při konkrétním vymezení města nezohledňují fyzické znaky.

Podle Sýkory (2001) jsou základními charakteristikami města relativní velikost, vysoká hustota zalidnění a koncentrace obyvatel, specifická demografická, sociální a profesní skladba obyvatel, koncentrace správních, řídících a obslužných funkcí přesahujících svým vlivem rámec města, vysoká vnitřní různorodost (ve smyslu funkční diferenciace) a komplexnost (ve smyslu funkční integrity rozmanitých dílčích prvků) a z toho všeho vyplývající specifický městský způsob života, vyznačující se zvláštní kvalitou, koncentrací a intenzitou rozmanitých forem společenských vztahů.

Výše uvedené definice sídla kladou důraz především na jeho antropogenní původ a ztotožňují jej se zastavěným územím s převahou obytné funkce. Pomíjejí však skutečnost, že v sídle může dominovat i funkce jiná. Pojměm sídlo také někdy neoznačujeme pouze stavby či jejich uskupení ležící mimo tzv. kompaktně zastavěné území, ale uvnitř něj, když mluvíme např. o sídle určité organizace či osoby. Žádná z výše uvedených definic také přímo nevychází ze skutečnosti, že sídlo je nedílnou součástí kulturní krajiny. Přitom právě takové pojetí by mohlo umožnit sjednocení pohledu na jeho definici a význam. V neposlední řadě je též důležité pro pochopení úlohy člověka, sídel a osídlení, jejich významu a pozice v krajinném systému jako celku.

V uvedeném pojetí lze pojmu sídlo porozumět v několika rovinách:

- a) sídlo jako krajinná jednotka, součást krajiny
- b) sídlo jako ohnisko působení člověka na krajinu
- c) sídlo jako centrum a místo koncentrace lidských aktivit
- d) sídlo jako součást sídelní sítě a sídelního systému (systému sídel)
- e) sídlo jako symbol, místo soustředění symbolů.

Sídlo je imobilní a fyzicky se projevující krajinnou složkou (a). Je součástí její struktury a podílí se na jejím fungování. Protože se však různá sídla podejí jako krajinné složky na utváření a fungování krajiny odlišně, jsou spíše krajinnými jednotkami než ploškami. Krajinnou jednotkou rozumíme „část území nebo prostoru, která je z hlediska zkoumané charakteristiky (nebo více charakteristik), v rámci užitého měřítka relativně homogenní (Sklenička 2003, s. 28; srovnej Zonneveld 1989 a Lipský 1998). V určitých případech může totiž sídlo v krajině převládat, být její dominantní a nejspojitější složkou (Daniel, Hopkinson 1983) a mít určující vliv na její fungování, být její matricí (Forman, Godron 1993). V takovém případě zpravidla mluvíme o městské krajině. I v ní však lze, obdobně jako v krajině neměstské, odlišovat jednotlivá sídla, např. určitých osob či organizací, jako krajinné plošky či tesery, resp. specifické enklávy uvnitř okolní krajinné matrice (k témtu pojmu blíže viz např. Forman, Godron 1993). V neposlední řadě též může každé sídlo stejně jako jakákoli jiná krajinná jednotka vzniknout, zaniknout, zvětšit se či změnit se.

Sídlo je dále znakem přítomnosti člověka v krajině (b) a je tedy součástí jeho sekundárního a terciárního subsystému. Poskytuje zázemí pro přebývání lidí v daném prostředí a jejich další aktivity. V tomto smyslu je sídlo ohniskem působení člověka na krajinu. Určité sídlo a jeho obyvatelé pak neovlivňují pouze bezprostřední okolí sídla, ale prostřednictvím koridorů a jejich sítí i strukturu a fungování částí krajiny značně vzdálených. Existenci sídla samého a prostřednictvím aktivit jeho obyvatel uvnitř nej nebo v jeho okolí mohou být jak urychleny, tak zablokovány toky látek, energií, organismů a informací či ovlivňován jejich objem jak mezi různými krajinnými složkami, tak uvnitř nich. Míra tohoto vlivu se v čase mění a může být omezena prostorovou vzdáleností mezi ohniskem vlivu a ovlivňovaným místem, časovými možnostmi obyvatel sídel či způsobem jakým tito lidé prostor a čas vnímají a využívají či mohou vnímat a využívat (k tomu např. Lynch 2004; Pred 1984; Thrift 1977a, 1977b). Existence lidí a možnosti jejich dalších aktivit jsou na sídle závislé.

Sídla jsou též areály trvalé či přechodné přítomnosti člověka v krajině, centry osídlení a místy koncentrace lidských aktivit (c). Jsou charakteristická výraznou přeměnou přírodního prostředí na kulturní. Jako každé místo i sídlo „vždy zahrnuje uchopení a přeměnu prostoru a přírody, která je neoddělitelná od reprodukce a transformace společnosti v čase a prostoru. Jako takové, místo není pouze to, co je běžně pozorováno v krajině, (...) prostředí pro aktivitu a sociální interakce. Je to také to, co se v místě nepřetržitě děje, co ve specifickém kontextu přispívá k historii skrze utváření a přizpůsobování hmotného prostředí“ (Pred 1984, s. 279; srovnej Tuan 1975). Aby sídlo mohlo existovat, musí být tedy nějakým způsobem neustále využíváno a reproducováno. Musí být místem trvalého přeměnování přírodního prostředí na kulturní. Musí se znova a znova stávat místem a sídlem, s určitou životní dráhou a minulostí (Hägerstrand 1970 a 1975 cit. v Thrift 1977b, Lowenthal 1975, Pred 1984, Roberts 1996). Jeho existence je závislá na schopnostech a potřebě lidské společnosti přetvářet přírodní prostředí v dané lokalitě v určitém období.

Jednotlivá sídla jsou také základními jednotkami systému sídel (d). Celý tento systém, je stejně jako sídlo, umělým lidským výtvorem. Jeho uspořádání významným způsobem ovlivňuje lidské aktivity v krajině. Stejně jako člověk sídla utváří, je také vždy, ať vědomě či nevědomě, vázán na určitá sídla, je ovlivňován jejich geografickou organizací, strukturou a fungováním (Löw, Michal 2003; Lynch 2004; Norberg-Schulz 1994). Právě organizace sídelního systému a procesy její proměny rozhodují a ukazují na to, jakým způsobem vnímáme a ovlivňujeme okolní prostředí.

V neposlední řadě též sídla ovlivňují své okolí nepřímo jako symboly (e), významem, který je jim přikládán. Přičemž tento význam nemusí být každému zjevný a srozumitelný (Hlinický, Polomová 1998; Lowenthal 1975; Tuan 1975) a jedno a totéž sídlo může mít pro různé jedince více odlišných významů (Lowenthal 1975, Massey 1995), které se mohou navzájem vylučovat. Symboly jsou výsledkem minulého vývoje a stejně jako vše v krajině mohou vzniknout či zaniknout, zvětšit, změnit nebo změnit svůj význam. Svou přítomností nás upozorňují na minulé události, o kterých si myslíme, že se staly, a kterým v současnosti přikládáme určitý význam. Tyto připomínky jsou pak důležité právě proto, že minulost ovlivňuje přítomnost a spoluutváří tak prostředí, ve kterém žijeme (Lowenthal 1975). Její znalost pak usnadňuje orientaci a zácházení se současnými krajinami (Marcucci 2000). Mimo jiné, právě proto se snažíme zabránit náhlým změnám v prostředí, ochraňujeme ráz určitých míst

či krajin, nebo se snažíme najít reliky jinými již dávno zapomenutých míst, a tedy i příběhů a aktivit (viz Pred 1984).

Sídlo není pouze určitou prostorově oddělenou fyzickou strukturou či uskupením lidí a jejich aktivit. Je krajinnou jednotkou, místem, procesem neustálé přeměny krajiny v dané lokalitě.

4. Obec jako společenská jednotka

Druhým pojmem, o kterém se zmíníme je obec. Obec zpravidla vnímáme jako společenskou a správní územní jednotku. Přičemž tato dvě pojetí spolu mohou úzce souviseť nebo se prolínat.

Podle práce Holub, Lyer (1992, s. 314) je obec „vlastně sejítí, pospolitost, společné (veřejné) užívání majetku, z toho pak vůbec, tedy vespolek, všeobecně“. Podle Slovníku spisovné češtiny lze význam slova obec chápát dvojím způsobem. Buď jako osídlené místo – základní územní správní jednotku státu, nebo jako skupinu lidí se společnými zájmy (např. čtenářská obec, akademická obec). Hamerská (1983) vnímá obec jako základní územní jednotku, která zahrnuje jedno nebo více sídel a zároveň jedno nebo více katastrálních území nebo jejich částí, přičemž „pro území náležející k obci je ze všech používaných termínů nejpřihodnějším *územní obvod obce*“ (s. 340 tamtéž), tedy území zpravidla vymezené stanovenou obecní hranicí.

Výše uvedená tvrzení dokládá i ustanovení Zákona o obcích (obecní zřízení) č. 128/2000 Sb. v platném znění, který za obec považuje základní územní samosprávné společenství občanů, resp. územní celek vymezený hranicí území obce, pečující o všeobecný rozvoj svého území a o potřeby svých občanů. Klade tedy především důraz na společensko-právní aspekty pojmu obec a zdůrazňuje, že obec je společenstvím lidí, abstraktní společenskou jednotkou. Z tohoto pohledu je nepřesné označovat pojmem obec konkrétní sídlo v krajině. Pojem obec označuje určité společensky vymezitelné, vymezené či sebevymezující se společenství lidí. Obec narozdíl od sídla není v krajině se fyzicky projevujícím objektem.

5. Část obce, místní část osady a základní sídelní jednotka

Obec jako územněsprávní jednotka se dále může dělit na části obce, v minulosti osady. Podle Hamerské (1983, s. 340) je část obce „úředně stanovená součást obce, určená názvem a související s označováním objektů čísly popisnými (případně evidenčními), a tím i se systémem adres“ (k tomu srovnej Kreml, Coufalová, Jandová, Macounová 2004). Část obce představuje buď samostatné sídlo či jeho část nebo soubor sídel a za určitých podmínek může tedy být část obce ekvivalentem sídla.

Podle Statistického lexikonu obcí z roku 1934 je nejmenší místopisnou jednotkou tzv. místní část osady, skupina domů nebo jednotlivý dům, ležící odděleně od vlastní osady a mající zvláštní místopisný název nebo zvláštní určení (např. železniční stanice, továrna apod.). U některých měst se mezi místními částmi uvádějí ještě tzv. části města, jež sice s vlastním městem stavebně splývají, avšak mají samostatné číselování domů.

Hamerská (1983) uvádí, že základní sídelní jednotka (ZSJ) je jednotkou vymezenou podle určitých hledisek a pravidel, určenou ke zjišťování a vyhodnocování sociálně ekonomických a územně technických informací. ZSJ dále čle-

ní na 1. urbanistické obvody a 2. sídelní lokality. Urbanistické obvody (1) jsou ZSJ na území vybraných měst, vyznačující se určitým funkčním využitím, případně dalším jednotícím znakem. Ostatní ZSJ, tedy ZSJ mimo území vybraných měst, jsou sídelními lokalitami (2). Zahrnují alespoň 10 trvale obydlených bytů nebo 30 trvale bydlících obyvatel a tvoří je ucelené nebo samostatné seskupení bytových objektů včetně území upraveného pro potřeby sídla a případných výrobních, technických a občanských zařízení. Za sídelní lokalitu se dále považují jak územně oddělená významná výrobní a jiná zařízení, tak ucelené soubory rozptýleného osídlení v horských oblastech a sídla využívaná pro rekreační účely.

ZSJ určené podle výše uvedených kritérií jsou „skladebné do (...) obcí resp. do jejich územních obvodů. Částem obcí odpovídá buď jedna nebo více základních sídelních jednotek nebo jejich díly“ (Hammerská 1983, s. 341). ZSJ obecně jsou pak buď ucelená sídla (od určité velikosti), nebo jejich části, nebo jejich vnitřně homogenní a funkčně diferencované části (v městském osídlení). Sídla neodpovídající svou velikostí stanoveným kritériím nevytváří samostatné ZSJ a jsou bez zbytku přiřazena k vymezeným ZSJ. Pojem ZSJ tedy může vyjadřovat jak jedno sídlo, tak více sídel či jeho část.

Místní část osady nebo ZSJ lze použít pouze jako zástupné jednotky charakterizující sídla na určité měřítkové úrovni. Přičemž právě místní část osady vystihuje obsah pojmu sídlo přesněji.

6. Závěr

Pojmem osídlení obecně označujeme především přítomnost člověka v krajině, který ji svou činností intenzivně ovlivňuje. V tomto pojetí v sobě osídlení zahrnuje jak pojem sídlo, tak pojem obec. Ale zatímco obec je abstraktní společenskou jednotkou, sídlo je především konkrétní krajinnou jednotkou s danou fiziognomií, která však má pro danou společnost specifický význam. S ohledem na tyto rozdíly je tedy vhodnější v případě obcí hovořit o dichotomii městská a venkovská obec spíše než město a venkov. Mluvíme-li pak zejména o městech, vesnicích či samotách, mluvíme o sídlech určité měřítkové úrovni sledování, respektive jejich typech.

Charakter a počet obcí je výrazem prostorové organizace lidské společnosti, zatímco organizace sídel v rámci sídelního systému (systému sídel) je odrazem způsobu využívání krajiny člověkem. Při analýze sídelního systému není vždy nutné pracovat přímo s konkrétním vymezením sídel, ale s ohledem na dostupnost dat lze pro sledování vybraných sídel využít zástupné územní a statistické jednotky, jimiž jsou místní část osady, základní sídelní jednotka, případně osada či část obce. Vždy je však nutné jasně definovat jaká sídla a na jaké měřítkové úrovni sledujeme.

Literatura:

- BAŠOVSKÝ, O., MLÁDEK, J. (1989): Geografie obyvatelstva a sídel. Učební texty, Univerzita Komenského, Bratislava, 223 s.
- COSGROVE, D. (1985): Prospect, perspective and the evolution of the landscape idea. Transactions of the Institute of British Geographers, New Series, 10, s. 45–62.
- DANIEL, P., HOPKINSON, W. (1983): The Geography of Settlement. Oliver & Boyd, Edinburgh, 286 s.
- FORMAN, R. T. T., GODRON, M. (1993): Krajinná ekologie. Academia, Praha, 583 s.

- HAMERSKÁ, H. (1983): Územní struktury, jejich vazby a základní pojmy. *Demografie*, 25, č. 4, s. 335–343.
- HAMPL, M. (1998): Realita, společnost a geografická organizace: hledání integrálního řádu. UK v Praze, PřF, Praha, 110 s.
- HAMPL, M., GARDAVSKÝ, V., KÜHNL, K. (1987): Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČSR. Univerzita Karlova, Praha, 255 s.
- HÄGERSTRAND, T. (1970): What about people in regional science? *Papers of the Regional Science Association*, 24, s. 7–21.
- HÄGERSTRAND, T. (1975): Space, time and human conditions. In: Karlquist, A., Lundquist, L., Snickars, F. (eds.): *Dynamic allocation of urban space*. Saxon House, Farnborough and D. C. Heath, Lexington, s. 3–12.
- HÄGERSTRAND, T. (1995): Landscape as overlapping neighbourhoods. In: Benko, G. B., Strohmayer, U. (eds.): *Geography, History and Social Sciences*. Kluwer, Dordrecht – Boston – London, s. 83–96.
- HLINICKÝ, J., POLOMOVÁ, B. (1998): Sakrálné objekty v životnom prostredí. *Životné prostredie*, 32, č. 2, s. 88–93.
- HŇILIČKA, P. (2005): Sídelní kaše. Otázky k suburbánní výstavbě rodinných domů. ERA, Brno, 131 s.
- HOLUB, J., LYER, S. (1992): Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím. SPN, Praha, 483 s.
- HURBÁNEK, P. (2005a): Vybrané priestorové atribúty systému osídlenia, ich charakteristiky a miery. In: H. Svatoňová (ed.): *Geografie XVI, Geographical Aspects of Central European Space, Proceedings*. Masarykova univerzita, Brno, s. 222–229.
- HURBÁNEK, P. (2005b): Vývoj a nové prístupy v interpretáciách vidieka: priestorový aspekt, periférnosť a koncentrovanosť systému osídlenia. In: Spišiak, P. a kol.: *Agrorurálne štruktúry Slovenska po roku 1989*. Univerzita Komenského, Bratislava (v tisku).
- KRATOCHVÍL, P. (1998): Město jako kulturní fenomén. In: Halík, P., Kratochvíl, P., Nový, O.: *Architektura a město*. Academia, Praha, s. 71–106.
- KREML, J., COUFALOVÁ, J., JANDOVÁ, J., MACOUNOVÁ, V. (2004): Prvky územní identifikace na území Prahy a jejich vztahy (stav 2003). Ústav dopravního inženýrství, Praha, 4 s.
- LIPSKÝ, Z. (1998): *Krajinná ekologie pro studenty geografických oborů*. Karolinum, Praha, 129 s.
- LOWENTHAL, D. (1975): Past Time, Present Place: *Landscape and Memory*. *Geographical Review*, 65, č. 1, s. 1–36.
- LÖW, J., MICHAL, I. (2003): *Krajinný ráz*. Lesnická práce, Kostelec nad Černými lesy, 552 s.
- LYNCH, K. (2004): *Obraz města. The Image of the City*. Bova Polygon, Praha, 202 s.
- MAIER, K. (2004): *Územní plánování*. CVUT, Praha, 85 s.
- MARCUCCI, D. J. (2000): Landscape history as a planning tool. *Landscape and Urban Planning*, 49, s. 67–81.
- MASSEY, D. (1995): The conceptualization of space. In: Massey, D., Jess, P. (eds.): *A place in the world?* Oxford University Press, Oxford, s. 45–85.
- NORBERG-SCHULZ, CH. (1994): *Genius loci. K fenomenologii architektury*. Odeon, Praha, 218 s.
- NOVÁKOVÁ, B. a kol. (1991): *Zeměpisný lexikon ČR. Obce a sídla (A–M)*. Academia, Praha, 604 s.
- OLWIG, K. R. (1996): Recovering the Substantive Nature of Landscape. *Annals of the Association of American Geographers*, 86, č. 4, s. 630–653.
- POHL, J. (1935): Typy vesnických sídel v Čechách. Zvláštní otisk z Národopisného věstníku českoslovanského, XXVII, Praha, 53 s.
- PRED, A. (1984): Place as Historically Contingent Process: Structuration and the Time-Geography of Becoming Places. *Annals of the Association of American Geographers*, 74, č. 2, s. 279–297.
- Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850–1970, I. díl, svazek 1. FSÚ, Praha 1978, 678 s.
- ROBERTS, B. K. (1996): *Landscapes of Settlement. Prehistory to Present*. Routledge, London, 181 s.
- SKLENIČKA, P. (2003): *Základy krajinného plánování*. Naděžda Skleničková, Brno, 321 s.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Academia, Praha 1994, 647 s.
- Statistický lexikon obcí v zemi České, úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dubna

- 1920, č. 266 sb. zák. a nař. Vydán ministerstvem vnitra a Státním úřadem statistickým na základě výsledků sčítání lidu z 1. prosince 1930. Orbis, Praha 1934, 613 s.
- STIBRAL, K. (2005): Proč je příroda krásná? Estetické vnímání přírody v novověku. Doktorát, Praha, 202 s.
- SÝKORA, L. (2001): Geografie města – texty k přednáškám. UK v Praze, PřF, KSGRR, Praha (www.natur.cuni.cz/~sykora/kurzy/gm_text.htm – poslední přístup 5.12.2005).
- THRIFT, N. (1977a): Time and theory in human geography. Part I. *Progress in Human Geography*, 1, s. 65–101.
- THRIFT, N. (1977b): Time and theory in human geography. Part II. *Progress in Human Geography*, 1, s. 413–457.
- TRESS, B., TRESS, G. (2001): Capitalising on multiplicity: a transdisciplinary systems approach to landscape research. *Landscape and Urban Planning*, 57, s. 143–157.
- TUAN, Y.-F. (1974): *Topophilia: a study of environmental perception, attitudes and values*. Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey.
- TUAN, Y.-F. (1975): Place: An Experiential Perspective. *Geographical Review*, 65, č. 2, s. 151–165.
- TUAN, Y. F. (1977): Space, time, place: a humanistic frame. In: Carlstein, T., Parkes, D. N., Thrift, N. J. (eds.): *Timing space and spacing time in socio-economic systems*. Edward Arnold, London.
- VOREL, I., BUKÁČEK, R., MATEJKA, P., CULEK, M., SKLENIČKA, P. (2006): Metodický postup posouzení vlivu navrhované stavby, činnosti nebo změny využití území na krajinný ráz. Naděžda Skleničková, Praha, 23 s.
- Zákon č. 17/1992 Sb. ze dne 5. prosince 1991 o životním prostředí v platném znění.
- Zákon č. 114/1992 Sb. ze dne 19. února 1992 o ochraně přírody a krajiny v platném znění.
- Zákon č. 128/2000 Sb. ze dne 12. dubna 2000 o obcích (obecní zřízení) v platném znění.
- ZONNEVELD, I. S. (1989): The land unit – A fundamental concept in landscape ecology and its applications. *Landscape Ecology*, 3, č. 2, s. 67–86.

S u m m a r y

SETTLEMENT AND MUNICIPALITY: FUNDAMENTAL TERMS IN GEOGRAPHY OF SETTLEMENTS AND THEIR RELATIONSHIP

The aim of this article is to analyse the relationship of fundamental terms of geography of settlements: “settlement” and “municipality”. Both in methodological and ontological sense, it is important to distinguish their meaning exactly and clearly. It is necessary to determine, what for example in landscape, settlements or regional identity research is observed when those terms are used. Municipality and settlement are often identified or interchanged terms. The relationship of terms “landscape”, “settlements”, “municipality” and “settlement” is analyses with using selected sources.

In this article the term “settlements” means the presence of certain living organism in the given environment and of its special relationship to particular parts of this environment. Accordingly, settlements can be perceived as human presence in landscape, its intensive impact on the inhabited environment.

Landscape intensively influenced by human’s activity is called cultural landscape. Humans change not only its physical structure, but are also spiritually tied to it. Cultural landscape is not only perceived scenery, it is a complex ecosystem. It is a system, which is organized in some way, has its physiognomy, horizontal and vertical structure, its parts are interrelated in a certain way and it changes through time. Settlements means not only more or less stable presence of particular settlements, but the term embraces all sorts of management and perceiving of landscape by humans. They do not have the same shape and intensity in all parts of landscape. As the settlements are uneven, so is uneven the human influence in a certain landscape.

One of fundamental terms of geography of settlements is “settlement”. Simply we can consider it as a two-dimensional projection of a built up area, in which at least one object of residential housing is present. Other authors argue that settlement is any inhabited or spatially separate grouping of residential or non-residential objects.

Using certain characteristics, settlements can be divided into different types, for example hamlet, village, town or city. The mentioned characteristics can be divided into two groups: A) external, which are 1. location, 2. extent of area, 3. shape, 4. function and 5.

importance and B) internal, these are 6. extent of built-up area, 7. physiognomy, 8. organization of inhabitants and 9. organization of functions within the built-up area.

The above-mentioned definitions of settlement stress its anthropogenous origin and identify it with built-up area in which housing is the prevailing function. In fact, any other function can prevail, productive or recreational for example. Also these definitions do not consider settlement as an inseparable part of cultural landscape. However, this concept could be useful for defining the meaning of the term.

Using this concept we can understand the term „settlement“ in several ways: a) settlement as a landscape unit, part of a certain landscape; b) settlement as a core of human impact on the landscape; c) settlement as a part of settlements, centre and place of concentration of human activities; d) settlement as a part of settlement network, system of settlements; e) settlement as a symbol, concentration of symbols.

The settlement is not only a certain spatially separate physical structure or grouping of inhabitants and their activities. It is a landscape unit, a place, a process of continuing transformation of landscape in certain locality.

There is another term analysed in the article, municipality. By this term we usually understand societal or administration unit. Both these meanings can be related or intersect. Municipality means certain definable, defined or self-defining community or group of people. A municipality is not a physically present object in landscape, as a settlement is.

By using the term “settlements” we usually mean presence of humans in a landscape. In this sense, it embraces both settlement and municipality. Municipality is an abstract societal unit, whereas settlement is above all a landscape unit with certain physiognomy, which has its specific importance and meaning for society.

Settlement organization within the system of settlements is the image and product of human activity in a certain landscape, whereas the character and number of municipalities is the image and product of spatial organization of a society. In the analysis of the settlements system there can be substituted exact delimitation of settlement by corresponding area or statistical unit. When dealing with these objects, we have to clearly define what we mean by this term according to the scale of observation.

(Pracoviště autora: autor je postgraduálním studentem katedry sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2;
e-mail: kucera12@natur.cuni.cz.)

Do redakce došlo 15. 12. 2005

STANISLAV ŘEHÁK

V TÉTO ZEMI, V TĚCHTO ZEMÍCH?

S. Řehák: *In this country, in these countries?* – Geografie–Sborník ČGS, 112, 1, pp. 95–106 (2007). The subhead of this essay could be “Comparative regional-geographical wander around France and Czech countries”. The authors points out that in Czech geographical terminology the term country is ambiguous. Especially historical countries Bohemia, Moravia and Silesia have always had timeless applicability; on their long-term existence and on their historical symbols are based also the statehood of the Czech Republic and its symbols. Unfortunately, historical countries are not respected in any way by the territorial administrative division, although their size (NUTS 1) is suitable also for the NUTS system. In this connection, the author compares the situation in Czechia to that in France, where long-term regional division was not much backed as well, but where the situation is now in general consolidated and the new level of French regions (after the reform of the 1960's to 1980's) has stimulated many of the historical regions. The author deals also with the extensive present French regional geographical literature and tries to indirectly inspire also Czech authors.

KEY WORDS: country – the Czech Republic – NUTS system – France.

Podtitul tohoto eseje by mohl znít „Kontrastní regionálně geografická procházka Francií a Českými zeměmi“. Nechci svou pozornost nelogicky rozptýlovat na dva objekty, souvislosti se snad brzy projeví samy.

Málokdo kromě Francouzů ví, že výraz jako *Pays Basque* (francouzské Bas-kicko) má slovo „pays“ (země, lat. *terra*) v čísle jednotném, zatímco v názvu *Pays-Bas* (Nizozemsko; doslova „nízké“ či „dolní země“) nebo v názvu jednoho z francouzských regionů, *Pays de la Loire*, se jedná o plurál. V posledním případě tedy v překladu „Loirské země“. Je to se znalostí včetně pochopitelné, protože tento region sdružuje kromě okolí města Nantes¹ také Anjou² a Maine³. Sami Francouzi uznávají, že docela stejný nárok na pojmenování Loirské země mohl mít sousední region, který nese název Centre (Sellier 1997)⁴. Plurál obsažený ve francouzském výrazu *Pays-Bas* je ostatně respektován i v mnohem rozšířenější angličtině (*the Nederlands*). I když se ve francouzštině užívá občas tvaru „pays“ (země) i pro stát (analogicky s anglickým „country“)⁵, o Nizozemsku (*Pays-Bas*) se ve francouzštině píše vždy *v množném čísle* (např. aux

¹ Pays nantais, což je jižní cíp historické Bretaně a dále část Vendée – jinak též Bas Poitou

² Historické zázemí města Angers

³ Historické zázemí města Le Mans

⁴ V tomto případě se jedná o konglomerát historických zemí/provincí (Orléanais, Touraine a Berry), přičemž všechny tyto historické útvary jsou rovněž propojeny řekou Loirou.

⁵ Namátkou z *Le Monde* dne 29.7.2005: les pays de la coalition (koaliční státy – působící vojensky v Iráku), les pays arabes (arabské země), dále jsou jako pays/země označeny Somálsko, Irák, Alžírsko, Egypt, Španělsko. Ve stejném čísle je i výraz *Pays-Bas* (Nizozemsko) a obtížně přeložitelný výraz „vin de pays d’Oc“ (lze to chápat buď jako „tuzemské víno z Languedocu“ nebo jen jako „víno z Languedocu“). Ovšem pro spolkové země Německa a Rakouska užívá francouzština původní německý výraz „Landes“.

Pays-Bas, v Nizozemsku)⁶ a jedná se navíc o výraz *dvojslovny*. Pro konečné vyústění tohoto eseje je to hodno zapamatování. Seznam současných francouzských regionů (regionů jakožto administrativní kategorie, *régions*,) je pak pro úplnost uveden v poznámce pod čarou⁷.

Historické regionální povědomí dostalo ovšem v samotné Francii těžkou ránu v době Velké revoluce, neboť vše, co bylo spojeno s *ancien régime* (tedy i tradiční územní uspořádání), bylo cílevědomě likvidováno (Duby, ed. 1994; Sellier 1997). Revoluce neznamenala tedy jen spousty zmařených životů, ale i pokus o likvidaci historické paměti. Více než 200 let trvání zcela nově koncipovaných departementů⁸ vlastně založilo ve Francii pevnou tradici další generace. Přesto se v dlouhodobě centralizované Francii dočkali administrativní reformy (její příprava probíhala zhruba od poloviny 60. let do poloviny 80. let minulého století, viz též Mendras 1988), přičemž jedním z jejich výsledků bylo právě konstituování oněch 22 správních regionů v tzv. Hexagonu (tedy v tzv. metropolitní Francii; shodou okolností pro úroveň regionální úroveň NUTS 2, právě tehdy zakládanou, Řehák 1993), z nichž některé jsou striktně založeny na historických tradicích (Alsasko, Franche-Comté a další), jiné alespoň zčásti (Auvergne, Limousin, Bretaña, Burgundsko a další). Jen malá část těchto regionů respektuje především urbánní fenomén a tedy spontánní sféry vlivu současných velkoměst (vlastně jen region Rhône-Alpes se střediskem Lyonem a region Midi-Pyrénées se střediskem Toulouse, viz Sellier 1997, a zejména Damette 1994, in Sellier 1997, s. 33). Správními středisky francouzských regionů nejsou vždy ani jejich největší města (viz poznámka pod čarou 1). Nyní disponují volenými či delegovanými orgány jednak původní departementy, jednak nové regiony. Kompetence obou regionálních úrovní jsou přitom striktně odlišeny, ale to je vlastně jiné téma.

Vskutku zásadní inovací geografického chápání regionálních otázek přinesl ve Francii asi A. Frémont (Frémont 1976, poté ještě v četných aktualizoványch reedicích), jehož postoje k regionu jsou motivovány vlastní sociologicky (region je definován právě jako sdílené, společně obývané, společně vnímané a společně „žité“ území; velmi podobné stanovisko u nás zastává A. Hynek, viz např. práci Hynek 2000). Tomuto Frémontovu pojetí ve skutečnosti vyhovují stabilizované (a přitom dnes opět funkční) historické regiony a dále sféry vlivu velkoměst. Departementy (byť jsou územně dlouhodobě stabilizované) s takovým pojetím poněkud kolidují (viz Frémont 1976 a Damette 1994, in Sellier 1997, s. 33).

Současná francouzská školská a regionální geografie studuje francouzské regiony s akcentem na jejich urbánní skelet, land use, strukturu obyvatelstva, míru integrity, roli historických území (tedy ohled i na „starší vrstvy“ regionálních jevů), velmi časté je také respektování územních přesahů studovaných fenoménů do sousedních regionů. Především se francouzská geografie obejde v těchto souvislostech bez omezující a mechanické uniformity (viz

⁶ Přídavné jméno „nizozemský, -á“ se však ve francouzštině píše „néerlandais, -e“.

⁷ Soupis francouzských metropolitních regionů (v pořadí francouzského abecedního řazení): Alsace, Aquitaine, Auvergne, Basse-Normandie, Bourgogne, Bretagne, Centre (správní středisko: Orleans; největší město: Tours), Champagne-Ardenne (správní středisko: Châlons-en-Champagne, jinak až na čtvrtém pořadí v regionu; největší město: Reims), Corse (správní středisko: Ajaccio; největší město: Bastia), Franche-Comté, Haute-Normandie, Île-de-France, Languedoc-Roussillon, Limousin, Lorraine (správní středisko: Metz; největší město: Nancy), Midi-Pyrénées, Nord – Pas-de-Calais, Pays de la Loire, Picardie, Poitou-Charentes, Provence-Alpes-Côte d'Azur, Rhône-Alpes.

⁸ Jejich síť byla na počátku dokonce ovlivněna geometrizující koncepcí pravoúhelníků a jejich názvy jsou povětšinou odvozovány podle jmen řek.

např. skvělou učebnici Brunet, Pierre-Elien, eds. 2003, mimořádně dobrých příkladů je ovšem více, viz Carnat, ed. 1998, nebo Jalta, Joly, Reinieri, eds. 2003). I prestižní regionálně geografická edice *Géographie universelle*, jejíž jeden svazek byl věnován Francii (a současně jihu Evropy; viz Pumain, Saint-Julien, Ferras 1990), dokáže sdělit vše podstatné o dnešních francouzských regionech, přitom však s potřebným nadhledem. Již samotný soupis kapitol je výmluvný a prozrazuje nepřímo i nadhled, koncepčnost a schopnost geografické syntézy: Paříž a region pod pařížským vlivem, Východ Francie kolem osy Rhône-Rýn, Sever a Lotrinsko v konverzi, Jižní území – dvě možné trajecktorie vývoje, Vnitřní periferie.

Ne že by neexistovaly kvalitní regionální faktografické přehledy jednotlivých administrativních regionů Francie. Takové tradiční (témař encyklopedické) pojetí představuje například publikaci řada *L'état des régions françaisses* nebo aktuální atlas Meriennův (Merienne 2004). I francouzští geografové si uvědomují, jak důležitým klientem dobrých regionálně geografických studií může být a je regionální decizní sféra a jak produktivní může být dialog s ní, nicméně u každého regionu je v kvalitních francouzských regionálně geografických pracích zdůrazňovaným atributem širší územní kontextualita regionu (což vždy preferuje dobrý regionální geograf, ale jen málokterý osvícený klient z decizní sféry), ne křečovitá jedinečnost a sebestřednost zkoumaného regionu (k čemuž má zase regionální decizní sféra jisté tendenze). Navíc je třeba poznamenat, že se francouzské departementy ani regiony nestylizují do role „universálních správců“ svěřeného území. Jejich kompetence jsou totiž jednoznačně vymezeny a rozděleny a nadto faktickým nositelem rozvoje jsou nejčastěji radnice (tedy města). Departementy mají kompetence spíše sociální povahy, regiony kompetence spíše teritoriální povahy (viz též Klokočka, Wagnerová 2004).

Co k tomu ještě říci? Ve Francii se již zpravidla neabsolutizuje současně platné regionální schéma, encyklopédický schematismus regionů je ve francouzské regionální geografii menšinovým jevem (neprevládá ani ve školské geografii). Reálná role středisek, pásy dopravní infrastruktury a historická paměť jsou uváděny všude tam, kde je to alespoň trochu vhodné a potřebné. Casto se ve výše uvedených učebnicích vyskytuje generalizovaná kartografická schémata, která velmi dobře podporují shrnující a syntetizující verbální pasáže textu (ta nejjednodušší ze schémat však bývají výsledkem teprve značné erudice!). Občas se jako předmět regionálně geografického zájmu objevují dosud málo frekventovaná témata, jako např. regionální aspekty geografie sportu (Mathieu, Praicheux, Volle 1992) nebo regionální projevy kriminality (Camilleri, Lazargues 1992).

Tentýž přístup uplatňovaný k regionům jiných zemí nebývá vždy úspěšný, přesto lze i tyto pozitivní příklady ve Francii zaznamenat. Mimořádně úspěšné jsou totiž práce vzniklé pod vedením pařížské (a posléze lyonské) geografky V. Rey (ve vztahu ke státům střední a východní Evropy, např. Grasland, Cattan 1994; Zrinskac 1997; Rey, ed. 1998) nebo J. L. Carnata (ve vztahu ke státům západní Evropy, zejména Carnat, ed. 1998 a 2003).

Nový lesk tamní regionální geografie? Zdá se mi, že ona proslulá bída to právě není. Připomínám zde totiž nepřímo někdejší a novou (československou, českou a slovenskou) diskusi k postavení a poslání regionální geografie, zejména práce Bičík, Brinke 1987; Demek 1987; Bičík 2000; Hynek 2000; Kasala 2000; Lauko 2000; Mirvald 2000 nebo Vaishar 2001. V této diskusi mi snad chybělo pregnantní konstatování velkých rozdílů mezi regiony deklaroványmi (mezi nimi jsou snad nejdůležitější regiony pro územní správu), regiony spon-

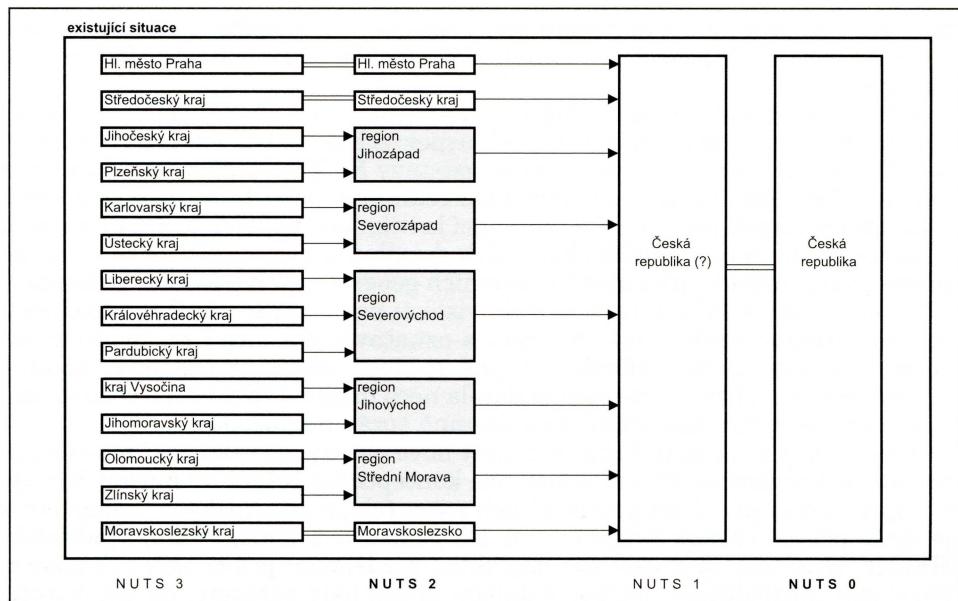
tánně formovanými (jednak regiony opírajícími se o princip nodality a jednak regiony homogenními) a „ad hoc“ regiony. Jsem zde pochopitelně ovlivněn terminologií obvyklou spíše ve francouzské regionální geografii (souhrnný termín „ad hoc region“ pochází od mých studentů, je to však vhodnější termín než „problémový region“ nebo „plánovací region“, což jsou v této souvislosti užívané termíny francouzské).

Uvádím přitom Francii úmyslně jako stát, v němž se (alespoň mezi „starými“ členskými státy EU) doposud málo ctila historicky vzniklá území. Přesto např. renomovaná a korektní francouzská encyklopédie Le Petit Robert (např. konkrétně ve svém vydání z r. 1994, které mám ve své příruční knihovně) disponuje hesly, mezi nimiž nechybějí Tchécoslovaquie, tchčque (République), Slovaquie, Bohême, Moravie, Silésie (pojednává se tam většinově o polském Slezsku, nicméně je tam, stejně jako u hesla Moravie, i zmínka o našem Slezsku). K témuž heslům je ještě připojena celá řada zdejších (úspěšně aktualizovaných) oikonym, oronym a hydronym.

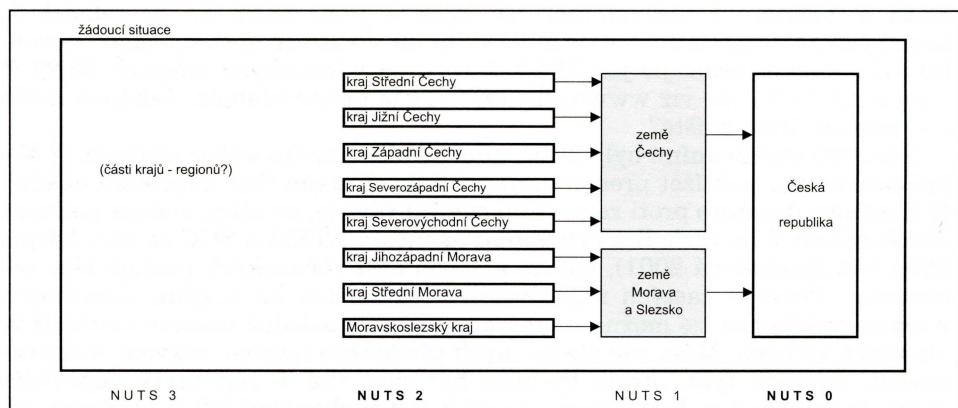
Ani v češtině ze tvaru „země“ nepoznáme, zda se jedná o jednotné nebo množné číslo. Teprve v souvislostech je to jasné. A pak tyto souvislosti mohou mluvčího usvědčovat i z některých nepřesností.

I dnešní České republike něco v územním uspořádání předával zdejší *ancien régime*. Byly to však hned dvě sady okresů a krajů, z nichž jedna sada (ta z 50. let) byla novým demokratickým režimem použita v roce 1997 pro úroveň krajů a jiná (trvající od roku 1960 do r. 1990) byla rychle (alespoň na úrovni krajů) prohlášena za politicky nepoužitelnou, i když její potenciální soulad s regionální soustavou NUTS Evropské unie je až zarážející (Řehák 1993, 2004, kromě toho i obr. 2). Před nástupem totalitního systému však nevládlo jen čiré bezčasí, nýbrž několik staletí regionální/zemské stability. A také jeden neúspěšný pokus aplikovat místo dlouhodobě stabilní zemské struktury župní systém (rok 1920; župy ovšem neměly narušit zemskou hranici česko-moravskou, jak se někdy mylně tvrdí, novými župními hranicemi měla být však ignorována historická hranice moravsko-slezská), poté (po 7 letech váhání s faktickou aplikací) to byl vlastně návrat k zemskému pojetí (s poměrně malými, ovšem dlouhodobě stabilizovanými okresy). A pak je zde také druhá světová válka a po ní vysídlení Němců. Nicméně první roky po válce začaly zase se zeměmi (třebaže ve Slezsku jen s tzv. slezskou expozitou Země moravskoslezské a navíc s novým vymezením hranice proti vlastní Moravě, tentokrát již v pojetí zásadně respektujícím velká povodí; viz též Morava a Slezsko, 1948), politickými a soudními okresy (viz Generální mapa). Zkrátka, více méně stabilizované a použitelné schéma. Teprve pak, počínaje rokem 1949, nastaly i v územním uspořádání velké turbulenze.

Současný stav územního členění v České republice je však ve své negaci historické paměti analogický s výsledkem francouzské revoluční vlny na sklonku 18. století. A je to tristní i přesto, že v 90. letech minulého století u nás probíhal vývoj v „sametových“ a demokratických podmírkách: Výsledná „stavba“ (současné krajské členění státu) se budovala z „cihel“ (velkých okresů), které se brzy poté destruovaly. Máme region NUTS 1 na nevyhovující velikostní úrovni (bude-li, a to zřejmě velmi brzy, regionů NUTS 1 více, budou ovšem zcela uměle konstruovány; v obrázku 1 toto ještě není vyznačeno). Máme regiony NUTS 2 (na jejichž unijní operativnosti velmi záleží) se složitou (přesněji: nadbytečnou a neoperativní) vnitřní strukturou (viz obr. 1). Máme regiony NUTS 3 s kompetencemi a se samosprávou, které spíše přísluší regionální úrovni NUTS 2, a s velikostí, která je umísťuje *de facto* někam mezi NUTS 2 a NUTS 3. Máme regiony NUTS 4 (okresy) s docela „vyprázdně-

Obr. 1 – Problematická míra souladu našich současných krajů se soustavou NUTS (použito z autorovy přednášky v Lyonu ze dne 31.1.2003; objekty v tučném rámečku mají volené poslance/zastupitele, objekty v tučném rámečku se šedou maskou jsou seskupení samosprávných území, musejí však mít kvůli úrovni NUTS 2 své koordinační orgány!)

Obr. 2 – Hypotetický žádoucí stav krajské soustavy České republiky (použito z autorovy přednášky v Lyonu ze dne 31.1.2003; objekty v tučném rámečku by měly mít volené poslance/zastupitele, objekty v rámečku s šedou maskou jsou jen volná seskupení samosprávných území bez koordinačních orgánů; plný soulad se soustavou NUTS)

ným“ obsahem a zároveň s územními diskrepancemi vůči správním obvodům obcí s rozšířenou působností. A máme pak fungující malé regiony (totiž správní obvody obcí s rozšířenou působností), které již nemají zjevný odraz ve sjednocující soustavě NUTS umožňující mj. mezinárodní komparaci. Formálně dokonalá aplikace dlouhodobě precizovaných poznatků albertovské školy založených na spontánním formování hierarchického urbánního systému nebo

zmetek? Asi obojí, ale v důsledku této obojakosti je to spíše ten druhý z obou možných výsledků (podrobněji Řehák 1993, 2000 a 2004, Outrata 1999, viz též obr. 1 a 2).

Kde se tedy staly nejzávažnější chyby? Absolutně chyběl celkový projekt územní reformy slučitelný v územních aspektech se soustavou NUTS. Chyběla celková vize hierarchických úrovní soustavy NUTS, která by snad zajistila i rámcový respekt snad i vůči zemským reáliím a zajistila by existenci krajů v žádoucí velikosti pro NUTS 2 (zdrnující kritika tzv. velkých krajů by se snad změnila na korekci hlavních chyb jejich detailního vymezení). Je to však neprůměrně i atest objektivity autorů expertních geografických posudků k soustavě 13+1 kraje, které byly dány v této souvislosti parlamentu. Souhrou okolností se naše územně správní reforma začala označovat dokonce i za „modernizaci veřejné správy“ nebo „reformu veřejné správy“, ačkoli tyto pojmy západně a jižně od našich hranic znamenají docela něco jiného. I to svědčí o celkové izolaci, v níž se realizovala naše nová územně správní koncepce.

V době, kdy byla ještě šance vytvářet nové okresy, se také postupovalo naprostě bezkonceptně. Při existenci vize koncepčního řešení by musely být vytvářeny okresy právě na potenciálních sporných „mezikrajských“ zónách (což je spíše případ okresů Svitavy – viz též Kopkášová 2004, Děčín, Jindřichův Hradec, Bruntál). Nemusel být například rozdělován právě okres Šumperk, jehož oba „následnické“ okresy v dalším kroku byly zařazeny do téhož (totiž do Olomouckého) kraje.

Podíváme-li se kriticky na míru veřejné podpory vůči dnešní instituci „kraj“, což se dá snad nejlépe měřit účastí voličů již ve dvojích krajských volbách, pak je situace přímo tristní. Ve volbách do krajských zastupitelstev v roce 2000 (v hl. m. Praze se současně nevolilo) byla volební účast pouhých 33,64 % (přitom v krajských městech 35,50 %, jinde 33,22 %)⁹, ve volbách do krajských zastupitelstev v roce 2004 (v hl. m. Praze se opět současně nevolilo) byla volební účast již jen 29,62 % (přitom v krajských městech 32,29 % a jinde 29,03 %; vše viz www.volby.cz)¹⁰. To je prostě blamáž. Jakápak může být volební účast příště?

S jakými očekáváními byly kraje v době svého vzniku vůbec přijímány? Nebudeme na věc pohlížet přes prizma politických stran (byť například někdejší Klausovo desatero proti regionální samosprávě je, myslím, dodnes poučné). Nahlédneme-li do výsledků průzkumu agentury STEM a SCC ze září a října 2000 (viz Machalová 2001), možná alespoň část občanských postojů lépe pochopíme. Právě v častých negativních stanoviscích ke krajům obsažených v tomto průzkumu lze možná najít jeden z klíčů následné masové neúčasti ve vlastních volbách. Mám zde ale na mysli především nejvíce frekventované odpovědi, zejména tyto: „krajů by mělo být více“ (82 % záporných odpovědí); „kraje fungovaly i za komunismu a mohly být zachovány“ (62 % kladných odpovědí); „podpořil(a) bych návrh kraje zrušit“ (58 % záporných odpovědí); „čtrnáct krajů je příliš mnoho“ (55 % kladných odpovědí); „kraje jsou jen zbyteč-

⁹ V roce 2000 z krajských měst zaznamenal nejvyšší volební účast Hradec Králové (39,18 %) a nejnižší Ústí nad Labem (32,47 %); z okresů pak nejvyšší volební účast měl okres Prostějov (41,10 %) a nejnižší volební účast okres Chomutov (25,12 %).

¹⁰ V roce 2004 z krajských měst měl nejvyšší volební účast opět Hradec Králové (38,37 %) a nejnižší tentokrát Ostrava (28,65 %); z okresů nejvyšší volební účast měl okres Hradec Králové (36,13 %) a nejnižší volební účast zaznamenal opět okres Chomutov (21,03 %).

V porovnání všech krajských měst v meziobdobí 2000–2004 zaznamenala největší pokles ve volební účasti ve volbách krajských zastupitelstev Ostrava (pokles o 5,09 procentního bodu) a nejmenší pokles Liberec (pokles jen o 0,30 procentního bodu).

ným vyhazováním peněz“ (53 % kladných odpovědí); „kraje budou mít příliš malé pravomoci, než aby měly smysl“ (52 % kladných odpovědí) – vše viz Ma-chalová 2001.

Jakkoli je obtížné interpretovat volební neúčast právě z těchto konkrétních odpovědí (například respondenti určité odpovědi mohli být docela tak mezi účastníky voleb, tak i mezi těmi, kteří se jich odmítli účastnit), je zřejmé, že zřízení krajů provázela dosti nepříznivá situace ve veřejném mínění i přes tehdy ještě deklarovanou ochotu občanů krajských voleb se spíše účastnit. Ovšem volný průnik výše uvedených názorů také znamená, že kdyby krajská reforma byla založena na menším počtu krajů (například nepříliš odlišném od krajů vzniklých v roce 1960), nadaných navíc dobře formulovanými pravomo-cemi, obecná podpora konstituování krajů by byla ve veřejnosti mnohem vyšší. Nehledě na to, že by takové kraje byly navíc okamžitě kompatibilní se sou-stavou NUTS v Evropské unii a že by v důsledku toho odpadlo dodatečné za-kládání tzv. regionů soudržnosti (viz obr. 1 a 2). Zde se tedy anonymní občan choval ve své intuici racionálněji, než se fakticky při konstituování krajů za-choval parlament.

Jsou tedy ještě v České republice země nebo ne? Vezmeme-li v potaz naše územně správní členění (ovšem vážně kolidující se systémem NUTS, viz Rehák 2000), je jistě po ruce jasná záporná odpověď (Chromý 2004). Rovněž faktická integrace na zemském pomezí česko-moravském (Rehák 1988) a přede-vším na pomezí moravsko-slezském velmi pokročila. Při bližším pohledu zjistíme ale celou řadu aktuálních nesrovnalostí: Velké kraje (ustavené v r. 1960) nejsou přímou součástí územně správní soustavy, přesto je zatím nikdo ne-zrušil (v roce 1990 byly zrušeny krajské národní výbory, nikoli kraje), obdob-ně ani zánikem okresních úřadů nezanikly (tzv. velké) okresy. Na bázi vel-kých krajů přitom se značnou setrvačností pracuje policie a také soudnictví. V energetice byly síťové (rozvodné) společnosti reorganizovány a privatizovány také v době, kdy ještě respektovaly územní strukturu tzv. velkých krajů. Země (lat. *terrae*, pl., jmenovitě Čechy, Morava a Slezsko) jsou zmíněny v pre-ambuli Ústavy České republiky¹¹, což bylo ovšem zapsáno a schváleno za si-tuace, kdy od jejich faktického zrušení (jakožto elementu územního uspořá-dání) uplynulo více než 40 let (není právě toto nejvýmluvnější argument pro nadčasový charakter našich zemí?)¹². Ze symboliky jednotlivých zemí vychází také symbolika státu, alespoň na úrovni velkého státního znaku; ze symboliky jednotlivých zemí vychází (opět jako odvozená) i symbolika nových (tj. malých) krajů. I názvy staronových krajů (generovaných takto vlastně již v roce 1949) se často odvolávají i na zemské reálie (Jihočeský kraj, Jihomoravský kraj, Moravskoslezský kraj, Středočeský kraj, viz též Rehák 2001), ačkolik pů-

¹¹ Preamble Ústavy České republiky (plné znění, pasáže důležité pro tento esej jsou zvý-razněny kurzívou): „My, občané České republiky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, v čase obnovy samostatného českého státu, věrní všem dobrým tradicím dávné státnos-ti zemí Koruny české i státnosti československé, odhodlání budovat, chránit a rozvíjet Českou republiku v duchu nedotknutelných hodnot lidské důstojnosti a svobody jako vlast rovnoprávných, svobodných občanů, kteří jsou si vědomi svých povinností vůči dru-hým a zodpovědnosti vůči celku, jako svobodný a demokratický stát, založený na útcě k lidským právům a na zásadách občanské společnosti, jako součást rodiny evropských a světových demokracií, odhodlání společně střežit a rozvíjet zděděné přírodní a kulturní, hmotné a duchovní bohatství, odhodlání řídit se všemi osvědčenými principy právního státu, prostřednictvím svých svobodně zvolených zástupců přijímáme tuto Ústavu České republiky....

¹² In původním textu ústavy se také hovořilo o možném územním členění státu na země ne-bo kraje. V souvislosti s ustavením krajů pak tato zmínka vypadla.

vodní názvy krajů byly koncipovány v roce 1997 téměř výlučně podle krajských měst. Vysokoškolsky vzdělaný člověk dokáže uvést i latinské překlady názvů našich zemí. Na jedné straně tedy jednotlivá minulá územní členění působí se značnou inercí až do současnosti, na druhé straně jsou země v docela jiné situaci než produkty jakéhokoliv jiného z minulých územního členění českých zemí.

Jsou nebo nejsou tu země stále přítomny? Země jsou tu nikoli na bázi právní a správní (Chromý 2004; také obtíže se vynořují teprve v neurčité představě jejich hranic, viz postřeh Vaisharův; Vaishar 2004), ale jako typický zdejší stabilizovaný územně sociální konstrukt (Hynek 2000; Siwek, Kaňok 2001; Řehák 2001 a 2004; Vaishar 2004, nepřímo vlastně i Chromý 2004). Pochopitelně, ať již se jedná o konstrukt žádoucí či nežádoucí, ať již plně respektovaný nebo potlačovaný (Bibó 1997, Rey 1998). Česká Třebová a Moravská Třebová, České Budějovice a Moravské Budějovice, Slezská Harta (jinak je tomu samozřejmě s genezí názvu Český Těšín), tyto lokality nikdo z mapy neodstraní. A města Znojmo, Olomouc a Moravská Třebová si městské znaky také asi nebudou měnit. To vše tento konstrukt trvale (byť nepřímo) oživuje a připomíná¹³. Ačkoliv historická země již nemá administrativní funkci, je přesto klasickým sdíleným regionem ve frémontovském smyslu, ne pouhým virtuálním regionem.

Používá-li však např. současný prezident, členové vlády a redaktoři médií ve značné frekvenci výraz „v této zemi“, pak je možno trochu škodolibě poznámenat, že máme podle ústavy prezidenta republiky a nikoli „zemského prezidenta“ a že máme vládu České republiky a ne „zemskou vládu Čech“.

A někdejší (byť stabilizované) hranice zemí? To je dnes skoro ilegální skutečnost. Kolegové Kaňok a Siwek o tom vědí jistě své. Pokud jsou vůbec hranice našich zemí v učebnicích zeměpisu, pak jen v takovém měřítku, že to prakticky není k ničemu¹⁴. Ale souhlasím s tím, že vymezení hranic územně sociálního konstraktu je obecným problémem, který má zhruba dvě skupiny řešení. Jedním typem jsou totiž území, kterým objektivně chybí jasná vnější hraniční linie, například etnografické oblasti (ale nejen ony). Tady musíme (a činím to velmi rád) připomenout skvělou a přitom geografy opomíjenou práci rožnovského etnografa J. Štíky, která byla v době vzniku svou orientací na percepci a tzv. měkká data zajímavým průlomem. Každému regionálnímu geografovi i dnes vřele doporučuji její přečtení (viz Štíka 1971). Uvedená percepce se ovšem někdy týká všeho obyvatelstva, někdy jen úzké skupiny expertů (např. k hlubší podstatě regionální soustavy ve Francii viz Carnat, ed. 2003, s. 215). Druhým typem onoho konstraktu jsou právě území se ztracenou administrativní funkcí. Po prostudování mnoha pramenů soudím, že zůstávají možnosti dvě: buď preferovat (tedy i kartograficky) posledně platný administrativní stav, byl-li alespoň trochu stabilizován (např. Sellier 1997), nebo je opět namísto (obdobně jako u Štíky nebo u Siwka a Kaňoka) lokálně nebo mikroregionálně testovaná percepce. Ale i proto všechno byla vlastně diskuse Vaishar – Chromý na stránkách tohoto periodika velice potřebná.

Je tu ještě jisté nebezpečí, zatím však dobré doložitelné spíše v médiích než v odborné geografické literatuře. Dá se lapidárně vyjádřit takto: Nejsou-li Morava a Slezsko nyní, nebyly nikdy. Je-li Česko dnes, bylo zřejmě vždycky. Prosím laskavé čtenáře, aby si i tohoto jevu všímali a aby si zároveň uvědomili jeho naprostou nekorektnost, zejména ve smyslu ahistoričnosti.

¹³ Běžný Moravák nebo Ostravák se v Čechách prozradí svou intonací, i kdyby mluvil spisovně. Platí to ovšem i opačně.

¹⁴ Budu-li mít ještě nějaký vliv na produkci kartografických pomůcek pro školy, budu ovšem i na toto dbát.

Nelze nepřipomenout zde jazykovou vnímačnost a jistou noblesu, s jakou čeština (a rovněž slovenština) rozlišuje mezi Uhry/Uherskem/Hungarií a Maďarskem/Hungarií. Stejně tak ale nelze nepřipomenout onu jazykovou křeč zoufale rozlišující mezi Čechy (Čechií) a Českom (Czechia). Když umí každý sportovní příznivec (včetně těch se základním vzděláním) rozlišovat mezi tím, co je anglické a britské, proč stále někteří nevidí břevno v oku svém (neboť jméno jedné z historických zemí je svévolně rozšiřováno hned na celou trojici zemí)? Kdybych začal ve svých geografických popisech důsledněji rozlišovat Česko/Bohemii, Moravu a Slezsko, byl by to jen korektní návrat k původnímu smyslu slova Česko¹⁵ a nikdo by mi v tom tedy nemohl zabránit. Nemám potřebu tak konat, ale může s tím začít přece kdokoliv jiný. Celá konstrukce umělých rozdílů Čechy/Česko by tím však vzala za své. Nebyla to tedy od začátku skutečně jenom křeč?

Zrovna v našich podmínkách je totiž výraz „země“ dlouhodobě rezervován (viz též poznámka pod čarou 11). Ostatně i my jsme jedni z neprůměrných dědiců Svaté říše římské, kde se mj. i regionální soustava dlouhodobě stabilizovala¹⁶, takže soustavné používání slova „země“ v odlišném smyslu může být v celém tomto prostoru v některých souvislostech matoucí. Výrazy České země (*plurál*), případně země Koruny české (opět *plurál*) jsou jasné, a proti pojmu Česká republika mají dokonce významnou pojistku proti výše připomenutému riziku ahistorického používání. Já používám výrazy „ta (Česká) republika“ a „ty (České) země“. A v angličtině mám též pochopení pro množné číslo („the Czechlands“ nebo „the Czech Lands“), ve francouzštině užívám často „les Pays Tchçques“. Učím tedy své studenty špatně?

A konec konců, francouzský případ přece ilustruje, že ani „úspěšné“ likvidování zemí (event. historických provincií) během radikální mocenské změny (revoluce) nelze mít za definitivní. Ostatně i britská „devoluce“ je pro nás poučná. Člověk žijící na Moravě nemusí být tzv. moravistou, stačí, aby byl prostě konzervativní (*conservare = zachovávat, uchovávat*), a musí věci leckdy vnímat jinak. A přitom si třeba jen zřetelněji uvědomuje velká nebezpečí verbální manipulace, která jsou nyní tak aktuální. „Kdo má mikrofon, má moc“, hřímal prý jeden z normalizačních geografů na jednom z geografických sjezdů, pamětníci jistě vědí své. Smutné konstatování, převedeme-li to do současných terminologických zmatků. A kde je pak odpovědnost vůči celku?

Já přirozeně vím, že kromě jevů, které se řídí logikou země/povodí (nedávné tragické povodně z let 1997 a 2002 právě tuto fatální různost ovšem potvrdily; specificky „zemsky“ se rozvíjel i urbánní systém a jeho vnitřní struktura), jiné jevy, snad též hierarchické úrovně a rovněž „hluboce zakotvené“ v území, namátkou občanské postoje k naší integraci do Evropské unie, vykazují faktickou územní diferenciaci spojenou s jinými územními principy, než je právě zemské členění (Grégr, Rehák, Roth-Sallard, v tisku). Klasický zemský princip se také obtížněji aplikuje např. na období „předpřemyslovské“.

¹⁵ Je zajímavé, že v tzv. hantecu brněnských plotňáků dávno slovo „Česko“ existuje, jenže v onom původním smyslu (tj. Čechy). Obyvateli „Česka“ jsou podle plotňáků „Cajzli“ (Číšek • čížek • něm. Zeisig • cajzl). To je ovšem slovo poněkud pejorativní (původní tvar zní totiž Číšek). A také „Česko“ má v tomto prostředí mírně hanlivé (tj. rivalizující a ironizující) zabarvení, Praha je například označována „Prágl“. Identifikovat se s „Českom“ je proto pro obyčejného plotňáka nemožné, navíc i on vnímá, že „Česko“ je vlastně „v sousedství“. Tuto poznámku uvádím jen na okraj. Sám ostatně z Brna nepocházím, přestěhoval jsem se do něj až ve své dospělosti.

¹⁶ Obvykle se za toto dědictví pokládá jen někdejší mocenské spolupůsobení církevní a světské moci – jeden ze základů pozdější dělby moci, koexistence katolictví a protestantství, částečně také nadnárodní role latiny a němčiny.

Tak třeba jádrová oblast Velké Moravy zahrnovala kromě Moravy a dnešního západního Slovenska i pozdější rakouský Weinviertel (viz Korčák 1938 a Květ, Řehák, v tisku). I to vše je ale výzva a krása současné regionální geografie.

Matně tuším, že některým lidem působím svými texty obtíže¹⁷, ale nemohu jinak. Jde mi v této chvíli o zpochybňenou solidnost naší regionální geografie. Není dobré inspirovat se občas i jinde, tentokrát například ve Francii?

Literatura:

- BIBÓ, I. (1997): Bída malých národů východní Evropy. Doplněk, Brno, 612 s.
- BIČÍK, I. (2000): Regionální geografie stále na rozcestí. *Miscellanea Geographica*, 7, Západočeská univerzita, Plzeň, s. 15–24.
- BIČÍK, I., BRINKE, J. (1987): Regionální geografie na rozcestí. *Sborník ČSGS*, 92, č. 4, s. 272–281.
- BRUNET, R., PIERRE-ELIEN, D., eds. (2003): *Géographie, L'Europe, la France*. Bréal, Rosny-sous-Bois, 363 s.
- CAMILLERI, G., LAZERGES, CH. (1992): *Atlas de la criminalité en France*. Collection Dynamiques du territoire. Reclus/La Documentation Française, Montpellier, Paris, 160 s.
- CARNAT, J. L., ed. (1998): *Géographie*. Bertrand-Lacoste, Paris, 350 s.
- CARNAT, J. L., ed. (2003): *Histoire – Géographie*, premičre S. Bertrand-Lacoste, Paris, 336 s.
- DAMETTE, F. (1994): *La France en villes*. DATAR, La Documentation française, Paris.
- DEMEK, J. (1987): Lesk a bída regionální geografie. *Sborník ČSGS*, 92, č. 2, s. 119–123.
- DUBY, G., ed. (1997): *Atlas historique, l'histoire du monde en 334 cartes*. Larousse, Paris, 332 s.
- L'état des régions françaises, un panorama unique et complet, édition 2003. La Découverte, Paris 2003, 270 s.
- FRÉMONT, A. (1976): *La région, espace vécu*. Presses universitaires de France, Paris, 223 s.
- Generální mapa Země moravskoslezské s okresním a soudním rozdělením. Měřítko 1:200 000. Nedatováno (snad rok 1947), B. Komůrka, Brno.
- GRASLAND, C., CATTAN, N. (1994): *Dynamiques migratoires et récompositions territoriales en Tchécoslovaquie de 1960 à 1992*. CNRS . Equipe P.A.R.I.S., Paris, 99 s.
- GRÉGR, P., ŘEHÁK, S., ROTH-SALLARD, H.: *La République tchèque: le référendum sur l'adhésion à l'Union européenne* (v tisku).
- HYNEK, A. (2000): Regionální geografie – sociální konstrukce. *Miscellanea Geographica*, 7, Západočeská univerzita, Plzeň, s. 46–53.
- CHROMÝ, P. (2004): Kdyby byla Morava... *Geografie–Sborník ČGS*, 109, č. 1, s. 66–69.
- JALTA, J., JOLY, J. F., REINERI, R., eds. (2003): *L'Europe, la France*. Éditions Magnard, Paris, 337 s.
- KASALA, K. (2000): Regionálna geografia – kríza alebo oživenie? *Miscellanea Geographica*, 7, Západočeská univerzita, Plzeň, s. 53–67.
- KLOKOČKA, V., WAGNEROVÁ, E. (2004): *Ústavy států Evropské unie*. 2. vydání. Linde, Praha, 795 s.
- KOPKASOVÁ, M. (2004): Moravskotřebovsko – aspekty reforem územní veřejné správy. Rigorózní práce. Geografický ústav Přírodovědecké fakulty MU v Brně, Brno, 68 s. a 8 příloh.
- KORČÁK, J. (1938): Geopolitické základy Československa, jeho kmenové oblasti. Národnostní otázky, sv. 12. Orbis, Praha, 170 s.
- KVĚT, R., ŘEHÁK, S.: Staré cesty v době velkomoravské. V tisku.
- LAUKO, V. (2000): Transformácia regionálnej geografie. *Miscellanea Geographica*, 7, Západočeská univerzita, Plzeň, s. 24–31.

¹⁷ Zejména po mém posledním diskusním článku v tomto periodiku je má elektronická pošta takřka zahlcena připomínkami stoupenců i odpůrců termínu „Česko“. Všem děkuji, problém je tedy stále živý.

- MACHALOVÁ, I. (2001): Volby do krajských zastupitelstev jako indikátor regionální identity obyvatelstva. Geografický projekt. Katedra geografie Přírodovědecké fakulty MU, Brno, 33 s.
- MATHIEU, D., PRAICHEUX, J., VOLLE, J. P. (1992): Sports en France. MappeMonde, č. 2, s. 2–5.
- MENDRAS, H. (1988): La Seconde Révolution française, 1965–1984. Éditions Gallimard, Paris, 329 s.
- MERIENNE, P. (2004): Atlas de la France et de ses régions. Édition Ouest-France, Rennes, 48 s.
- MIRVALD, S. (2000): Nové pojetí regionální geografie. Miscellanea Geographica, 7, Západočeská univerzita, Plzeň, s. 41–45.
- Morava a Slezsko, měřítko 1:1 000 000, mapový list č. 11. In: Soubor map ze Školního zeměpisného atlasu Brunclíkova–Machátova. V. Neubert a synové, Praha 1948.
- OUTRATA, E. (1999): Systém NUTS v Evropské unii a v České republice. Veřejná správa, č. 31, s. 8.
- Le Petit Robert, dictionnaire des noms propres. Dictionnaires Le Robert, Paris, 1994. 2236 s.
- PUMAIN, D., SAINT-JULIEN, T., FERRAS, R. (1990): France, Europe du Sud. In: Géographie universelle (R. Brunet, ed.), Hachette/Reclus, Paris. 480 s.
- RENARD, J. (1995): Le retour des pays. Sciences humaines, février-mars 1995, s. 46.
- REY, V. (1998): Les territoires centre-européens, défis d'Europe. In: V. Rey (ed): Les territoires centre-européens, dilemmes et défis, l'Europe médiâne en question. Éditions La Découverte et Syros, Paris, s. 13–33.
- REY, V., ed. (1998): Les territoires centre-européens, dilemmes et défis. l'Europe médiâne en question. Éditions La Découverte et Syros, Paris, 269 s.
- ŘEHÁK, S. (1988): Integrace na českomoravském pomezí. Sborník prací, 16. Geografický ústav ČSAV, Brno, s. 209–219.
- ŘEHÁK, S. (1993): Může mít Morava „evropskou“ budoucnost? Sborník ČGS, 98, č. 3, s. 192–194.
- ŘEHÁK, S. (2000): Do jaké Evropy přicházíme se svými kraji? Geografie–Sborník ČGS, 105, s. 288–294.
- ŘEHÁK, S. (2001): Kraje, regiony a světové strany. Geografie–Sborník ČGS, 106, č. 3, s. 200.
- ŘEHÁK, S. (2004): Le découpage régional tchèque en question. In: V. Rey, L. Coudroy de Lille, E. Boulineau (eds.): L'élargissement de l'Union Européenne, réformes territoriales en Europe Centrale et Orientale. L'Harmattan, Paris, s. 183–193.
- SELLIER, J. (1997): Atlas historique des provinces et régions de France, genèse d'un peuple. Éditions La Découverte et Syros, Paris, 224 s.
- SIWEK, T., KAŇOK, J. (2001): Mapa regionální identity českého Slezska. In: Otázky národní identity – determinnty a subjektivní vnímání v podmírkách současné multietnické společnosti. Slezský ústav, Opava, s. 105–112.
- ŠTIKA, J. (1973): Etnografický region Moravské Valašsko, jeho vznik a vývoj. Profil, Ostrava, 87 s. a příl.
- Ústava České republiky (aktuální znění k polovině roku 2005).
- VAISHAR, A. (2001): Úloha regionální geografie v současné geografii. Sborník příspěvků Výroční konference ČGS „Česká geografie v období rozvoje informačních technologií“, Olomouc, 25.–27.9.2001, s. 33–39.
- VAISHAR, A. (2004): Čechy + Morava a Slezsko = Česko? Geografie–Sborník ČGS, 109, č. 1, s. 65–66.
- Volby.cz. ČSÚ 2006, www.volby.cz.
- ZRINSCAK, G. (1997): Le système agro-alimentaire tchèque, ruptures et récompositions spatiales. Thèse pour le doctorat. Université Paris I – Panthéon – Sorbonne, Paris, 349 s., přílohy.

Fig. 1 – A problematic degree of agreement of present Czech regions with the NUTS system. Units in bold frame have their deputies/representatives elected; those in bold frame with grey mask are groupings of self-governing territories which, because of NUTS 2 level, must have their coordination bodies. Source: author's lecture in Lyons, January 31, 2003.

Fig. 2 – Hypothetical ideal state of the regional system of the Czech Republic. Units in bold frame should have their deputies/representatives elected; those in frame with grey mask are only free groupings of self-governing territories without coordination bodies. Source: author's lecture in Lyons, January 31, 2003.

Do redakce došlo 16. 8. 2005

50 let od pádu největší laviny v Krkonoších. V letošním roce uplynulo 50 let od pádu největší zaznamenané laviny v Krkonoších. Dne 8. března 1956 spadla na dráze „Velká lavina“ ze svahu Krkonoše (1 410 m n. m.) dosud plošně největší lavina v Krkonoších. Jednalo se o úplně novou dráhu se severovýchodní orientací. Sklon povrchu v odtrhové zóně této dráhy dosahuje v létě 30° a v zimě 40° (Spusta, Kociánová 1998), dříve byl rovněž uváděn sklon 28° (Vrba, Spusta 1975). Výrazně vyšší sklon lavinové dráhy v zimním období je dán závětrnou polohou dráhy s charakteristickým hromaděním sněhu na horní části svahu. Vítr na závětrném svahu postupně ztrácí rychlosť, a tím i schopnost unášet sníh, ten se pak nejvíce ukládá právě za hřebenem závětrného svahu. Dále po svahu se již sníh ukládá méně, a tím se v období se sněhovou pokrývkou zvyšuje sklon. Velká část lavinových svahů v Krkonoších (Labský důl, Kotelní jámy, Obří důl, Modrý důl) je soustředěna právě do závětrných prostor anemo-orografických systémů a jejich větví (viz Jeník 1961).

Odtrhovou zónu Velké laviny pokrývá sut, travní porosty a borovice kleč. Podle údajů z lavinového katastru Krkonoš (Spusta, Kociánová 1998) došlo k odtrhu v nadmořské výšce 1 375 m n. m. Odtrh byl široký 250 m a samotná dráha měla šířku přibližně 200 m. Při svém pádu se lavina urychlila na skalním prahu, který leží v dolní třetině svahu a zastavila se při ústí Pudlavky do Labe v nadmořské výšce přibližně 895 m n. m.

Svou délku 1 180 metrů se řadí až na páté místo v krkonošských lavinách. Důvodem, proč se lavina spadlá v Labském dole označuje jako největší v Krkonoších, je její ničivá síla a plocha dráhy. Během svého pádu strhla vzrostlý 150 až 200 let starý les o ploše zhruba 9 ha a na laviništi se vytěžilo 8–10 000 m³ dřeva (Spusta, Kociánová 1998). Podle údajů z lavinového katastru, ve kterém jsou zaznamenávány údaje podle mezinárodní klasifikace lavin (Quervain et al. 1981), by se dala tato lavina charakterizovat jako tvrdá desková, s čárovým odtrhem. Jednalo se o kombinaci základové a povrchové laviny tvořené suchým sněhem, jehož v předchozích dnech napadlo při JZ proudění velké množství (až 1,5 m) (Spusta, Kociánová 1998). Pamětník V. Spusta vzpomíná, že v době pádu leželo na hřebenech Krkonoš až 4 m sněhu, přičemž jen v samotném Špindlerově Mlýně bylo 220 cm (V. Spusta, ústní sdělení). Výška odtrhu činila 2,5 m a výška lavinového nánosu až 15 m (průměrně 8 m). Velká lavina se v dolní části spojila s lavinou vypadlou ve stejný den ze sousední Harachovy jámy a sněhový nános roztrál až následující rok (Spusta, Kociánová 1998).

Od roku 1956 nedošlo na této dráze již k žádnému pádu laviny, pouze v roce 1970 vznikla při zatížení závodníky Horské služby trhlina dlouhá asi 100 m a široká asi 5 cm. Proto V. Spusta a M. Kociánová (1998) vyslovují domněnkou, že se jednalo o tzv. stoletou lavinu. Toto tvrzení lze již v dnešní době podpořit výpočtem pravděpodobnosti doby opakování extrémních lavinových situací.

K výpočtu se používá standardní metodika (McClung, Schaefer 2004), kdy lze pravděpodobnost doby opakování laviny určit podle rovnice:

$$E = 1 - [1 - (1/T)]^L,$$

kde E je pravděpodobnost doby opakování, T je doba opakování v letech a L je doba pozorování.

Tab. 1 – Základní charakteristiky nejdělsších lavin v Krkonoších. Zdroj dat: Spusta, Kociánová (1998); Spusta, Spusta, Kociánová (2003)

Pořadí	Datum pádu	Dráha – region	Délka dráhy (m)	Šířka dráhy (m)
1	8.3.1956	Úpská rokle – Obří důl	1 400	150
2	11.2.1970	Malá Studniční jáma – Obří důl	1 300	100
3	10.3.1962	Malá Studniční jáma – Obří důl	1 250	100
4	23.1.2000	Pramenný důl – Dlouhý důl	1 250	100
5	8.3.1956	Velká lavina – Labský důl	1 180	200

Obr. 1 – Dráha Velké laviny. Na laviništi v současné době roste mladý les. Porost v okolí byl odtěžen v důsledku poškození imisemi a kůrovcem. Foto J. Blahút.

Pokud vezme v úvahu, že na lavinové dráze rostl les starý nejméně 150 let (Spusta, Kociánová 1998) a od roku 1956 žádná lavina na této dráze nespadla, vychází pravděpodobnost, že se jednalo o tzv. stoletou lavinu na 86,6 %. Pokud se vychází z informace, že stržený les byl starý až 200 let, a tedy, že během 250 let spadla lavina pouze jedenkrát, vychází pravděpodobnost, že se jednalo o stoletou lavinu dokonce na 91,9 %.

Laviny spadlé v Obřím a Dlouhému dole byly extrémní svou délkou, ale nikoli četností. Velké laviny v Úpské rokli, Malé Studniční jámě i v Pramenném dole totiž padají téměř každý rok. To, co činí Velkou lavinu tak výjimečnou, je kombinace podmínek (celková výška sněhové pokrývky, výška nového sněhu, jihozápadního proudění, které převálo značné množství sněhu do závětrného prostoru odtrhu), které vedly k jejímu vzniku, a které se po značně dlouhé období neopakovaly.

Literatura:

- JENÍK, J. (1961): Alpinská vegetace Krkonoš, Králického Sněžníku a Hrubého Jeseníku. Nakladatelství ČSAV, Praha, 412 s.
- McCLUNG, D., SCHAEFER, P. (2004): The Avalanche Handbook. The Mountaineers, Seattle, 272 s.
- SPUSTA, V., KOCIÁNOVÁ, M. (1998): Lavinový katastr české části Krkonoš v období 1961/62–1997/98. Opera Corcontica, 35, Správa KRNAP, Vrchlabí, s. 3–205.
- SPUSTA, V. sen., SPUSTA, V. jun., KOCIÁNOVÁ, M. (2003): Lavinový katastr a zimní situace na hřebenu české části Krkonoš v období 1998/99–2002/03. Opera Corcontica, 40, Správa KRNAP, Vrchlabí, s. 5–86.
- VRBA, M., SPUSTA, V. (1975): Lavinový katastr Krkonoš. Opera Corcontica, 12, SZN, Praha, s. 65–90.
- QUERVAIN, M. R. de et al. (1981): Avalanche atlas. UNESCO, Paris, 265 s.

Jan Blahút

Nové pořadí nejvyšších čedičových vrcholů. Nejen ve sportu, ale také v geografických údajích dochází občas ke změnám v žebříčku různých rekordů. Např. v odborných i v turistických publikacích se doposud tradiuje, že nejvyššími čedičovými vrcholy v Česku a ve střední Evropě jsou Božídarský Špičák (1115,4 m n. m.) v Krušných horách a na druhém mistře jizerskohorský Bukovec (1004,9 m). Geomorfolog B. Balatka však zcela nedávno

(Balatka 2006) upozornil, že Bukovec není druhý, nýbrž až osmý v pořadí nejvyšších čedičových vrcholů v Česku. Bližším studiem jinak známé literatury (Král 1968) totiž zjistil, že autor – aniž by to náležitě zdůraznil – uvádí ve své práci zcela nenápadně dalších 6 vrcholů budovaných neovulkanity, které přesahují výšku Bukovce. Leží v prostoru západně od Božího Daru, zhruba v trojúhelníku Božídarský Spičák – Abertamy – Bludná. Porovnáním Králových geomorfologické mapy (příloha I citované práce) se soudobou geologickou mapou oblasti jsme zjistili, že jde o tyto vrcholy: 1. Nad Rýžovnou (kóta 1053,7), 2. kóta 1050,1, bez českého názvu, německy Vogelbaumberg, 3. kóta 1046,1, rovněž bez českého názvu, německy Seifener Berg (lze doporučit český název Bludný vrch), 4. Eliáš, německy Elias Berg (kóta 1046,4), 5. kóta 1031,2 zatím bez českého názvu, německy Kölbl, 6. známý Plešivec (1028,1 m n. m.). Výšky jsou převzaty z mapy č. 4 KČT 1:50 000 podle podkladů příslušných soudobých vojenských topografických map.

Uvedené dílčí vrcholy 1.–5. se nacházejí na rozsáhlém tělese povrchového výlevu jižně od Rýžovny, tvořeného třetihorním nefelinitem a subvulkanickou brekcií bazaltických hornin. Sopečné horniny spočívají na štěrcích a písčích starosedelského souvrství eocén-oligocenního stáří. Skalní podloží tvoří chloriticko-sericitické fylity ordovik-kambrického stáří, kryté na východě rašelinami (Mlčoch a kol. 1992).

Z uvedených údajů vyplývá, že v pořadí čedičových vrcholů na území Česka i celé střední Evropy zůstává na 1. místě Božídarský Spičák (1115,4 m), následuje 6 výše zmíněných vrcholů v Krušných horách a tedy až osmý Bukovec (1004,9 m) v Jizerských horách. Automrům učebnic a turistických průvodců nezbývá, než vzít tato fakta na vědomí a proslulý Bukovec přeřadit o 6 příček pomyslného žebříčku níže.

Literatura:

- BALATKA, B. (2006): Nejvyšší horské oblasti. In: J. Rubín (ed.) a kol.: Přírodní klenoty České republiky. Academia, Praha, s. 41–55.
KRÁL, V. (1968): Geomorfologie vrcholové oblasti Krušných hor a problém paroviny. Rozpravy ČSAV, řada MPV, 78, č. 9, Academia, Praha, s. 1–64, foto, 5 pérovek, 2 skládané přílohy.
MLČOCH, B. (red.) a kol. (1992): Geologická mapa ČR 1:50 000, 01–43 Horní Blatná. ČGÚ, Praha.

Josef Rubín

Krajinná ekologie v nových a měnících se podmírkách. Již 14. tradiční mezinárodní symposium o problémech krajinné ekologického výzkumu, pořádané v tříletých intervalech Ústavem krajinné ekologie SAV a Slovenskou společností pro krajinnou ekologii (IALE-SK), se konalo ve dnech 4.–7.10.2006 na osvědčeném místě – v hotelu Akadémia ve Staré Lesné na úpatí Vysokých Tater. Zúčastnilo se jej na 130 odborníků z více než 10 zemí. Kromě domácích Slováků byli nejpočetnější zastoupeni Češi a Poláci. Na symposiu tentokrát nechyběli ani vrcholní představitelé Mezinárodní společnosti pro krajinnou ekologii (IALE), zejména prezident Bob Bunce a člen výkonného výboru Rob Jongman, dále předseda německé regionální organizace IALE Jürgen Breuste a další osobnosti evropské krajinné ekologie. První 3 dny symposia byly vyhrazeny prezentacím referátů a posterů, poslední den byl exkurzní. Jednání bylo rozdělené do 6 tematických sekcí, které následovaly za sebou. Každou sekci zahajoval vstupní referát předešlým osloveněho „key-note speakera“. Vše se odehrávalo v plénově v hlavním jednacím sále a kdo vydržel, mohl tak absolvovat 3denní maratón 80 referátů a přibližně 80 posterů od rána do večera. Během dopoledních a odpoledních kávových a poledních obědových přestávek se ovšem našlo dost času na neformální rozhovory mezi účastníky. Nedělit jednání do paralelních sekcí se osvědčilo jako dobré řešení, protože ani tak nebyl rozsáhlý konferenční sál zdaleka plný. Bezprostřední blízkost atraktivního vysokohorského prostředí sehrála svou roli a pro řadu zahraničních účastníků (včetně Čechů) se ukázala být příliš velkým lákadlem, takže vědci se někdy potkávali nejen v kuloárech a foyer, případně v baru hotelu Akadémia, ale také na tatranských chodnících mezi Skalnatým Plesem a Tatranskou Lomnicí.

S úvodními referáty vystoupili čelní představitelé slovenských organizátorů: Július Oszlányi, ředitel Ústavu krajinné ekologie SAV, Mária Kozová, předsedkyně Slovenské společnosti pro krajinnou ekologii a viceprezidentka IALE, a Milan Ružička, nestor a zakladatel slovenské krajinné ekologie. Ve svých vystoupeních prezentovali historii i současný stav krajinné ekologických výzkumů na Slovensku. M. Ružička připomněl již 40 let trvání těch-

to symposia (od r. 1967) a čtvrtstoletí od založení Mezinárodní společnosti pro krajinnou ekologii (IALE), k němuž došlo v r. 1982 také na Slovensku (v Piešťanech). Současný prezident IALE B. Bunce ve svém referátu s názvem *Krajinná ekologie* v Evropě představil hlavní změny, k nimž dochází v současné době v geograficky různých typech evropských krajin.

První sekce nazvaná *Minulé a současné krajiny – změny a souvislosti* se logicky věnovala také aktuální, široké a frekventované problematice změn v krajině. Z Lipský se v úvodu pokusil o shrnutí významu změn ve využívání krajiny a v krajinné struktuře z pohledu ekologie krajiny, zejména procesů fungování krajiny, její stability a biodiverzity. Následovala řada referátů věnovaných konkrétním změnám v krajině, prezentaci případových studií změn ve využívání krajiny a v krajinném pokryvu z různých regionů Slovenska, Česka i jiných evropských, ojediněle i mimoevropských zemí (např. z Nigérie). Evropský projekt BIOPRESS představil sledování a hodnocení změn v horských oblastech. Další prezentace se týkaly změny ve složení lesních porostů, změn v biodiverzitě krajiny, změny v příměstských a průmyslových oblastech či v postindustriální krajině nebo problematiky opuštění zemědělské půdy. V první sekci, která trvala celý zbytek prvního jednacího dne, byl soustředen daleko největší počet referátů a posterů, navíc problematiky krajinných změn se dotýkaly i některé referaty v dalších sekcích. Znovu to potvrdilo mimořádnou aktuálnost problematiky sledování a hodnocení změn v krajině a množství prací, které se jí věnují. Lze říci, že v posledním desetiletí se žádný vrcholný geografický nebo krajinně ekologický kongres neobejde bez zařazení této problematiky do samostatné sekce. V ekologii krajiny jde kromě registrací a vysvětlování změn a jejich příčin především o analýzu jejich dopadů na krajinný systém, jeho fungování, biodiverzitu a ekologickou stabilitu, případně nalezení východišek pro krajinné plánování a management krajiny v nových a měnících se podmínkách.

Na to tematicky plynule navázala druhá sekce: *Simulace budoucnosti v krajinné ekologii (scénáře, modelování)*. Také tato sekce se do velké míry týkala krajinných změn, především modelování různých scénářů vývoje. Nový přístup jako obvykle představil známý účastník téhoto sympozia a význačná postava evropské krajinné ekologie Olaf Bastian. Věnoval pozornost ekologickému a současně i ekonomickému hodnocení jednotlivých vývojových scénářů. Na příkladu krajiny severně od Drážďan je podle 3 různých scénářů simulován budoucí land use a propočítány ekonomická a ekologické důsledky realizace těchto scénářů. Ukazuje se, že ekonomické kalkulace se ve srovnání s ekologickými vyznačují větší mírou nejistoty, protože se v nich projevuje větší závislost na politických rozhodnutích, která se dějí na různých úrovních od evropské až po regionální. Zajímavé výsledky předvedli Madéra, Svobodová a Packová z MZLU Brno při modelování potenciálu produkce biomasy vrby bílé v břehových a poříčních porostech. Jenom v českém povodí Odry se jedná o energetický potenciál 277 MW bez nároku na zemědělskou půdu.

Krajina v měnících se socioekonomických podmínkách, to byl název třetí sekce, která opět do značné míry reflektovala téma změn v evropských krajinách, jejich charakteru a hlavních příčin, jimiž jsou zmíněné měnící se společenské podmínky. „Key-note speaker“ J. Breuste zde kromě opakování známých faktů prezentoval zajímavý pokus o funkční rozlišení současných evropských krajin na krajiny ekonomické (zemědělské, průmyslové, lesní, těžební,...), krajiny přírodní (s prioritní ochranou přírody), krajiny rekreační („volnočasové – „leisure landscapes“) a krajiny opuštěné („čekající“ – „waiting landscapes“). K. Pavličková na příkladu Donoval prokázala, že i na Slovensku roste rekreační využívání krajiny, zvyšuje se význam rekreačních krajinných funkcí, a tím roste i zastoupení výše uvedených rekreačních typů krajin.

Ve 4. sekci, *Procesy v krajinné ekologii*, vystoupil jako hlavní řečník Jan „Honey“ Květ. Jeho referát stejně jako některé další byly věnované procesům fungování krajiny, jejich dynamice v rámci krajiny jako ekosystému, významu a antropickému ovlivnění těchto auto-regulačních mechanismů. K. Rostanski prezentoval zajímavý pokus využití základního biotického procesu sukcese v krajinném designu, a to i v městském prostředí. Jedná se o moderní, u nás dosud ojedinělé a v praxi téměř neznámé pojetí, že člověk nemusí za každou cenu finančně náročnými metodami upravovat a potom udržovat umělé prostředí, ale nechat prostor k rozvoji a uplatnění přírodních stabilizačních procesů.

Měnící se paradigmata a koncepty v krajinné ekologii, to byl název 5. tematické sekce. Hlavní referát zde přednesl Milan Ružička: vychází ze 7 obecných principů krajinné ekologie formulovaných před 20 lety Formanem a Godronem, které umožňují posun od statického chápáního pojetí krajinné struktury k dynamickému, od studia struktury ke studiu krajinných funkcí a procesů. Další referáty byly věnované např. měnícímu se pojetí a chápání vzniku a existence nové divočiny (opuštěných nevyužívaných ploch) v kulturní krajině. K. Boublík z Botanického ústavu vyslovil zajímavou myšlenku podpořenou řadou důkazů,

přesto značně diskutabilní, o (ne)původnosti dubohabrových lesů jako klimaxového společenstva v nížinách Česka.

Šestá sekce nastolila téma *Management krajiny a trvale udržitelný rozvoj*. Několik vystoupení zde reflektovalo problematiku trvale udržitelného rozvoje, evropské Obecné zemědělské politiky (CAP – Common Agricultural Policy) a podpory různým krajinotvorným programům a managementu krajiny ve smyslu trvalé udržitelnosti. Zajímavá a podnětná byla pak závěrečná diskuse o budoucnosti evropských krajin.

Součástí sympozia byl krátký evropský IALE mítink, který využil přítomnosti čelných představitelů evropské a světové IALE, aby představili a se zájemci prodiskutovali již druhým rokem připravovaný projekt založení Evropské kontinentální odnože IALE.

Poslední, čtvrtý den sympozia byl vyhrazen exkurzím. První exkurzní trasa směřovala do vysokohorské oblasti Štrbského a Popradského Plesa ve Vysokých Tatrách, druhá do regionu Spiše vyhlášeného jedinečnými kulturními památkami zařazenými na Seznamu světového dědictví UNESCO. Počasí si na tento den schovalo teplou tvář babího léta a ozářené prosluněné Tatry připravily všem zúčastněným nezapomenutelný zážitek.

Příští, 15. ročník slovenského krajinného ekologického sympozia by se měl konat v roce 2009. O termínu a místě konání dosud není rozhodnuto, protože ve stejném roce se připravuje i evropský kongres IALE v Salzburgu s možnou exkurzi až na Slovensko.

Zdeněk Lipský

Ohlédnutí za významným setkáním odborníků působících v krajinném plánování. Akci celosvětového dosahu hostila ve dnech 20.–24. září 2006 Bratislava. K pravidelnému jednání (již 17. konferenci) se zde sešli vědci, výzkumnici i praktici, kteří se věnují krajinnému plánování – tentokrát pod názvem Kulturní dimenze městské krajiny (Cultural Dimensions of Urban Landscape). Pořadatelem, vedle zaštiťující role Evropské rady škol krajinných architektů (European Council of Landscape Architecture Schools / ECLAS), se stala Fakulta architektury Slovenské technické univerzity, její Centrum Excellence Spectra a Ústav urbanizmu. Snad jen relativní „přesycenost“ obdobnými setkáními (případně výše vloženého) může ospravedlit jen symbolickou účast z Česka (mezi 130 účastníky 2 zástupci), jakož i malé zastoupení geografů (geografie), zvláště pak těch (té) považovaných (považované) za komplexní. Vždyť kdo jinde se naskytá taková možnost ke komparaci různých výzkumných přístupů relevantních disciplín, počínaje „složkovými techniky“ (např. hydrology) přes krajinné ekology až po sociologie.

Jak tedy vlastní konference proběhla? Jaká téma můžeme považovat za nosná? Která území, územní typy jsou nejvíce sledovány? Vlastní jednání se uskutečnilo ve dvou dnech, kam se vyměstnaly 3 plenární zasedání (sekce), 9 paralelních zasedání, workshop, panelovou diskuze, posterová sekce i recepce. Tematické zaměření bylo rozpracováno do směrů, které měly z různých úhlů pohledu představit příslušné přístupy ve výzkumu, vzdělávání či praxi.

Za domácí pracoviště vystoupil v prvním bloku plenárního jednání děkan FASTU, který představil kulturní hodnoty slovenské krajiny, přičemž využil četných příkladů. Zejména pro zahraniční účastníky to byl jistě příjemný a informačně bohatý vstup. Navazující příspěvky pak zhodnotily požadavky Evropské dohody o krajině (European Landscape Convention) v obecné poloze a mapovaly rozmanitý přístupy aplikované při posuzování výhod konkrétní krajiny (na příkladu z belgického Gentu). Další slovenský zástupce ve druhém bloku se věnoval významu územní a vývojové (časové) dimenze městské krajiny pro její transformaci. Konečně třetí blok se soustředil na sociální aspekty, když přednášející se věnovali mj. vztahu kultury a městské kulturní krajiny, kultuře a symbolice a sociokulturnímu rozmezí ruv v tvorbě krajiny. Zaměření navazujících paralelních sekcí přibližuje přehled témat doplněný o klíčová slova či názvy konkrétních příspěvků (tab. 1).

Další pohled, jehož prostřednictvím je konference představována, je pohled územní. Je, dle mého názoru, až s podivem, že zhruba polovina příspěvků si vystačí bez tohoto určení. Z celkového počtu 71 příspěvků jsou překvapivě nejvíce zastoupeny regiony a lokality z Turecka – v 15 případech. Tato skutečnost, do značné míry zkreslená situace, je bohužel podmíněna hojnou účastí právě z Turecka (téměř 50 osob, Istanbul, Antalya, Konya, Ankara, Adana a další akademická pracoviště). Stejný počet příspěvku řeší problematiku v Evropě, když na nižším rádu se uplatňuje např. Belgie, skandinávské země, Malta, Horní Slezsko, střední Itálie a Turín, Dublin, Piešťany či Labe. Zbytek případá na Blízký východ a USA.

Mezi účastníky, vedle již zmíněných odborníků z Turecka, dominovali přirozeně Slováci (35: Bratislava, Nitra, Trnava), dále participovali Němci (14: Aachen, Dresden, Kassel,

Tab. 1 – Tematické zaměření jednotlivých sekcí

Téma: počet prezentovaných/ publikovaných příspěvků	Klíčová slova, resp. název příspěvku
Městská kulturní krajina: 12/17	Okraj města jako specifický prvek městské krajiny, nová identita předměstí, krajinné laboratoře jako prostředek vzdělávání a komunikace, tvorba studentských vizí, pohled žen na veřejný prostor, kulturní dědictví jako kvalita města
Voda a zeleň v kulturní krajině: 12/18	Rehabilitace řeky ve městě, voda jako prvek krajinné architektury – kulturní dimenze v globalizované společnosti, krajinné urbanistické změny v rekreačním území a charakter biodiverzity na okraji města, město „obracející se k moři“, přeshraniční a nadnárodní spolupráce jako prostředek efektivního managementu využití území říčních krajin, sport a volnočasové aktivity ve městech, „od regenerace přírody k městskému arboretu“, tradiční turecké domovní zahrady ve středomořském městském prostředí
Celosvětové zkušenosti ve vztahu k městské krajině: 24/24	Kulturní souvislosti v průmyslových parcích, paměť krajiny – rehabilitace dvou židovských hřbitovů, ochrana městské hebrejské krajiny, úloha městské vlády při řešení problémů městské krajiny, nové formy obnovy veřejného prostoru, vinice a jejich příspěvek ke kulturní krajině města
Postery: 13	Začlenění volného času a „out-door“ rekreace do krajiny, principy ochrany památek, současná kultura – přechodné využití sezónně využívaných budov, sledování minulé kultury, veřejný prostor opevněného hradu v současném městském organismu a krajině

Hannover, Berlin, München, Osnabrück), odborníci z Beneluksu (10: Brusel, Gent, Eindhoven, Den Haag, Velp, Delft), ze Skandinávie (8: Alnarp, Frederiksberg, Aas), z Británie a Irská (8: Edinburgh, Dublin, Leeds, Manchester), z jihovýchodní Evropy (6: Bucurest, Beograd), z Rakouska (5: Wien). Z ostatních oblastí (států včetně evropských) se již jednalo o jednotlivce.

Co říci na závěr? Potvrdilo se, že předmětná tematika je trvale aktuální jak pro výzkum, tak pro praktické usměřování regionálního a lokálního rozvoje. Nastíněné problémy rovněž ukázaly, že je nezbytné k nim přistupovat interdisciplinárně. Geografie by přitom měla/mohla hrát v tomto směru důležitou roli. To však může jen tehdy, bude-li připravena odborně i personálně a schopna se v konkurenci prosadit či alespoň na roven postavit s příslušnými vědními obory. Součástí naznačeného postupu je mj. mezinárodní spolupráce, at ve formě jednodušší – např. aktivní účast na mezinárodní konferenci či složitější – prostřednictvím společných projektů. Toto konstatování nechť je chápáno pro českou geografií (české geografy) jako výzva.

Milan Jeřábek

Seminář Landscape change v norském Tromso. Ve dnech 14.–16. června 2006, v době bílých nocí a půlnocního slunce, proběhl v Tromso na dalekém norském severu mezinárodní seminář s názvem „Landscape change: Learning from the past – visions for the future“. Semináře pořádaného Severskou společností zemědělských vědců (NJF – Nordic Association of Agricultural Scientists) a známým norským institutem NIJOS (Norwegian Institute of Land Inventory) se zúčastnilo přes 50 odborníků z oblasti krajinné ekologie především z evropských zemí, ale i z USA nebo Austrálie. Neztratili se mezi nimi ani 3 účastníci z Česka, každý z jiného pracoviště (Praha, Brno, České Budějovice) a každý s aktivním vystoupením. Téma změn v krajině, jejich managementu, ekologických a sociálních dopadů je v evropské krajinné ekologii, ale i geografii mimořádně silně akcentované minimálně již

od 90. let minulého století. Připomeňme jen evropskou konferenci pořádanou v roce 1995 v sídle ECNC (European Centre for Nature Conservation) v nizozemském Tilburgu, z níž vzešla cenná publikace „Ecological consequence of land use change in Europe“, nebo pracovní skupinu LUCC (Land Use and Cover Change) dlouhodobě působící v rámci IGU s významným českým přínosem pražské albertovské školy Ivana Bička. Téma změn v krajině je v podobě samostatných workshopů a sympozií zastoupené na všech geografických a krajinně ekologických kongresech – naposledy např. na sjezdu ČGS v Českých Budějovicích 30.8.–2.9.2006 a na mezinárodním symposiu o problémech krajinné ekologie ve Staré Lesné 4.–7.10.2006. Podobně to bude i na světovém kongresu IALE ve Wageningenu v roce 2007.

Na semináři v Tromso vystoupili s úvodními klíčovými referáty profesor Gary Fry (Norwegian University of Life Sciences, As), Ybele Hoogeveen (European Environment Agency, Copenhagen) a prof. Joan Iverson Nassauer (University of Michigan). Ve svých vystoupeních nastínilí řadu živých témat, která svou šíří zdaleka přesahují záběr klasické krajinné ekologie a zasahují např. až do sféry sociologie venkova (ale tak je tomu v poslední době na všech krajinně ekologických konferencích). Uvedu jenom některá téma a diskusní náměty: Kdo pracuje v krajině a kdo ji utváří? Když mluvíme o plánování krajiny, farmáři plánují neustále. Jak důležité je pro nás poznání krajiny minulosti? Co se můžeme z minulosti naučit? Sukcesní procesy a zarůstání krajiny v Evropě na rozsáhlých plochách křovinatými porosty – je tu poučení z minulosti? Naše rozhodování budou utvářet budoucí krajiny. Jaké funkce a služby očekáváme od krajiny? Nové typy krajin – příměstské, dálniční, postindustriální a postagrarní, golfové a rekreační. Může pěstování energetických plodin nahradit klesající význam a podíl produkce potravin? Polarizace ve využívání krajin v Evropě – rostoucí rozdíly mezi úrodnými nížinami a horskými oblastmi. Budou hory jen pro sport, rekrece a turistiku? V některých tradičních zemědělských oblastech Evropy je nyní více koňí (jezddeckých) než krav chovaných na mléko! Severní Evropa jako rezervace biodiverzity a divočiny pro zbytek kontinentu? Vnímání krajinných hodnot – rozdílné u biologů, krajinných architektů, farmářů.

Druhý den se jednání semináře rozdělilo do dvou paralelních sekcí, v nichž odezvělo celkem ke 30 referátům. Méně zastoupená byla posterová sekce, což bylo částečně nahrazené obrazovou výstavou fotografií známého Oskara Puschmanna z norského NIJOS. Na multi-temporálních sériích krásných fotografií srovnává vývoj norské kulturní krajiny za posledních více než 100 let. Nejstarší časové série začínají už v letech 1880–1890 a názorně dokládají hluboké proměny krajinného obrazu od otevřené zemědělské krajiny k uzavřené zalesněné krajině nebo intenzivní proces urbanizace. Jiné ukazují rychlou proměnu krajiny jen během posledního desetiletí. Téma změn v krajině je velmi aktuální v celé Evropě a i přístupy k uchopení a vyjádření tohoto problému jsou v jednotlivých zemích podobné. Je potěšitelné, že čeští odborníci mohou k témtu tématům nabídnout řadu metodických postupů a konkrétních výsledků.

Součástí semináře byly dvě exkurze. První, večerní až půlnoční směřovala na západ do ostrovní rybářské a rekreační oblasti Sommaroya. Pozoruhodný je zde kontrast extrémně drsných životních podmínek (nejen pro člověka) na souši ve srovnání s bohatstvím života a produktivitou biomasy v pobřežních vodách, které jsou příznivě ovlivněny Golfským proudem. Vyvrcholením této exkurze mělo být půlnoční slunce, které jsme však přes vytrvalou clonu šedých mraků a deště vyhlíželi marně. Druhá exkurze na poloostrov Lyngen seznámila účastníky s problémy tradičního zemědělského hospodaření a udržování krajiny v obtížných klimatických podmírkách norského severu. Přes masivní státní dotace (a chtělo by se říci přes zřetelné oteplování klimatu) se tato beztaž jen nepatrně osídlena oblast dále vylidňuje. Lidé odtud odcházejí většinou až do jižního Norska, kde panují mnohem příznivější klimatické podmínky.

Na dvou vlastních celodenních až nočních výšlapech do krajiny jsem věnoval pozornost charakteru horní hranice lesa, vegetaci a geomorfologickému utváření reliéfu dominantně modelovaného pleistocenním zaledněním. Horní hranice lesa se nachází v nevelké nadmořské výšce 200–400 m a je tvořená zakrslou břízou. Zdá se, že v posledních desetiletích se hranice lesa zvyšuje, alespoň tam, kde to reliéf a půdní podmínky umožňují. Ve složení mladých lesů se uplatňuje člověkem preferovaný, ale zde nepůvodní smrk. Nápadný je kontrast bujně vegetace s množstvím kvetoucích bylin v lesním pásmu s chudostí horské arktické tundry, která je v polovině června ještě z velké části pokrytá sněhem. Nakonec se mi v horách podařilo zastihnout i půlnoční slunce nad zasněženou tundrou.

Zdeněk Lipský

Zahájení Mezinárodního polárního roku v Česku. Mezinárodní meteorologická organizace (WMO) a Mezinárodní rada pro vědu (ICSU) vyhlásily období 2007–2009 čtvrtým Mezinárodním polárním rokem, a proto se v tomto období bude konat řada akcí věnovaných polární tematice. Zahajovací akce v Česku se konala 15. listopadu 2006 v Chodovské tvrzi v Praze. Vernisáz výstavy Kouzlo polárního světa zorganizovali ve velkém stylu obdivovatelé Grónska Alena a Jaroslav Klempířovi, členové ČGS. Vernisáz poctila svou přítomností řada významných osobností české politiky (místopředseda senátu Petr Pithart) a kultury (ředitel Národní galerie Milan Knížák a další). Mezi hosty byli i významní čeští polárníci Josef Sekyra (první Čech, který stanul na jižním pólu), Stanislav Bartl a mořeplavec Rudolf Krautschneider. Českou geografickou společnost reprezentovali prezident Tadeusz Siwek a předseda polární sekce CGS Michal Janouch.

Cílem výstavy je přiblížit českému divákovi polární kraje, doložit podíl české vědy na jejich výzkumu (na výstavě je bohatá dokumentace z prvního roku působení první české antarktické stanice na Ostrově Jamese Rosse) a zdůraznit význam polárních krajů na ekologickou rovnováhu Země. Část výstavy je věnována Grónsku, místu častých pobytů manželů Klempířových.

Tadeusz Siwek

LITERATURA

A. Simonova (hl. redaktor): Atlas geografija. 6 i 7 klas. 11. vydání, Kartografija EO-OD, Sofija 2006, 66 s.

Letošní přepracované vydání je určeno pro žáky 6. a 7. třídu bulharské základní školy. V jednom svazku se tak soustředují téma geografie světa (původně zvlášť v atlase pro 6. třídu) a geografie Evropy a Bulharska (pro 7. třídu). Některé z publikovaných map a prvky uspořádání díla skutečně stojí za úvahu i pro tvůrce našich školních atlasů. Najdou se i místa hodná kritiky.

Atlas formátu A4 rozvržený do 66 stran brožovaného díla obsahuje celkem 50 map několika skupin měřítek. Mapy světa umístěné na dvojstranu jsou v měřítku 1:80 mil., jednostránkové mapy světa v měřítku 1:120 mil. Světadíly jsou představeny nejčastěji na mapách měřítka 1:40 mil., příp. 1:60 mil., Asie a Antarktidu jednotně v měřítku 1:50 mil. Mapy Evropy vykazují jednotně měřítko 1:20 mil., Balkánský poloostrov 1:6,5 mil. a Bulharsko 1:2 mil., příp. 1:1,5 mil.

Atlas se člení do regionálních kapitol v posloupnosti: svět, světadíly, Balkánský poloostrov a Bulharsko. Mapový obsah atlasu zahajuje fyzickogeografická mapa světa v tradičním provedení, doplněná však trasami nejvýznamnějších objevitelských cest (Kolumbus, Vasco da Gama, Fernao Magalhaes a James Cook). Pak ve výřezech následuje představení jednotlivých typů map, které v zásadě standardně tvoří jednotlivé regionální kapitoly: fyzickogeografická, politická, ekonomická, klimatická, půdní (jev svět) a přírodních zón. V regionálních kapitolách jsou však dále ještě mapy vod, hustoty osídlení. Zatímco výřezy nejsou opatřeny legendou, analogické legendy jsou pak vždy umístěny u každé mapy v kapitolách. Výjimku tvoří vždy úvodní fyzickogeografické mapy, jejichž legenda, kromě výkladu hypsometrie souše a moře, je předložena až v závěru atlasu (kromě fyzickogeografických prvků obsahuje i znaky pro nerostné bohatství, tyto znaky se však opakují i v mapách hospodářských, kde však nejsou uvedeny v připojených legendách). Fyzickogeografická mapa Bulharska je vybavena plnou legendou, vč. znaků pro nerostné bohatství. Zatímco použití legend je neusporeádané, obsah jednotlivých kapitol (v pořadí: Afrika, Jižní Amerika, Severní Amerika, Asie, Austrálie, Evropa) je standardní.

Každou kontinentální kapitolu uvádí fyzickogeografické mapy s vyznačením ložisek nerostných surovin a velkých měst. Pak následuje klimatická mapa. Každý světadíl je diferencován do klimatických pásů. Do něj je vložen reprezentativní klimagram. Vyznačeny jsou trasy teplých a chladných mořských proudů a směry přísnunu jednotlivých vzduchových hmot a rovněž směry významných větrů s obdobím aktivity. Menší mapy vod jsou obsaho-

vě poněkud chudší a znázorňují příslušnost území k úmořím oceánů a bezodtoké oblasti. Zvlášť je vždy vyznačeno povodí jediného vybraného vodního toku kontinentálního významu.

Pozornost si zaslouží komplexní mapy přírodních geografických zón. Pomocí plošné barvy znázorňují rozmištění geomů (lesy, savany, pouště atd.), červenými čarami jsou odděleny přírodně geografické zóny (často se jejich hranice nekryjí s hranicemi geomů). Zvlášť jsou vyznačeny horské oblasti. Černými piktogramy jsou pak vyjádřeny typické elementy flóry a fauny geomů. V případě Afriky však těžko pochopit rozdíly mezi geomem „vhý stále zelený les“ (Konžská pánev, severní pobřeží Guinejského zálivu, východní Madagaskar) a geomem „vhý tropický les“ (pobřeží Mozambique, Kvazulu-Natalu a východního Madagaskaru). Navíc celé východní pobřeží Austrálie (a ostrov Novou Guineu) lemuje prvně jmenovaný geom, ač prochází třemi fyzickogeografickými zónami (podobně Asie od Arabského moře přes Bengálský záliv, Indonésii téměř po Chuang-che v Číně a jižní Japonsko). Vnitřní differenciace tohoto typu jednotek je nezbytná. Antarktidu reprezentuje v atlasu fyzickogeografická mapa (s uvedením tras hlavních expedicí a polohy bulharské antarktické stanice) a klimatická mapa.

Obyvatelstvu je věnována zvláštní mapa znázorňující hustotu osídlení. V příslušných místech jsou pak v kruhových discích umístěny barevné fotografie hlav zástupců dominantní lidské rasy. V případě Evropy je navíc přiložena malá mapa hlavních jazykových skupin. Politické mapy mají tradiční provedení v plošných barvách (k mapě Asie připojen podrobný výřez pro oblast Libanonu a Izraele). Podkladem pro hospodářské mapy je hnědě stínovaný reliéf kontinentu s hlavními toky a městy. Znaky (geometrickými i piktogramy) jsou pak uvedeny hlavní odvětví průmyslu, zemědělské rostlinné a živočišné výroby podle připojené legendy. Další znaky pro nerostné suroviny a komunikace si pak čtenář musí vymíchat ve společné legendě v závěru atlasu.

Nejednoznačné je vzájemné vymezení Evropy a Asie. Zakavkazské republiky patří v kapitole Asie do Asie (hranicí je hřeben Velkého Kavkazu), v politické mapě Evropy patří do tohoto světadílu, nikoliv však evropská část Turecka. Vymezení Balkánského poloostrova je víceméně tradiční po řekách Soča, Sáva a Dunaj. Za balkánské státy je tak považováno Slovinsko, Chorvatsko, Bosna a Hercegovina, Srbsko, Černá Hora, Makedonie, Albánie, Řecko, Bulharsko a Rumunsko.

Kapitolu věnovanou Bulharsku tvoří fyzickogeografická mapa, mapa obyvatelstva, administrativního členění, hospodářství a ochrany přírody. Je zajímavé, že v atlasu není jediná mapa věnovaná cíleně geologické stavbě území a jeho reliéfu, půdy jsou zastoupeny jedinou mapu (svět), o srážkách a teplotách v území se čtenář může udělat představu pouze podle klimagramů, environmentální problematika (z hlediska kvality životního prostředí) je zcela opomenuta.

Atlas je vytiskl na matném papíře střední gramáže v kvalitním lesklém obalu. Jeho cena činí 8,40 BGL (1 USD=1,47 BGL, srpen 2006). Je doporučen bulharským ministerstvem školství a vědy jako učební pomůcka pro příslušné ročníky základní školy. Atlas podává základní informace o vybraných parametrech zobrazených území, což může výuce na základních školách postačovat. Výrazným kladem je syntetická mapa přírodních zón v závěru každé regionální kapitoly (vyjma Balkánského poloostrova a Bulharska). Podobně lze ocenit „dynamické“ pojetí základní klimatické mapy v každé kapitole. Absence litomorfo-pedogeografické informace je nepochybně závadou, mj. vzhledem k poloze Bulharska v aktivní seismické oblasti.

Jaromír Kolejka

Ilkögretim Orta Atlas. Altın Kitaplar Yayinevi, İstanbul 2006, 34 s. ISBN 975-405-688-9.

Turečtí školáci dostali v roce 2006 nový „střední“ školní atlas. Útlé, avšak zajímavé dílo je koncepcí i obsahem hodně pozornosti. Brožovaný svazek formátu A4 nabízí základní geografické informace o světě kolem nás. Na vnitřní stránku obálky je umístěn přehled těles sluneční soustavy s tabelárním uvedením podrobností u každého z nich. Na dalších stránkách jsou graficky, numericky i slovním popisem demonstrovány pohyby zemského tělesa, nástup ročních období a typy zatmění. Ve zkratce jsou představeny vlastnosti Měsíce. Velmi názorně na 3D modelech je demonstrováno zobrazování reliéfu zemského povrchu. Následuje podrobný přehled vlastností Země jako kosmického tělesa. Jednotlivé parametry jsou doprovázeny instruktivními piktogramy (obvody, průřezy, váha, stáří, teplotní a sráž-

kové extrémy, podíly souše a moře atd.). Celá stránka je věnována osmi nejpoužívanějším kartografickým zobrazením na příkladu mapy světa.

Vlastní geografický obsah zahajuje fyzická mapa světa (v legendě jsou navíc uvedeny nejvyšší kóty jednotlivých kontinentů, chyběn Jackson D. – 4 180 m v Antarktidě, v mapě Antarktidy však již správně Mt. Wilson). Austrálie je vedena jako součást kontinentu Oceánie. Navazující politická mapa světa (rovněž 1:80 mil.) přidává tabulkou s rozlohou jednotlivých světadílů. Další tematické mapy světa (vesměs bez uvedení číselného nebo grafického měřítka, avšak cca 1:50 mil.) postupně informují o ročních srážkových úhrnech, o proudu vzdachu v zimě a v létě a jeho odrazem v sezónních srážkách, o rozložení jednotlivých biomů, klimatických pásem, typech hospodářství s odrazem ve využití krajiny, těžbě hlavních energetických surovin, hustotě obyvatelstva (v malé mapce o přirozeném přírůstku). V sousedství map jsou umístěny kruhové aj. diagramy a grafy informující o vývoji počtu obyvatel na Zemi, počtu automobilů ve vybraných zemích a míře automobilizace obyvatelstva. Zde jsou demonstrovány různé typy vyjádření faktů grafy a rovněž různé možnosti interpretace tétoho jevu.

Další část atlasu je věnována „turecké“ problematice. Fyzická mapa Turecka (1:4,5 mil.) obsahuje velmi podrobné orografické názvosloví. Doprovází ji mapa ročních srážkových úhrnů a mapa klimatických oblastí státu. Mapa administrativního členění Turecka (rovněž 1:4,5 mil.) je doplněna mapkami přírodních typů rostlinstva a typů současného využívání krajiny. Další dvojstrana představuje území Turecka rozdělené do „evropských“ regionů (bölgesi: Marmarský, Černomořský, Egejský, Vnitřní Anatolský, Středomořský, Východoanatolský, Jihovýchodní Anatolský, ty se dělí na oblasti – bölümü). Přiložené mapky dokládají hustotu obyvatelstva a ložiska nerostných surovin. Na dalších stránkách jsou na pozadí map „Starého světa“ barevně zvýrazněny státy s turkickou národní dominancí (omylem i Tádžikistán) a oblasti osídlené národy turkické jazykové skupiny (altajská rodina národů) s celkem 33 národy 6 větví (škoda, že barevností vyjádřené neodpovídá důsledně jednotlivým větvím: západní: Podněpří, Severní Kavkaz, Ural; střední: Aspik, Tanšan; východní: Amudarja, Chuangche; severní: Altaj, Kolyma; čuvašské: Povolží; jižní: Bosna, Amudarja). Mapa největšího měřítka (neuvedeno) uvádí fyzickogeografické poměry ostrova Kypru a jeho rozdělení na „Severokyperskou tureckou republiku“ a „Kyperský řecký stát“. Na dalším listě je demonstrování postavení Turecka v okolním východoevropském a blízkovýchodním prostředí (1:14 mil.). Některé údaje jsou hodny diskuse: pásmo Gazy připojeno k Egyptu, Západní břeh Jordánu k Jordánsku, rozdělení Kypru není kompenzováno vyčleněním Náhorního Karabachu z Azerbajdžánu, Nachičevan je uveden jako samostatný stát, uveden starý název Jugoslávská federativní republika). Nepochyběně zajímavé jsou turecké překlady a přepisy toponym (většinou v historické oblasti tureckého vlivu – na jiných mapách jsou uvedeny jak oficiální (mezi)národní, tak turecké názvy vedle sebe, nikoliv však obojí pro totéž místo, např. Bosnásaray = Sarajevo, Üsküp = Skopje, Rusčuk = Ruse, Manastir = Bitola, Selanik = Soluň, Šam = Damašek, Kandije = Heraklion, Tiflis = Tbilisi, Ibrail = Braila a mnoho jiných). Evropě je věnována fyzickogeografická a politická mapa (obě 1:20 mil.) v tradičním provedení (ve fyzické mapě vypadly názvy některých hlavních měst, zato však uvedena „Moravia Yükseltisi“ jako Českomoravská vrchovina). Podobná dvojice map dokladuje Asii (1:50 mil., vč. „výpadků“ názvů některých hlavních měst, naopak Jižní Korea má dvě hlavní města: Seul a Pusan, Severní Korea, Nepál, Bhután, Tadžikistán a Pákistán žádné, nejasnosti u Jemenu, Alma Ata špatně v Kazachstánu). Vymezení Asie vůči Evropě provedeno podle politických hranic (vč. evropských částí Turecka, Ruska a Kazachstánu, a rovněž indonéský Západní Irian, Sinaj naopak patří k Africe). Severní Amerika, Jižní Amerika a Afrika jsou zastoupeny fyzickogeografickými mapami ve větším měřítku (1:32 mil., resp. 1:37,5 mil.), zatímco politické členění je uvedeno ve výrezech v mapkách velmi malého měřítka. Obě polární oblasti zachycují zajímavé mapy v měřítku 1:72,5 mil., informující o rozloze pevninského a mořského ledu v různých obdobích a o rozšíření souvislého a ostrůvkovitého permafrostu. Na závěr jsou uvedeny: politická mapa Oceánie (škoda, že někde vypadly názvy států a jejich hlavní města z pěkné mapy), fyzická mapa Austrálie a Nového Zélandu (1:40 mil.) a jejich okolí a mapa politického členění též oblasti (vč. států Australského svazu).

Nepochyběně inspirativní se jeví zejména část věnovaná „turecké“ problematice, ať již jde o znázornění faktů týkajících se Turecka samotného, tak jeho národnostních kořenů. Znacný vzdělávací význam má mapa znázorňující postavení Turecka v jeho okolí. Sympatické je rovněž použití výkladových piktogramů úvodem. Totéž vydavatelství současně uvedlo na trh stručnější (18 s.) školní „Ilköğretim İlk Atlas“ v ceně 2,50 YTL, který obsahuje výběr map ze „středního“ atlasu (je zaměřen na „tureckou“ problematiku, politický přehled světa

a světadílů, fyzické mapy kontinentů, úvodní obrazová část je stejná v obou atlasech). Střední atlas se prodává za 4,00 YTL (nová turecká lira, 1,43 YTL=1 USD, 1 USD=22 CZK, 2006).

Jaromír Kolejka

M. Baltrušaitis (odp. red.): Žeme. Geografijos atlasas 8 klasei. Leidykia BRIEDIS, Vilnius 2006, 54 s. ISBN 9955-26-018-1.

Nový školní geografický atlas pro žáky 8. tříd vyšel nedávno v Litvě. Nabízí množství inspirací pro naše tvůrce. Hlavním kladem je orientace na současný svět a jeho problémy. Brožovaný atlas formátu A4 je rozvržen do 54 stran včetně obálky. Dominantními regiony jsou Evropa a Asie v souladu s geografickým kurikulem Litvy pro základní školy. Atlasy pro 6.–11. třídu jsou proto obsahově odlišné. Specializace na regiony a téma tak umožňuje do atlasu vyměnit množství velmi atraktivních map a pojednat často důležitá, avšak opomíjená téma.

Atlas uvádějí dvoustrany obecně geografické a politické mapy světa v měřítku 1:80 mil. Zajímavostí v nich je důsledné dodržování litevských překladů a fonetických přepisů všech geografických názvů (např. Nujorkas = New York, Keiptauñas = Kapské Město, Pekinas = Beijing). V politickém výřezu je pak podrobněji představena karibská oblast. Zajímavá jsou vymezení oceánických teritorií: britského sv. Heleny a Indicko-oceánského, francouzského Jižního (indicko-oceánského) a neuznávaných antarktických sektorů.

Jádro atlasu tvoří série map věnovaných Evropě. Celostránkové a menší mapy (v měřítku 1:20 mil. – 1:30 mil. až 1:60 mil.) jsou uvedeny v pořadí: politická mapa, Evropská unie (členové, kandidáti, ostatní země, členové NATO a eurozóny (vč. tzv. ministátů a Slovenska?), sídla evropských institucí – ve výřezu vojensko-politické bloky do roku 1989). Mí. je zdůrazněno, že autonomní souostroví Alandy je součástí EU, zatímco Man, Kanálové ostrovy a Faery nikoliv. Velká pozornost je věnována obyvatelstvu v mapách hustoty zalidnění a velká města (s připojenými kartogramy porodnosti, úmrtnosti, přirozeného přírůstku a očekávané délky života), národností (Lužičtí Srbové ovšem chybějí), naboženství a stávajících etnických konfliktů, atentátů či problémů (Sev. Irsko, Londýn, Baskicko, Katalánsko, Madrid, Korsika, Sardinie, Bosna, Srbsko, Černá Hora, Kosovo, Albánie?, jižní Slovensko, jižní Transylvánie, maďarsko-rumunské pomezí, Podněstří, Bělorusko, Krym, Tatarstán, Cuvašsko, asijský Kypр a Kavkaz, Makedonie chybí). Hospodářskou sekci uvádí ekonomická mapa Evropy (areály typů ekonomiky, těžba surovin, aglomerace, přístavy a námořní cesty s uvedením přepravy hlavních komodit). Po ní následují kartogramy indexu životní úrovně (max. Skandinávie, min. Moldavsko), hrubého domácího produktu, míry automobilizace, spotřeby energie, zaměstnanosti v zemědělství a vybavení internetem. Teprve nyní vstupují do atlasu fyzickogeografické mapy. Sekci uvádí obecně geografická mapa Evropy v měřítku 1:15 mil. Za ní následuje mapa nerostných surovin (obsah se částečně opakuje ve srovnání s předchozí hospodářskou mapou) a drobné mapy tektoniky, pleistocenních zalednění (Mindel, Riss, Würm) a břehové čáry, přírodních geografických zón, vegetace, kartogram lesnatosti a mapka významných národních parků (mezi cca 25 NP je uveden KRNP, TANAP a NAPANT). Klima popisují mapy lednových a červencových teplot a ročních úhrnných srážek.

Přehled regionů světa otevírá obecně geografická mapa Pobaltí (Estonsko, Lotyšsko a Litva). Pochopitelnou kuriozitou je uvádění kót významných elevací s decimetrovou přesností v barevných hypsometrických stupních po 25 m. Východní Evropa (Rusko, Bělorusko a Ukrajina) je zastoupena obecně geografickou mapou a mapami průmyslu a zemědělství (vč. asijské části Ruské federace). Toto schéma je zachováno i u dalších regionů: Severní Evropa (IS, DK, N, S, FIN, EST, LV, LT – navíc mapy srážkových úhrnů a elektráren, Střední Evropa (D, CH, CZ, A, SK, PL, H – navíc mapy administrativního členění, hustoty obyvatelstva a nezaměstnanosti SRN, jazykového členění Švýcarska a turismu v Alpách). Západní Evropa je pojednána ve třech částech: Velká Británie a Irsko (navíc mapa sektorů a těžby v Severním moři, podle typu zástavby strukturovaný plánek centra Londýna), Benelux (navíc mapa jazykového členění – uvedení i Frísové, chronologie nizozemských poldrů, struktura rotterdamského přístavu) a Francie (navíc kartogram produkce vína a kalvadosu, podle typu zástavby strukturovaný plánek centra Paříže). Jižní a Jihovýchodní Evropu reprezentuje Itálie (vč. RSM, CV) a Balkánské státy (SLO, HR, BiH, SCG, AL, MK, RO, BG, GR, M, MD). Ke kapitole je navíc přiložena mapa životné úrovně v regionech Itálie a národnostního složení zemí bývalé Jugoslávie (rozdělení Srbska a Černé Hory není zatím uvedeno). Zbytek

Jižní Evropy, tj. státy Pyrenejského poloostrova (AND, P, E), je pojednán zvlášť (navíc s mapkami srážkových úhrnů a oblastí ohrožených suchem, jazykového členění Španělska, jeho regionů se stupni životní úrovně). Zajímavá je mapa přímořských turistických regionů poloostrova (plus Madrid) s diagramy návštěvnosti (množství a země původů).

Asie (za Kumo-manyčskou sníženinou) je uvedena obecně geografickou mapou (1:40 mil.) s připojenou tektonickou mapkou (nově typy kontaktu litosférických desek) a mapkou přírodních zón. Klima je popsáno teplotními poměry v lednu a červenci a srážkovými úhrny v zimě a v létě (k dokumentování vlivu monzunu). Politickou mapu světadílu doprovází mapky hustoty obyvatelstva a hrubého domácího produktu (nejchudší Afghánistán a Jemen). Velká pozornost je věnována konfliktům na Blízkém a Středním východě (Kypr, Libanon, Palestina, Kurdistán, Irák, Kuvajt, Írán, Zakavkazsko, Kavkaz), uspořádání v Palestině, těžbě ropy a zemního plynu v prostoru Perského zálivu. Podrobně jsou rovněž pojednány regiony: indický subkontinent (zemědělství, hustota obyvatelstva, jazykové skupiny), Čína (index životní úrovně, urbanizace, investice) a Japonsko (hustota obyvatelstva, hospodářství). Navíc jsou přiloženy mapy rozšíření Číňanů ve světě a zahraničního obchodu Japonska. Atlas uzavírá pět stran místopisného indexu. Jistou závadou je používání stejných znaků pro různé velikostní kategorie měst v jednotlivých mapách (a také chyb v zařazení měst do técto kategorií – Urumči, Tjumeň, Adana, Gaziantepes, Sanghaj aj.).

Atlas se tedy snaží žákům podat to nejdůležitější z obecného (pro vzájemné srovnávání území a znalostí o nich) a současně vypichnout něco výrazného individuálního, co zdůvodňuje potřebu zvýšené pozornosti vybrané stránce regionu. Atlas tak poskytuje široké spektrum látky pro problémovou výuku zeměpisu a četné náměty pro integrované samostudium žáků spojené s vysvětlováním konkrétních skutečností analýzou a syntézou informací z několika map. Tento typ atlasu výrazně podporuje zájem o geografii a samostatnost žáků. Kvalitní kartografické provedení atlasu (vesměs tiskem na hladkém papíře vyšší gramáže) je další kladnou stránkou této edice.

Jaromír Kolejka

G. Barta, E. G. Fekete, I. K. Szorényiné, J. Timár (2005): Hungarian Spaces and Places: Patterns of Transformation. Centre for Regional Studies, Hungarian Academy of Science, Pécs, 595 s. ISBN 963 9052 46 9.

Centrum regionálních studií Maďarské Akademie věd vydalo v loňském roce při příležitosti 20. výročí založení Centra velmi obsáhlou publikaci mapující problematiku transformace maďarské ekonomiky. Do knihy přispělo celkem více než 40 autorů, výzkumníků maďarské Akademie věd, a kniha tak pokrývá širokou paletu témat ekonomické a sociální transformace postkomunistické ekonomiky a jejích regionálních dopadů a naznačuje, že i po patnácti letech není proces transformace post-totalitních společností zdaleka ukončen.

Knihu je rozdělena do pěti částí a celkem 33 kapitol, které se postupně zabývají hlavními tématy studia transformace maďarské ekonomiky. Do jisté míry se tak tato publikace podobá téma, které se zabývaly obdobnými otázkami transformace české ekonomiky. Tato kniha tak může být do značné míry příspěvkem i k našemu zkoumání, neboť umožňuje relativně podrobné srovnání rozdílných cest transformace a jejich regionálních důsledků.

První tři části knihy (20 kapitol) jsou věnovány problematice prostorových aspektů a přímých a nepřímých dopadů (regionální) politické, ekonomicke a sociální transformace maďarské ekonomiky. Cílem této části bylo odpovědět zejména na následující otázky: Jak dlouho bude trvat transformace post-totalitní společnosti v parlamentní demokracii a plně tržní společnosti? Pokud existuje „post-socialistická“ prostorová struktura, jaké jsou její charakteristiky a jaký bude výsledný „produkt“, prostorová struktura? První část, nazvaná „Regionální politika a regionalizace v novém Maďarsku“, představuje relativně ucelené zářmování transformačního procesu a jeho obecné vyhodnocení. V prvé řadě je zde sledována a analyzována problematika „institucionální nadstavby“ transformace a regionálního rozvoje a její proměny, stejně jako její důsledky, resp. vliv na proces transformace ekonomiky. Do této „institucionální nadstavby“ je zahrnuta proměna vnějších podmínek a geopolitického postavení Maďarska včetně jeho postupného zapojení do světové ekonomiky a mezinárodních uskupení (např. NATO, EU), ale také změna národní regionální politiky, postupná „politická“ decentralizace a narůstající role lokální či regionální úrovně. Poněkud nejasné je zařazení kapitoly 4 věnované regionálním inovačním strategiím. Tato kapitola poměrně obecná a pouze v závěru se krátce věnuje možnostem tvorby RIS v Maďarsku či v dalších nových členských zemí EU.

Druhá a třetí část knihy obsahují dílčí empirické studie, které se zabývají zhodnocením současných tendencí vývoje regionální diferenciace jednotlivých ekonomických a sociálních sfér. Tyto kapitoly samozřejmě nemohou pokrývat úplné spektrum ekonomiky, nicméně zabývají se pravděpodobně těmi nejdůležitějšími mezi než v současnosti patří prostorové změny průmyslové výroby, zemědělství, podnikatelských služeb, dopravy či komunikačních technologií. Pozornost je věnována také proměnám v postavení jednotlivých regionů s ohledem na současné modely a teorie nerovnoměrného rozvoje. Autoři též všech kapitol této druhé části potvrzují výrazný nárůst regionálních disparit v analyzovaných ekonomických sférách v průběhu transformace. Kromě toho však pozornost věnují také veřejným politikám a jejich vlivu či roli z hlediska regionálních disparit. Podobně jako v Česku se zde ozývá výrazná kritika jak centrální tak lokální úrovně, které nebyly schopny na regionální rozdíly, které jsou do značné míry přirozeným výsledkem transformace, dostatečně reagovat.

Kromě ekonomických sfér je analyzována také sociální dimenze transformace v Maďarsku. V kapitolách třetí části jsou identifikovány tři hlavní komponenty sociální dimenze transformace: noví sociální agenti/činitelé, kteří se v průběhu transformace objevili či doslali do popředí, sociální vztahy proměněné v důsledku politických, ekonomických a sociálních změn a zvýšená citlivost k sociálním problémům, které byly dříve přehlíženy či zamítovány, jako je například i v Česku ožehavá romská problematika. Nárai (kapitola 19) dochází k závěru, že mezi novými agenty stále hrájí nejvýznamnější roli centrální vláda a lokální vlády, na kterých je silně závislá také řada nevládních činitelů.

Čtvrtá, předposlední část knihy je věnována proměnám prostorové struktury a regionálním disparitám z hlediska různých rádovostních měřítek. Autoři této části dochází k závěru, že původní hierarchická urbánní struktura zůstala do značné míry zachována, nicméně jednotlivé lokality a regiony mají v současnosti „lepší“ možnost ovlivnit vlastní rozvoj. Kromě toho je analyzován také rozvoj tří specifických oblastí, mezi něž patří metropolitní region Budapest a „komunistické vesnice/obce“ – sídla velkých zemědělských podniků. Zvláště pozornost je v závěrečné části knihy věnována také příhraničním regionům, jejichž postavení se v podstatě „přes noc“ radikálně proměnilo.

Kniha maďarské Akademie věd představuje velmi sympatickou snahu o zobecňující pochled na transformaci maďarské ekonomiky, nicméně je nutno dodat, že v knize převládají spíše popisné kapitoly. Autoři se však alespoň částečně pokusili tyto příklady zobecnit a nalézt odpověď na to, zda nově vytvořené prostorové struktury jsou stále ještě přechodné či trvalé. Pro jasnější odpověď je ale třeba, a to autoři zdůrazňují, rozsáhlejšího mezinárodního výzkumu a srovnání.

Pavla Žížalová

L. Miklós, Z. Izakovičová a kol.: Atlas reprezentatívnych geoekosystémov Slovenska. Ústav krajinné ekologie SAV, Ministerstvo životního prostředí SR, Ministerstvo školstva SR, Grafické a kartografické zpracování Esprit, s.r.o., Banská Štiavnica 2006, 283 s., mapové přílohy. ISBN 80-969272-4-8.

Zvykli jsme si, že ze Slovenska přicházejí v posledních letech výpravné geoekologické publikace, které v Česku chybějí. Jejich iniciátorem a jedním ze spoluautorů bývá dlouhotý ministr životního prostředí Slovenské republiky (do r. 2006) a profesor krajinné ekologie na několika slovenských i zahraničních univerzitách László Miklós. Po úctyhodném monumenálním díle, jakým je *Atlas krajiny Slovenské republiky* (2002), je to nyní *Atlas reprezentativních geoekosystémov Slovenska*.

Atlas má charakter obsáhlého katalogu, který se skládá ze dvou stěžejních částí. První představuje přehled a charakteristiku 85 geoekologických regionů vymezených na území Slovenska. Jedná se o výsledek individuálního členění čili regionalizace a popisované geoekologické regiony svými názvy i vymezením bez výjimky korespondují s geomorfologickými celky platného geomorfologického členění Slovenska. V katalogizovaném řazení jsou ovšem probírány podle příslušnosti k fytogeografické jednotce (oblast, obvod, okres), takže se začíná geoekologickým regionem Burá (fytogeografický obvod Matricum) a od Juhoslovenské kotly se najednou vracíme na západ až k Dolnomoravskému úvalu (fytogeografický obvod Eupannonicum). Každý geoekologický region je stručně charakterizován po stránce geologicko-geomorfologické a půdní, je uvedena jeho fytogeografická a zoogeografická příslušnost, současná struktura využití krajiny, socioekonomická struktura, chráněná území přírody a environmentální problémy. V číslech, kartogramech a tabulkách je dále zaznamenána jeho celková výměra, hustota založení, současná krajinná pokrývka podle zastoupení

tříd CORINE Land Cover, procentuální zastoupení reprezentativních geoekosystémů a podíl výškových stupňů v daném regionu. Geoekologické regiony jako jednotka individuálního členění krajiny odpovídají přibližně našim bioregionům, také jejich počet je podobný (85 geoekologických regionů na Slovensku proti 90 bioregionům v Česku). Určitý rozdíl najdeme ve velikostním rozpětí: zatímco v Česku byla stanovena minimální velikost pro vymezení bioregionu 100 km² (bioregion Moravský kras), na Slovensku je řada geoekologických regionů menších (Moravskoslezské Beskydy 21,4 km² – větší část leží v Česku, Burda 32,6 km² – celá na území Slovenska atd.). Podobné je to i s největšími regiony: v Česku je největším bioregionem Plzeňský (2 890 km²) zatímco největší geoekologický region Slovenska – Podunajská pahorkatina – měří až 6 690 km². Další odlišnosti jsou ve způsobu vymezení a názvech regionů. Geoekologické regiony Slovenska jsou vymezením i názvem totožné s geomorfologickými celky. Biogeografické regiony Česka mají vlastní názvy a také hranice odlišné od geomorfologických celků, i když v hrubých rysech z nich rovněž vycházejí. Tyto odlišnosti lze zdůvodnit fyzickogeografickými rozdíly ve stavbě Karpat a Českého masívu, které způsobují rozdíly v ostrosti biogeografických hranic, ale i odlišným metodickým přístupem.

Ve druhé katalogové resp. atlasové části je představeno 120 tzv. reprezentativních geoekosystémů Slovenska. Termín *geoekosystém* uvedený i v názvu celé publikace považuju za problematický, protože již ve slově *ekosystém* je obsažena abiotická (čili *geo-*) složka systému a chceme-li zdůraznit její určující roli pro biotickou složku, stačí starší termín *geosystém* nebo *geobiocenóza*. Ve výrazu *geoekosystém* je vlastně abiotická složka nelogicky obsažena dvakrát. Odhlédneme-li od tohoto terminologického problému, reprezentativní geoekosystémy jsou jednotkami typologického členění přírodní krajiny. Byly vymezeny na základě kombinace zonálních (bioklimatických) a azonálních (geologické podloží a reliéf) podmínek. Klimaticky podmíněná zonalita, v našich podmírkách spíše stupňovitost, se projevuje vegetační pásmovitostí (resp. stupňovitostí). Celkem bylo rozlišeno 9 zón potenciální vegetace. Podle azonálních abiotických faktorů, které zahrnují zejména reliéf a kvarterně geologické podloží jako půdotvorný substrát, druhotně půdní kryt a vlhkostní poměry, bylo rozlišeno 37 typů prostředí. Vzájemnou kombinaci azonálních a zonálních faktorů prostředí bylo na území Slovenska vymezeno 120 typů reprezentativních geoekosystémů (zkráceně REPGES). Typy mají charakter potenciálních (přírodních) geoekosystémů, protože byly vyčleněny na základě abiotických podmínek a jsou charakterizované podle potenciální vegetace. Ve skutečnosti jsou mnohé REPGES výrazně pozměněné a potenciální přirozenou vegetaci v nich nahradily zemědělské kultury, sídelní systémy a sekundární hospodářské lesy. Jestliže jsme geoekologické regiony přirovnali k našim bioregionům, potom reprezentativní geoekosystémy mají nejbližší k biochorám definovaným v Biogeografickém členění ČR II (Culek a kol. 2005). Počet našich biochor je více než trojnásobný (372 biochor v Česku proti 120 reprezentativním geoekosystémům na Slovensku), což odpovídá detailnějšímu stanovištěmu přístupu při vymezování biochor. Každý ze 120 REPGES je opět stručně a jednotně charakterizován. Je uvedeno jeho geografické rozšíření na území Slovenska, dominantní druhy a rostlinná společenstva, chráněná území a současná krajinná pokryvka.

Mapové překrytí geoekologických regionů a reprezentativních geoekosystémů umožňuje, stejně jako v případě bioregionů a biochor, stanovit výskyt REPGES v jednotlivých regionech a vymezení těch REPGES, které jsou pro daný region nejtypičtější, skutečně reprezentativní.

Mapovou část publikace tvoří 14 map, na nichž je zakresleno vymezení geoekologických regionů a reprezentativních geoekosystémů. Členění je podrobnejší než v textu, protože vedení geoekologických regionů je uvedena ještě hierarchicky nižší úroveň subregionů. Další mapy jsou tematicky doplněny krajinnou pokryvkou, územním systémem ekologické stability, stresovými faktory, soustavou chráněných území NATURA 2000, ve dvou mapách je vyjádřen stupeň přirozenosti geoekologických regionů a reprezentativních geoekosystémů.

Recenzovaná publikace má sloužit především jako podklad pro ochranu krajiny a přírody, mj. při vymezování reprezentativních biocenter na regionální úrovni. Měla by pomoci při hledání odpovědí na otázky kde, co a jak chránit. Potvrzuje se, že některé REPGES jsou dostatečně pokryté sítí chráněných území, zatímco jiné jsou dosud chráněné minimálně. Kromě významného vědeckého přínosu je Atlas reprezentativních geoekosystémů Slovenska důležitým studijním podkladem pro všechny, kteří se chtějí více dozvědět o krásné slovenské přírodě.

Zdeněk Lipský

K u č e r a Z d e n ě k : Sídlo a obec: základní pojmy geografie osídlení a jejich vztah	84
Settlement and municipality: fundamental terms in geography of settlements and their relationship	
Ř e h á k S t a n i s l a v : V této zemi, v těchto zemích?	95
In this country, in these countries?	

ZPRÁVY - REPORTS

50 let od pádu největší laviny v Krkonoších (*J. Blahút*) 107 – Nové pořadí nejvyšších čedičových vrcholů (*J. Rubín*) 108 – Krajinářská ekologie v nových a měnících se podmírkách (*Z. Lipský*) 109 – Ohlédnutí za významným setkáním odborníků působících v krajiném plánování (*M. Jeřábek*) 111 – Seminář Landscape change v norském Tromso (*Z. Lipský*) 112 – Zahájení Mezinárodního polárního roku v Česku (*T. Siwek*) 114.

LITERATURA - RECENT PUBLICATIONS

A. Simonova (hl. redaktor): Atlas geografija. 6 i 7 klas. (*J. Kolejka*) 114 – Ilkögretim Orta Atlas (*J. Kolejka*) 115 – M. Baltrušaitis (odp. red.): Žeme. Geografijos atlasas 8 klasei (*J. Kolejka*) 117 – G. Barta, E. G. Fekete, I. K. Szorényiné, J. Timár (2005): Hungarian Spaces and Places: Patterns of Transformation (*P. Zížalová*) 118 – L. Miklós, Z. Izakovičová a kol.: Atlas reprezentativnych geoekosystémov Slovenska (*Z. Lipský*) 119.

GEOGRAFIE

SBORNÍK ČESKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI

Ročník 112, číslo 1, vyšlo v březnu 2007

Vydává Česká geografická společnost. Redakce: Albertov 6, 128 43 Praha 2, tel. 221995511, e-mail: jancak@natur.cuni.cz. Rozšíruje, informace podává, jednotlivá čísla prodává a objednávky vyřizuje RNDr. Dana Fialová, Ph.D., katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2, tel. 221951397, fax: 224919778, e-mail: danaf@natur.cuni.cz. – Tisk: tiskárna Sprint, Pšenčíkova 675, Praha 4. Sazba: PESET-PA, Fišerova 3325, Praha 4. – Vychází 4krát ročně. Cena jednotlivého je sesítu 150 Kč, celoroční předplatné pro rok 2007 je součástí členského příspěvku ČGS, a to v minimální výši pro řádne členy ČGS 500 Kč, pro členy společnosti důchodce a studenty 300 Kč a pro kolektivní členy 2 000 Kč. – Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha, č. j. 1149/92-NP ze dne 8. 10. 1992. – Zahraniční předplatné vyřizují: agentura KUBON-SAGNER, Buch export – import GmbH, D-80328 München, Deutschland, fax: ++(089)54218-218, e-mail: postmaster@kubon-sagner.de a agentura MYRIS TRADE LTD., P.O. box 2, 142 01 Praha, Česko, tel: ++4202/4752774, fax: ++4202/496595, e-mail: myris@login.cz. Objednávky vyřizované jinými agenturami nejsou v souladu se smluvními vztahy vydavatele a jsou šířeny nelegálně. – Rukopis tohoto čísla byl odevzdán k sazbě dne 31. 1. 2007.

© Česká geografická společnost, 2007

GEOGRAPHY

JOURNAL OF CZECH GEOGRAPHIC SOCIETY

Year 112, number 1, published in March 2007

Published by Czech Geographic Society. Editor: Department of Social Geography and Regional Development, Faculty of Science, Charles University, Albertov 6, 128 43 Prague 2, tel. 221995511, e-mail: jancak@natur.cuni.cz. – Foreign subscription through the agencies KUBON-SAGNER, Buch export – import GmbH, D-80328 München, Deutschland, fax: ++(089)54218-218, e-mail: postmaster@kubon-sagner.de and MYRIS TRADE LTD., P.O. box 2, 142 01 Prague, Czechia, tel: ++4202/4752774, fax: ++4202/496595, e-mail: myris@login.cz. Subscription arranged by other agencies is not in compliance with publisher's contractual provisions and are spread illegally.

POKYNY PRO AUTORY

Rukopis příspěvků předkládá autor v originále a v elektronické podobě (Word), věcně a jazykově správný. Rukopis musí být úplný, tj. se seznamem literatury (viz níže), obrázky, texty pod obrázky, u hlavních článků a rozhledů s anglickým abstraktem a shrnutím. Zveřejnění v jiném jazyce než českém podléhá schválení redakční rady.

Rozsah kompletního rukopisu je u hlavních článků a rozhledů maximálně 15–20 normostran (1 normostrana = 1800 znaků) včetně přílohy, jen výjimečně může být se souhlasem redakční rady větší. Pro ostatní rubriky se přijímají příspěvky v rozsahu do 3 stran, výjimečně ve zdůvodněných případech do 5 stran rukopisu.

Shrnutí a abstrakt (včetně klíčových slov) v angličtině připojí autor k příspěvkům pro rubriku Hlavní články a Rozhledy. Abstrakt má celkový rozsah max. 10 řádek (cca 600 znaků), shrnutí minimálně 1,5 strany, maximálně 3 strany včetně překladů textů pod obrázky. Text abstraktu a shrnutí dodá autor současně s rukopisem, a to v anglickém i českém znění. Redakce si vyhrazuje právo podrobit anglické texty jazykové revizi.

Seznam literatury musí být připojen k původním i referativním příspěvkům. Použité prameny seřazené abecedně podle příjmení autorů musí být úplné a přesné. Bibliografické citace musí odpovídat následujícím vzorům:

Citace z časopisu:

RASMUSSEN, T. F. (1994): Zkušenosti a pojetí územního a regionálního plánování v Norsku. Sborník ČGS, 99, č. 1, s. 1–13.

Citace knihy:

GREGORY, K., J. (2000): The changing nature of physical geography. Arnold, London, 368 s.

Citace kapitoly z knihy:

MARCOU, G. (1993): New tendencies of local government development in Europe. In: Bennet, R. J. (ed.): Local government in the new Europe. Belhaven Press, London, New York, s. 51–66.

Odkaz v textu najinou práci se provede uvedením autora a v závorce roku, kdy byla publikována. Např.: Vymezováním migračních regionů se zabýval Korčák (1961), později na něho navázali jiní (Hampl a kol. 1978).

Obrázky zpracované v digitální podobě je nutné dodat (souběžně s vytiskněným originálem) i v elektronické podobě (formát .tif, .wmf, .eps, .ai, .cdr, jpg). Předlohy větších formátů než A4 redakce nepřijímá. Xeroxové kopie lze použít jen při zachování zcela ostré černé kresby.

Fotografie zpracované v digitální podobě musí mít dostatečné rozlišení (minimálně 300 dpi). Fotografie odevzdávané v analogové podobě formátu min. 13×18 cm a max. 18×24 cm musí být technicky dokonalé a reprodukovatelné v černobílém provedení.

Texty pod obrázky musí obsahovat jejich původ (jméno autora, pramen, příp. odkud byly převzaty apod.).

Údaje o autorovi (event. spoluautorech), které autor připojí k rukopisu: adresa pracoviště, včetně PSČ, e-mailová adresa.

Všechny příspěvky procházejí recenzním řízením. Recenzenti jsou anonymní, redakce jejich posudky autorům neposkytuje, autor obdrží výsledek recenzního řízení, kde je uvedeno, zda byl článek přijat bez úprav, odmítnut nebo jaké jsou k němu připomínky (v takovém případě jsou připojeny požadavky na konkrétní úpravy).

Honoráře autorské ani recenzní nejsou vypláceny.

Poděkování autora článku za finanční podporu grantové agentury bude zveřejněno jen po zaslání finančního příspěvku na redakční zpracování ve výši minimálně 5000,- Kč na konto vydavatele.

Autorský výtisk se posílá autorům hlavních článků a rozhledů po vyjití příslušného čísla.

Separáty se zhotovují jen z hlavních článků a rozhledů pouze v elektronické podobě (soubor .pdf). Redakční rada si vyhrazuje právo na vyžádání poskytnout publikovaný příspěvek v elektronické podobě (soubor.pdf), a to členům CGS pro studijní účely.

Příspěvky se zasílají na adresu: Redakce Geografie – Sborník ČGS, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2, e-mail: jancak@natur.cuni.cz.

Příspěvky, které neodpovídají uvedeným pokynům, redakce nepřijímá.